ISTORIEA
LITERATURII ROMÎNE
DIN
SECOLUL XVII

DE

Dr. GIORGE PASCU
Profesor la Universitatea din Iaşi

IAȘI
INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE «VIAȚA ROMÎNEASCĂ» S. A.
1922 307.

PREFAŢĂ

Şi această monografie este cea dintăi în materie.

Scriitorii secolului XVII au fost trataţi, ce-i drept, mai mult ori mai puţin, de N. IORGA, *însă în cărţi diferite şi în cadre diferite. Astfel Varlaam şi Dosofteiu sînt trataţi în cadrul istoriei religioase în* ISTORIEA LITERATURII RELIGIOASE A ROMÎNILOR PÂN LA 1688, *Bucureşti 1904; Gligorie Ureache, Miron Costin, Const. Cantacuzino, Radu Greceanu sînt trataţi în cadrul istoriei politice şi ca o* anexă *a cronicarilor din secolul XVIII în* ISTORIEA LITERATURII ROMÎNE DIN SECOLUL XVIII, *2 volume, Bucureşti 1901.*

Din cauza cadrului impus autorii nu sînt studiaţi la rubricile cuvenite lor, ci supt tot felul de rubrici (aşa că N. Iorga a fost silit să adauge la fiecare carte o Tablă de nume, fără de care consultarea cărţilor ar fi fost imposibilă), iar despre o grupare a lor după epocile şi curentele cărora aparţin nici vorbă nu putea fi.

Apărute acuma aproape 25 de ani înapoi, cele două cărţi cuprind apoi numeroase lipsuri şi greşeli.

Cartea noastră este nouă prin cadrul unitar în care materiea este tratată, prin caracterizarea istoriei literare şi culturale a veacului, — epocile literare, curentele culturale străine şi curentul romînesc, influenţa culturală a unei provincii asupra celorlalte, psihologiea scriitorilor din diferitele provincii romîneşti (Introducere), apoi prin cercetările speciale care au precedat-o,—Gligorie Ureache, Miron Costin şi Const. Cantacuzino, şi prin o sumă de amănunte la fiecare scriitor în parte.

Iaşi, 1 Octomvre 1921. **G. Pascu** *

INTRODUCERE *

1. EPOCILE.

Dela 1588, cînd Şerban, fiul diaconului Coresi, tipăreşte un Leturghier slavonesc la Braşov, nu se mai tipăresc cărţi în ţările romîneşti până la 1635 în Munteniea şi 1641 în Moldova.

Istoriea tiparului în secolul XVII este o pagină de tragedie. In ţară nu se puteau găsi nici materiale nici lucrători, iar funcţionarea unei tipografii costa aşa de scump, încît numai Domnitori generoşi, ori înalţi ierarhi, puteau să-şi permită astfel de cheltueli.

Tipografiea dela Iaşi s-a întemeiat cu material şi lucrători trimeşi de Petru Moghilă, mitropolitul Chievului, fiul lui Simion Moghilă, Domnul Moldovei, iar tuspatru cărţile tipărite acolo au apărut cu cheltuiala lui Vasile Lupu; tipografiea dela Cîmpulung s-a întemeiat cu material şi lucrători trimeşi tot de Petru Moghilă, iar prima carte tipărită a apărut cu cheltuiala lui Mateiu Basarab; tipografiile dela Govora, Dealu şi Tîrgovişte au fost întemeiate de Mateiu Basarab şi cele mai multe cărţi au apărut cu cheltuiala lui şi a soţiei sale Elena.

Cu chletuiala lui Duca Vodă tipăreşte Dosofteiu *Leturghiea*, Iaşi 1679, *Psaltirea* slavo-romînă, Iaşi 1680, şi *Molitvenicul*, Iaşi 1681. (Cu cheltuiala lui Ştefan Petru Vodă tipărise Dosofteiu la Uniev în 1673 *Psaltirea* în versuri).

Exemplul dat de Mateiu Basarab este urmat de Ardeleni. In adevăr Ghenadie, mitropolitul Ardealului, dupăce mai întăiu căpătă voe dela Domnul Ghiorghe Rákoczy, întemeiază o tipografie la Alba Iulia la 1640 cu tipograful popa Dobre, adus din Munteniea, care în 1640 tipărise la Alba Iulia un Catehism calvinesc cu cheltuiala lui Gh. Csulay (Prima carte tipărită în această tipografie este Evangheliea cu învăţătură din 1641).

---

* Publicată mai întăiu în Arhiva din Ianuar 1922 (vol. 29, pg. 1— 3).

Odată cu alungarea depe tron a lui Vasile Lupu (1653) şi moartea lui Mateiu Basarab (1654) tiparul dispare din nou din Moldova şi Munteniea, şi tot pe atunci dispare el şi din Ardeal (ultima carte tipărită acolo este Catehismul calvinesc din 1656), şi nu mai reapare decît la 1679 în Moldova, pe vremea lui Ghiorghe Duca Vodă, şi 1678 în Munteniea, pe vremea lui Şerban Cantacuzino, iar în Ardeal la 1683.

Pe cînd în Moldova şi Munteniea impulsul pentru tipărirea cărţilor îl dădea ortodoxiea, în Ardeal impulsul îl dădea calvinismul. Mitropolitul Ghenadie era în serviciul calvinistului Domn Ghiorghe Rákoczy, şi mai apoi popa Ion din Vinţ în serviciul calvinistului Mihaiu Apaffy.

Din cauza greutăţilor de tot felul tiparul mergea greu. Cazaniea lui Varlaam, de pildă, s-a tipărit în curs de doi ani (1641—1643). De aceia tiparul era rezervat cărţilor de prima utilitate, adică cărţi religioase, ori pentru conducerea norodului, — cărţi de pravile. Despre vreun roman, de pildă Alexandriea, ori despre letopisăţe nici vorbă nu putea fi. La 1675 cronicarul Miron Costin se plîngea de lipsa tiparului în Moldova, dar cînd acesta apare, el este întrebuinţat numai de Dosofteiu.

Cărţile tipărite, alcătuind hrana sufletească a poporului mare, au contribuit cel mai mult la fixarea limbii în scris, la circulaţiea ei în toate ţinuturile şi la alcătuirea unei limbi unitare, comune tuturor Romînilor.

Iată de ce cred că nu greşim dacă vom lua tiparul ca criteriu de determinare a epocilor istoriei literaturii romîneşti din secolul XVII. După acest criteriu deosebim patru epoci:

I. 1600—1633, timp în care cărţile apar numai în manuscris.

II. 1633—1654, epoca lui Vasile Lupu şi Mateiu Basarab, cînd se tipăresc cărţi în Moldova la Iaşi, în Munteniea la Cîmpulung, Govora, Dealu şi Tîrgovişte; în Ardeal la Alba-Iulia.

III. 1654—1678, timp în care cărţile apar iarăş numai în manuscris.

IV. 1678—1700, cînd se reia tiparul, în Moldova la Iaşi, în Munteniea la Bucureşti, Buzău şi Snagov; în Ardeal la Alba Iulia, Sîmbăta Mare şi Sibiu.

2. CULTURILE STRĂINE

ILIE BĂRBULESCU. RELATIONS DES ROUMAINS AVEC LES SERBES, LES BULGARES LES GRECS ET LA CROATIE Iaşi 1912.

D. RUSSO. ELENISMUL ÎN ROMÎNIEA, EPOCA BIZANTINĂ ŞI FANARIOTĂ. Bucureşti 1912.

C. ERBICEANU. BĂRBAŢII CULŢI GRECI ŞI ROMÎNI ŞI PROFESORII DIN ACADEMIILE DE IAŞI ŞI BUCUREŞTI DIN EPOCA ZISĂ FANARIOTĂ (1650—1821). Bucureşti 1905. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 27, Memoriile secţiunii istorice.

N. IORGA. ACTIVITATEA CULTURALĂ A LUI CONSTANTIN VODĂ BRÎNCOVANU ŞI SCOPURILE ACADEMIEI ROMÎNE. Bucureşti 1914. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 37, Memoriile secţiunii istorice.

EUGEN BARWINSKI. PRAEFATIO LA MIRONIS COSTINI CHRONICON TERRAE MOLDAVICAE AB AARONE PRINCIPE. Bucureşti 1912.

N. IORGA. ISTORIEA LITERATURII ROMÎNE DIN SECOLUL XVIII. Bucureşti 1901, I 19—60.

De unde în secolul XVI am constatat numai două curente de cultură străină, cel slavonesc şi cel latinesc, în secolul XVII constatăm trei: *slavonesc, latinesc şi grecesc.*

1. Curentul slavonesc.

Este puternic în secolul XVII până spre sfîrşitul veacului atît în Moldova cît şi în Munteniea.

In tot secolul XVII în Munteniea apar zece cărţi slavoneşti, şi anume 9 pe vremea lui Mateiu Basarab, între 1635—1650: *Molitvenic, Psaltire* (3), *Antologhion, Liturghier* (2), *Triod, Imitaţiea lui Hristos,* şi una la 1697, la Snagov, şi anume o *Gramatică sloveneascâ,* tipărită de Antim Ivireanul.

In acest timp în Moldova nu s-a tipărit decît o singură carte slavonească, şi aceia pe jumătate, anume *Psaltirea* slavo-romînească a lui Dosofteiu, Iaşi *1680.*

Acest fapt se explică uşor prin situaţiea geografico-culturală a celor două ţări romîneşti. In adevăr ţările slave vecine cu Munteniea nu aveau un centru de cultură slavă. De-aceia în prefaţa Psaltirii slavoneşti tipărită în 1637 Mateiu Basarab se putea adresa cu mîndrie «drept credinciosului şi evlaviosului neam al patriei noastre şi altor neamuri înrudite cu noi după credinţă şi avînd acelaş vestit dialect slovenesc ca limbă, şi *cu deosebire Bulgarilor, Sîrbilor, Ungrovlahilor, Moldovlahilor* şi celorlalţi».

La răsăritul Moldovei, şi foarte aproape, era însă acel focar de cultură slavă întemeiat la Chiev (Roma nouă!) de Petru Moghilă, care, în tipografiile sale dela Pecerska, Lemberg şi Mohilău,

a tipărit în slavoneşte, uneori în mai multe ediţii, cărţile fundamentale ale bisericii:

1. 1627, Pecerska. Liturghier.
2. 1629, „ Acaftist [2], Nomocanon [3], Psaltire.
3. 1630, Lemberg. Octoih.
4. 1631, Pecerska. Triod.
5. 1636, Lemberg. Evanghelie.
6. 1637, „ Liturghier.
7. 1637, Mohilău. Psaltire.
8. 1637, Pecerska. Evanghelie cu învăţătură a lui Calist.
9. 1638, Lemberg. Antologhiu.
10. 1639, „ Apostol, Octoih.
11. 1639, Pecerska. Liturghier. [3]
12. 1639, Lemberg. Apostol, Octoih.
13. 1640, „ Octoih.
14. 1640, Pecerska. Psaltire, Triod.
15. 1642, Lemberg. Triod.
16. 1644, Pecerska. Psaltire, Evanghelie.
17. 1646, „ Molitvenic.

Propaganda calvinistă a făcut ca în Ardeal să nu se tipărească nicio carte slavonească.

Traduceri din slavoneşte s-au făcut însă şi în Moldova (A) şi în Munteniea (B) şi în Ardeal (C):

A. Leastviţa lui Ion Scarariul, ms 1610, traducere de Varlaam.
Cazaniea lui Varlaam, Iaşi 1643.
B. Hronograful lui Moxa, ms 1620.
Pravila dela Govora, 1640, traducere de Moxa.
Pogribaniea preuţilor, Tîrgovişte 1650.
Varlaam şi Ioasaf, ms 1648, traducere de Udrişte Năsturel.
Invăţăturile lui Pseudo-Neagoe, ms 1654.
Viaţa Sfintei Ecaterina, ms 1673, traducere de diacul Fota.
A. Acatist, Uniev 1673, traducere de Dosofteiu.
Psaltire slavo-romînă, Iaşi 1680, traducere de Dosofteiu.
Molitvenic?, Iaşi 1681, traducere de Dosofteiu.
C. Rînduiala diaconstvelor, Alba Iulia 1687.
Molitvenic, Alba Iulia 1689.
Ceasloveţ, Alba Iulia 1696.

Udrişte Năsturel, cumnatul lui Mateiu Basarab, a tradus o

carte din latineşte în slavoneşte, Imitaţiea lui Hristos, Dealu 1647, ba chiar a scris slavoneşte: 12 versuri în onoarea lui Mateiu Basarab la Pravila tipărită la Govora în 1640, şi prefaţa dela Antologhiul slavonesc tipărit la Cîmpulung în 1643. .

Dintré gramaticile şi dicţionarele slavoneşti care se întrebuinţau în secolul XVII semnalăm:

'Lexicon slavo-romînesc şi Tîlcuirea numelor', scris la mănăstirea Coziea din Munteniea la 22 Maiu 1649 de monahul Mardarie pisar, cu 4575 de articole, extras din 'Lexicon slavo-rusesc şi Tîlcuirea numelor, întăiaş dată tipărit în chinoviea lavrei Pecerska din Chiev, anii 1627, cu sîrguinţa, ştiinţa şi cheltuiala ieromonahului Pamvo Berînda, protosinghelul tronului ierusalimitean'.

Ms Academie No. 312 cuprinde o gramatică slavonească, în slavoneşte şi romîneşte, şi un Lexicon slavo-romîn, alcătuit tot după Berînda.

(Gr. Creţu, Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-romînesc şi Tîlcuirea numelor din 1649, Bucureşti 1900).

Supt influenţa curentului grecesc (v. mai jos), curentul slavonesc slăbeşte din ce în ce mai mult. La 1680, în prefaţa Psaltirii slavo-romîne, mitropolitul Dosofteiu constată «că şi acea *puţină sîrbie* ce o învăţa de-nţălegea încă *s-au părăsit în ţară*».

2. Curentul latinesc.

Este în creştere în secolul XVII.

Căile prin care cultura latină s-a întrodus în Moldova şi în Munteniea sînt însă diferite. În Moldova cultura latină s-a întrodus din Poloniea.

Graţie vecinătăţii geografice, încă dela începutul secolului XV se constată legături între Moldova şi Poloniea. Domnii Moldovei, pentru a scăpa fie de groaza Turcilor fie de duşmăniile interne, se refugieau în Poloniea împreună cu rudele şi prietinii lor; boerii moldoveni urmau acelaş drum ori de cîte ori voiau să scăpe de prigonirile Turcilor ori ale Domnilor. Polonejii îi primeau bine şi pe Domni şi pe boeri, şi chiar îi ajutau.

Incă din timpurile cele mai vechi existau relaţii comerciale între Poloniea şi Moldova (cf. Iorga, Relaţiile comerciale ale ţărilor noastre cu Lembergul, Bucureşti 1900).

Din cauza acestor împrejurări adeseori au avut loc căsătorii între boerii din Moldova şi Poloniea, iar Ieremia Moghilă, Domnul

Moldovei între 1595—1606, şi-a măritat toate fiicile în Poloniea.

Aceste relaţiuni au adus cu ele şi relaţiuni culturale. Universitatea din Cracovia, întemeiată la 1400, a fost chiar dela început frecventată de Moldoveni. Album studiosorum Universitatis Cracoviensis, ed. A. Chmiel, vol. I—II (1404—1551), Cracoviae 1887—1892, înregistrează următorii studenţi moldoveni între 1405 şi 1503:

1405. Nicolaus Andree de Moldavia
1409. Mathias de Bachkowya
1431. Demetrius Dyonisii de Reresztes
1436. Mathias Filczkopoter de Moldavia
„ Michael Stephani de Moldavia
„ Symon Johannis de Moldavia
1448. Joannes Michaelis de Suczawi
1453. Laurencius Andree Burger de Moldavia
1464. Andreas Nicolai de Romany
1470. Johannes Stanislai de Thutorza (Tutova?)
1482. Benedictus Nicolai de Gergew
1490. Paulus Pauli de Tczotru (Trotuş ?)
„ Petrus Jacobi de Byrglowo (Bîrlad?)
1493. Gregorius Francisci de Baco
1494. Michael Thome de Jaszo
„ Tiburcius Demetri de Illie
1495. Paulus de Sered
1502. Petrus Johannis de Jasso
1503. Thomas Georgii de Moldavia
„ Valentinus Andree de Moldavia.

In secolul XVI legăturile de studii dintre Moldova şi Cracovia sînt cu totul rupte din cauza multelor războae dintre Poloniea şi Moldova pe de o parte şi dintre Moldova şi Turci pe de alta. In acelaş timp în partea Poloniei vecină cu Moldova se înfiinţase şcoli nouă de către Iezuiţi, în secolul XVI la Lemberg, la începutul secolului XVII la Cameneţ, Bar, Viniţ, şcoli frecventate de Moldoveni.

In Poloniea în secolul XVI şi începutul secolului XVII domnea însă cultura umanistă adusă din Italiea de cărturari italieni ca *Buonaccorsi* = *Callimachus* ori de Poloneji care-şi făcuse studiile în Italiea. Scriitorii poloneji ca generalul *Zamoyski*, *Heidenstein*, secretar al regelui, *Goreţki*, *Lasiţki*, italianul *Alessandro Guagnini* din secolul XVI şi *Kobierzyţki*, *Wassenberg*, *Koialowicz*, *Kochowski*, *Pastorius*, *Zaluski* din secolul XVII sînt umanişti.

Dintre tinerii moldoveni care au studiat în Poloniea la sfîrşitul secolului XVI şi la începutul secolului XVII doi s-au întîmplat să aibă şi talent literar. Aceştia sînt Gligorie Ureache, care a învăţat probabil la Cameneţ, şi Miron Costin, care a învăţat la Bar.

Supt influenţa culturii umaniste însuşite în Poloniea cei doi învăţaţi scriu istoriea Moldovei şi afirmă origina romană a limbii şi poporului romînesc.

In Munteniea cultura latină s-a întrodus din Transilvaniea.

Deodat, episcop catolic în Sofia, relatează la anul 1643 că «Muntenii care vor să înveţe *latineşte* merg în Transilvaniea» (Acta Bulgariae, ed. Fermengiu, pag. 141).* Stolnicul Const. Cantacuzino a învăţat latineşte la Universitatea din Padova, Universitatea occidentală pe care o frecuentau Grecii în secolul XVII.

Pela 1633 Udrişte Năsturel, cumnatul lui Mateiu Basarab, corespondea latineşte cu călugărul catolic Levaković, trimesul papei Urban VII la Mateiu Basarab, iar la 15 April 1647 Udrişte tipăreşte la mănăstirea Deal *Imitaţiea lui Hristos*, traducere din latineşte în slavoneşte.

Const. Brîncovanu, care avea legături politice şi culturale cu Occidentul, avea *secretari latini*, ca Nicolae Folos de Wolff şi Del Chiaro. Încă dela 1689 Radu Popescu era *logofătul* său *latinesc*.

In scrisorile sale politice cu occidentali stolnicul Const. Cantacuzino se servea de limba latină.

Propaganda catolică în Munteniea şi Moldova, semnalată odată cu descălecarea, şi care a contribuit, împreună cu alţi factori, la naşterea primelor texte romîneşti, este slabă în secolul XVII, secolul ortodoxiei, şi fără nicio importanţă culturală.

Un episcop catolic din Moldova, pe care l-a cunoscut şi Miron Costin (cf. De Neamul Mold. 15), *Vito Piluzio*, a compus pentru Romîni un *catehism catolic*, pe care însă nu l-a putut tipări decît la Roma la 1667: *Dottrina christiana tradotta in lingua valacha dal padre Vito Pilutio*, publicat de Gaster, Crestomatie, I 226—227. — Catehismul este tipărit cu litere latine şi ortografie italiană.

In Ardeal propaganda catolică duce la unirea cu Roma, 1700.

Incă la 1636 P. Canisiu tipărise la Pojon un *Catehism catolic*, tradus din latineşte (retipărit apoi la Cluj, la 1703).

* Li Valacchi che vogliono *studiare latino* vanno in Transilvania.

La 1674 Mihaiu Haliciu scrie, cu litere latine şi cu ortografie ungurească, o *Odă* de 10 versuri către Dr. Franciscu Pariz Pápai, publicată de Gaster, Crestomatie, I 216.

Supt influenţa şcolilor latineşti din Poloniea şi Transilvaniea s-au introdus în romîneşte termini geografici, istorici şi diplomatici latineşti cu pronunţarea polono-germană şi maghiară a timpului.

Nume de ţări:
Daţiia (Ureache, 104; M. Costin, Mold. 38 (2))
Greţiia (M. Costin, Mold. 11, 12 (2), 24; Const. Cantacuzino, 113)
Rasţiia 'Serbiea' (Ureache, 100)
Sţitiia (Ureache, 5)
Traţiia (Ureache, 96)
Ţiliţiia (Ureache, 96)

Nume de popoare:
Dac pl. *Daţi* (v. mai jos).

Nume de persoane istorice:
Sţipion (Const. Cantacuzino, 140).
Ţiţero (interpolare de N. Costin la M. Costin, Mold. 34), *Ţiţeron* (Const. Cantacuzino, 119).

Că pronunşarea *ci-ţi* era latino-germano-poloneză, cf. M. Costin, Mold. 25: «Dahi, noi dzicem şi Grecii Dachi, iară *Latinii* [=*catolicii*] *şi Leşii Daţi*».

Că prin Latini trebue să înţelegem şi pe Unguri, cf. Ureache 105: «Unguriia cea mare sau, cumu-i *dzic unii pre limba nemţască, Panoniia*».

Termini privitori la *Ţara Leşească* (= Poloniea) introduşi de Ureache:

Corona leşească 'regatul Poloniei' (170).

Şi neameşii, „carii le dzicŭ şleahta, nu aşia de craiu ascultă, cumŭ de leage, carele le-au făcut ei, de să giudecă la scaunele cetăţilorŭ, cineş la ţinutulŭ său. De acolo, cine nu va să-şi ţie de leage, volnicu-i hieşcine să-şi delunge leagea la altŭ scaunŭ mai mare, alease în doau locuri, la Liublinŭ vara şi la Petricovŭ iarna, unde dzicŭ acelorŭ legi *tribunalŭ*. Acolo de va avea şi de

craiu ceva asupreală, fără de nice o frică, are voe să-l tragă la giudecată, unde *procuratorii* vor răspunde pentru craiu... Ce vor isprăvi peste dzi, sara să vor înpreuna cu sveatnicii, ce dzicŭ *senatori* (87—88).

Au Leşii *2 arhiepiscopi* şi *11 episcopi* (90—91).—[Au Leşii] 61 de *castelani* (91); — Aleaseră [Leşii] de tremisără solŭ mare pre Cretcovschi, *castetanulŭ* de Breschi (133); — Petru Vodă... tremis-au cărţi la *castelanulŭ* de Halici, carele era să mèargă solŭ la înpărăţie (207—208); — Acestea toate au scrisŭ *castelanulŭ* la craiu (208).

Cronicariu, cronicariulŭ (celŭ) leşescŭ.

Termini introduşi de Miron Costin:

Cinci termini medicali:

Tiran dirept *fantastic*, adecă *buiguitoriu în gînduri*, 657—tyranus *phantasticus*.

Ştefăniţă Vodă.. au cădzut în boală foarte grea, lungoare, care boală îndată au priceput doftorul că trebue să ia sînge, ce n-au ascultat, şi adogîndu-se boala, şi ales toamna fiind, aşa de greu l-au cuprins hierbinţala, cît pănă la Tighinea au stătut *frănitic*, adecă *buiguit den hire*. Cu chipul ciumei era boala, că i-au ieşit şi o bolfă la mînă. Ce nu era ciumă, ci direaptă *lungoare*, cării boale îi dzice doftorii *maligna*, 677_{20}—$_{27}$—inciderit *in phraenism*, id est mente motus fuerat,... *maligna* vehementissima.

Om boleac fiind Radul Vodă *şi de mîni şi de picioare*, care boală *podagră* şi *hieragră* se dzice, 511_{20}—quae infirmitas *podagra* et *chieragra* vocatur.

Doi termini diplomatici:

Tractate, adecă *legături de pace*, 438_{6}—*tractatus* pacis.

Avînd acela craiu Vladislav şi *praxis* adecă *ştiinţă*, ce sînt Turcii,... 567_{6}—*praxim*, hoc est experimentatam scientiam.

Demnităţi:

Gheneral, adecă *purtător de oaste*, 567—generalissimus dux.

Prinţipe, adecă *din domnii înpărăţiei unul* 444_{17}—*princeps*.

Tiranilor, adecă *vărsătorilor de sînge*, 462_{18}—*tyrani*. Sg. *tiran* 657_{8}.—*Tirănie*, sf. 658_{11}—*tyrania*.

Deşi neexplicaţi, noi considerăm ca neologisme întroduse de Miron Costin şi următorii termini:

O măsură de distanţă:

O *milă* de loc, 483_2 şi 503_{11}, Subotov, loc de o *milă* de Cehrin, 570_{13}, o *milă* mare de loc, 541_3, loc ca giumătate de *milă*, 483_{35}—*milliare*.—Cuvîntul se găseşte o singură dată la Ureache: Şi sosindŭ la Suceavă Maiu 25, le-au ieşitŭ Petru Vodă înainte *3 mile*, 150_{14}.

Un numeral:

Două *milioane* să le dea Leşilor bani, 643_{28}—*milliones*.

Un termin ştiinţific:

Care toate semnele în loc bătrînii şi *astronomii* în Ţara Leşască a mari răutăţi că sînt acestor ţări menia, 628_{5-7}—*astronomi*.

Un termin militar:

Au făcut Leşii o cetate anume Codacul, la pragul cel dintăiu a Niprului şi ţineau acolo cîte 2000 de Nemţi pedestrime cu puşte pentru opreala lor, care era foarte cu mare sila Cazacilor, ca unor oameni carii altă hrană nu ştiia fără oşteniia. Şi din acea opreală s-au rădicat în cîteva rînduri înpotriva Leşilor cu Nalivaica hatmanul, apoi cu Sulima, mai apoi cu Cîzima, hatmanii lor. Ce tot îi răsipiia hatmanii leşeşti; pănă vădzînd neticneala cu dînşii, le rădicasă hătmăniile să nu hie, şi le trimetea cîte doi domni *comisari* mai mari. Şi acei *comisari* le făcea giudeţe şi-i cîrmuia, 566_{8-18}—*comisarii*.

Deşi introdus de Ureache, un termin ştiinţific continua să fie necunoscut:

Cometă, adecă *steaua cu coadă*, 627_3,—*cometa*, hoc est stella caudata.—Cf. Ureache 205: *stea cu coadă*, sau cumu-i-dzicŭ unii *cometa*.

Termini comuni la Ureache şi Costin:

Istorie, *istoric*; *cometă*, *milă*. Pentru aceşti doi din urmă v. Costin.

Const. Cantacuzino întroduce din Italiea următoarele cuvinte:

Atlas, adecăte priveliştea încunjurării tot pămîntului (150), *atlas* (90).

Republicile, adecă ocărmuirile de obşte (147), şi altele *republici* făcîndu-se, adecă mai de obşte lucrurilor ocărmuindu-şi (149—150).

Croaţiia, adecăte Ţara Horvăţească (167).

Monetă (80, 81).

Istorie pl. *istorii* (62, 117, 141), *istoric* (61, 62, 63), *tirănie* (120, 123), *milion* (171) erau deja cunoscute în Munteniea prin scriitorii moldoveni.

Tiranic ad. (122, 129).

Supt influenţa Ungurilor, care pronunţă *ş* pe *s* latinesc, findcă în limba lor *s* se ceteşte *ş*, s-au introdus în romîneşte următoarele cuvinte:

Termini diplomatici:

Tituluş (M. Costin, Mold. 45; Cronica Anonimă, 232 (2), Const. Cantacuzino, 148, 149 (2), 165).

Notareş <**notariuş* şi *patronoş* în prefaţa Chiracodromului tipărit la Alba-Iulia la 1699.

Un nume de ţară şi popor:

Hişpaniia, *Işpaniia*, *Şpaniia* (M. Costin, Mold. 24), *Şpănioli* pl. (Ureache, 167), *Şpănior* sg. (Anonymus Caransebesiensis 1670, publicat de Creţu în Tinerimea Romînă, vol. I fasc. 3, pg. 320—380, pg. 371 a).

3. Curentul grecesc.

Este caracteristic Moldovei şi Munteniei.

Cultura greacă a fost introdusă la noi mai întăiu prin Slavi. Textele slavoneşti, depe care s-au făcut traducerile romîneşti din secolul XVI, sînt ele însele traduceri depe texte greceşti bizantine.

Direct cultura greacă a fost introdusă la noi abia în secolul XVII în următoarele împrejurări:

1. Dependenţa bisericii noastre de patriarhiea din Constantinopole a făcut ca călugări greci să vie la noi în număr tot mai mare şi să ocupe uneori locurile cele mai înalte în biserică. Astfel cel dintăiu arhiereu al mitropoliei Ungro-Vlahiei, 1359, este un Grec; încă din 1390 scaunul mitropoliei Moldovei este ocupat deasemenea de un Grec.

Inchinarea mănăstirilor noastre este şi ea foarte veche. Primul caz pare a fi din 1391.

2. Relaţiile politice cu Constantinopolul.

Domnii pămînteni şi pretendenţii la tronurile Moldovei şi Munteniei căutau să întreţie legături strînse cu Grecii din Fanar, care după 1453 căpătase un mare ascendent la palat şi la marele vizir.

3. Călători greci care vizitează țările noastre.

Astfel pela 1514 patriarhul Pahomie din Constantinopole vizitează principatele cu o suită de clerici şi mireni şi este primit de Domni, de boeri şi de popor cu mare cinste; Mateiu, fost mitropolit al Mirelor, ne vizitează pela 1600.

4. Relaţiile comerciale.

Graţie acestor împrejurări numărul Grecilor ajunse destul de mare în ţările noastre în secolul XVII şi limba greacă ajunse limba de cultură a boerimii.

Copiii de boeri sînt instruiţi în greceşte mai întăiu în casă cu preceptori greci apoi chiar la şcolile greceşti.

Pela 1660 era în Iaşi o şcoală grecească unde au profesat profesorii *Pantelimon (Paisie) Lgaridi*, iar dela 1670—1672 *Neculai Keramevs* (mort la Iaşi la 1672 şi îngropat la biserica Bărboiu).

La 1689 Const. Brîncoveanu întemeiază o şcoală grecească la Bucureşti, unde au profesat profesorii *Teodor Trapezuntios*, *Sevastos Kymenites* (mort la Bucureşti la 1702 şi înmormîntat la Sft. Sava).

Unii fii de boeri învăţau chiar la Constantinopol că spătarul Milescu, care a învăţat acolo cu Gavril Vlasios.

In astfel de împrejurări atît în Moldova (A) cît şi în Munteniea (B) se fac traduceri romîneşti din greceşte, unele rămase manuscrise, altele tipărite, şi se tipăresc chiar cărţi greceşti.

Relevăm următoarele traduceri:

A. Şiapte Taine a besearecii, Iaşi 1645, traducere de Eustratie logofătul.

Carte romînească dela pravilele împărăteşti (Pravila lui Vasile Lupu), Iaşi 1646, traducere de Eustratie Logofătul. Prima redacţie a acestei cărţi este ms din 1632.

Istorie lui Irodot, ms circa 1650.

Carte pentru multe trebi ale credinţii noastre, ms 1661, traducere de Milescu.

Bibliea, tradusă de Milescu la 1664, şi tipărită de Şerban Cantacuzino la Bucureşti 1688—1689.

Leturghie, Iaşi 1679, traducere de Dosofteiu.

Viiaţa şi petreacerea svinţilor, Iaşi 1682—1686, traducere de Dosofteiu.

Tîlcuirea evangheliei, Iaşi 1697, traducere de Irimiea Cacavela.

B. Invăţături, Cîmpulung 1642.

Prefaţa dela Indreptarea Legii, Tîrgovişte 1652.—Cartea însăş este un plagiat depe Pravila lui Vasile Lupu.

Leturghie, Bucureşti 1680.

Mărgăritare a lui Zlaotoust, Bucureşti 1691.

Pravoslavnica Mărturisire, Buzău 1691.

Evanghelie greco-romînă, Bucureşti 1693.

C. Unica traducere din greceşte semnalată în Ardeal, *Bibliea* tipărită la Alba Iulia în 1648, este o operă izolată.

Sufletul tipăriturilor greceşti din Moldova şi Munteniea este *Dositeiu, patriarhul Ierusalimului*, om foarte învăţat, care a vizitat ţările noastre în mai multe rînduri: la 1662, fiind arhidiacon, la 1671, ca patriarh; «pe timpul Domnului Şerban Cantacuzino şi a Domnului Duca a venit în Ţara Romînească şi Moldova, apoi s-a întors iarăş la Constantinopol. Apoi de aicea pe timpul Domnului Constantin Basarab [Brîncovanu] de două, de trei şi de patru ori a venit mereu, şi în fine în anul 1704 a sosit în Bucureşti, cînd s-a zidit şi s-a înnoit, cum se vede astăzi, renumita biserică a Sft. Ghiorghe din Bucureşti. După aceia mergînd în Moldova pe timpul Domnului Mihail Racoviţă, s-a întors iarăş prin Ţara Romînească la Constantinopol, unde a trecut către Domnul în anul mîntuirii 1707, în Fevruar», în vrîstă de 66 de ani (Hrisant Notara, Viaţa răposatului patriarh al Ierusalimului Domnului Dositeiu, introducere la Istoriea patriarhilor Ierusalimului de Dositeiu, greceşte, publicată de Hrisant Notara în Bucureşti la 1715).

In anul 1680, pe vremea lui Duca Vodă, învăţatul patriarh Dositeiu înfiinţează o tipografie grecească la Iaşi, şi anume la Cetăţuia de lîngă Iaşi, care a fost cea dintăi pentru cărţile greceşti din Orient.

In Istoriea Partriahilor Ierusalimului, Bucureşti 1715, însuş Dositeiu zice: «Iar în anul 1680 fiind în Iaşi şi văzînd pe Moldoveni că au tipografie, iar Grecii nu, mi-a ars inima. Iar Dumnezeu... ne aduce pe un Romîn ieromonah anume Mitrofan şi i-am dat şeizeci de groşi şi ne-a făcut o tipografie nouă. Şi deci îi dăm cheltuelile şi hărtie, trimetem şi cartea lui *Nectarie In contra supremaţiei Papei*, şi se tipăreşte».

Cartea lui Nectarie, patriarhul Ierusalimului, a apărut la Cetăţuia de lîngă Iaşi în Iulie 1682, tipărită de ieromonahul Mitrofan, însoţită de o prefaţă-dedicaţie lui Duca Vodă de Dositeiu, şi de o 'Scurtă povestire despre vestitul patriarh al Ierusalimului chir Nectarie', care relatează că Nectarie «fiind de cinzeci de ani a venit

de două şi de trei ori la Vasilie [Lupu], Voevodul Moldovei» şi odată la 1664 pe vremea lui Eustratie Dabija Vodă.»

In aceiaş Istorie a patriarhilor Ierusalimului, ibid., Dositeiu zice: «Şi aflîndu-ne în anul 1683 la Odriiu, am trimes hărtie la Iaşi şi am dat la tipar şi *cartea lui Simion din Tesalonic*. Am scris şi scrisori lui Duca Vodă». Şi în adevăr în Octomvre 1683 apare la Cetăţuia 'A prea fericitului arhiepiscop al Tesalonicului *Simion, Dialog împotriva ereziilor*, tipărită de Mitrofan, episcop de Huşi, cu cheltuiala lui Duca Vodă, cu o prefaţă-dedicaţie lui Duca Vodă de Ioan Molivd din Heraclea, nótar al marii biserici, care a făcut şi corectura, şi cu o scrisoare-dedicaţie lui Duca Vodă de Dositeiu, datată Adrianopol Mart 1683.

Observăm că pentru vredniciea lui, ieromonahul Mitrofan ajunge episcop de Huşi.

Tipăriturile lui Mitrofan au făcut aşa de bună impresie, încît Şerban Cantacuzino, Domnul Munteniei, om de cultură superioară, îşi puse ochiul pe dînsul. In adevăr la 1685 Mitrofan tipăreşte la Iaşi *Slujba sfinţilor martiri Serghie şi Bahu*, care n-are nicio legătură cu direcţiea dată de Dositeiu (v. mai jos). In prefaţă Mitrofan justifică publicarea acestei cărţi prin faptul că cei doi sfinţi se sărbează la mănăstirea Cotroceni, zidită de Şerban Cantacuzino.

Această justificare ne face să credem că cartea s-a tipărit din imboldul, şi poate chiar cu cheltuiala, lui Şerban Cantacuzino. Nu mult în urmă îl găsim pe Mitrofan la Bucureşti făcînd corectura Bibliei tipărită între Noemvre 1688 şi Septemvre 1689.

In Septemvre 1689, cînd Bibliea se mîntuise de tipărit, Şerban Cantacuzino, supt care se începuse tiparul, nu mai era. Urmaşul său, Constantin Brîncovanu, om de o cultură superioară, caută să dee tipografiei lui Şerban o importanţă mai mare prin tipărire de cărţi greceşti, aşa cum în Moldova se făcuse la 1680. In Ianuar 1690 şi apare la Bucureşti, cu cheltuiala lui Brîncovanu, un *Manual contra schismei papistaşilor*.

Că această primă tipăritură era ca o încercare, se poate vedea şi depe aceia că coperta nu menţionează numele tipografului. Un lucru însă aşa de important ca tipăriturile greceşti nu putea fi dat pe mîna primului venit. Brîncovanu, care cunoştea pe Mitrofan încă de cînd acesta lucra la Bibliea din 1688, şi poate nu era străin nici de împrejurările în care acesta tipărise la Iaşi în 1685 Slujba sfinţilor martiri Serghie şi Bahu, şi care pe deasupra părăsise episcopia de Huşi, îl aduce pe Mitrofan la Bucureşti. Şi în adevăr în Septemvre 1690 apare la Bucureşti, cu cheltuiala lui Brînco-

vanu; *Meletie Syrigos*, profesor şi protosinghelul marii biserici din Constantinopol, *Intimpinare* la principiile catolice şi la învăţăturile lui Chiril Lucaris (carte scrisă din îndemnul lui Vasile Lupu, deci pela 1642, în orice caz înainte de 17 April 1664, cînd el moare), şi *Dositeiu*, patriarhul Ierusalimului, *Manual* împotriva rătăcirii calvineşti (carte scrisă încă din 1672), tipărite de Mitrofan, fost episcop de Huşi, supt îngrijirea lui Mihail Macri din Ianina, cu o dedicaţie lui Vodă de Hrisant Notara, arhimandrit la sfîntul Mormînt, elevul lui Syrigos, cu două prefeţe, cîte una de fiecare carte, de *Dositeiu*, datate Maiu 1690 Adrianopol, 'Viaţa lui Meletie Syrigos scrisă de *Dositeiu*, patriarhul Ierusalimului', şi 'Scrisoarea sinodului din Iaşi către Domnul Moldovei Vasilie Voevod', scrisă de delegaţii din Constantinopol (Porfirie şi Meletie Syrigos) şi din Rusiea la sinodul dela Iaşi din 1641—1642.

Această carte este ultima tipărită de Mitrofan. Opera lui tipografică este însă continuată de vrednicul său urmaş, ieromonahul Antim Ivireanu [din Ivir], care între 1691 — 1700 tipăreşte şepte cărţi greceşti:

1691 Octomvre, Bucureşti. Vasilie Macedoneanul împăratul, *Capitole Indemnătoare* către fiul său, împăratul Leon, traducere din elineşte în greceşte de Hrisant Notara, arhimandritul dela Sfîntul Mormînt.

1692, Bucureşti. *Slujbele Sfintei Paraschiva cea nouă şi a Sfîntului Grigorie Decapolitul.*

1693 Septemvre, Bucureşti. *Evanghelie greco romînă*—Corectată de ieromonahul Atanasie Moldoveanul.

1697 Ianuar, Snagov. *Antologhion.*—Cu cheltuiala lui Galaction Vidali din insula Tinos, fost egumen al marei Lavre dela Sfîntul Munte; corector: învăţatul Domn Panaiot din Sinope.

1697, Snagov. Ioan Karyopylles, *Manual despre cîteva nedumeriri.*

1697, Snagov. *Discurs panegeric despre împăratul Constantin.*

1699 Fevruar, Snagov. *Mărturisirea credinţii ortodoxe* de Petru Moghilă şi *Expunere despre cele trei virtuţi* de Visarion Macri din Ianina, cu o dedicaţie lui Brîncovanu de Sevastos Kymenites din Trapezunt; profesor la Şcoala domnească din Bucureşti, o dedicaţie lui Brîncovanu de Ioan Comnen, doftorul Domnitorului, şi cu o lungă prefaţă de *Dositeiu*, datată Ianuar 1699 Adrianopol, în care atacă violent pe luterani, calvinişti şi ie-

zuiţi şi schimbarea călindarului la 1538,—cele «patru mari fiare», şi arată nevoia unei nouă ediţii a cărţii lui Petru Moghilă.

Antim a tipărit cărţi greceşti şi după această dată.

In intervalul dintre Septemvre 1693—Dechemvre 1696, cînd la Bucureşti nu se tipăreşte nicio carte grecească, tipăreşte la Iaşi Dimitrie Pădure 3 cărţi greceşti:

1692-Fevruar 1694. *Cartea Impăcării*, în care se cuprind scrierile cîtorva anonimi şi a lui Ioan Nomofilax, a lui Ghiorghe Coressi, şi a lui Macarie Macri ieromonahul, şi Adunarea din Sfînta Sofia, şi a lui Teodor Agalianul, şi a lui Matei Vlastaris, şi sinodul din Sfînta Sofia.

1694 Iunie. *Dositeiu*, patriarhul Ierusalimului, *Manual împotriva lui Ioan Karyophylles.*

1694 Iunie. Ioan Evghenicos, *Cuvînt împotriva hotărîrii dela Florentia*, corectat şi împărţit în capitole de *Dositeiu.*

In Iaşi apar încă:

1698 Mart. *Dositeiu*, patriarhul Ierusalimului, *Cartea dragostei de Latini*, cu cheltuiala Sfîntului Mormînt. Corector Ieremiea Cacavela.—Cuprinde 25 de scrieri din diferite timpuri împotriva catolicilor, mai ales împotriva supremaţiei Papei.

1698. *Dumitru Cantemir, Divanul sau Gîlceava înţeleptului cu lumea*, în romîneşte şi greceşte, cu trei prefeţe, dintre care două ale autorului, una adresată fratelui mai mare Antioh Cantemir Vodă şi iscălită «dela Udriiu», şi a doua cetitorului, şi a treia scrisă de Ieremiea Cacavela şi adresată autorului.

Intre 1682—1698 *Dositeiu* a făcut deci să apară 3 cărţi proprii,—*Manual împotriva rătăcirii calvineşti. Manual împotriva lui Ioan Karyophylles* şi *Cartea dragostei de Latini*, şi 6 ale altora,—*Nectarie, Simion, Meletie Syrigos, Petru Moghilă, Visarion Macri* şi *Evghenicos*, primele 5 cu dedicaţii şi prefeţe de *Dositeiu*, iar cea de a şesea îndreptată şi împărţită în capitole de *Dositeiu.*

Toate cele 9 cărţi constitue o direcţie unitară, — *apărarea ortodoxiei* împotriva catolicilor, calviniştilor şi luteranilor, apărare pe care Dositeiu nu uită că o luase mai înainte cu energie şi succes Vasile Lupu, Domnul Moldovei, prin sinodul convocat la Iaşi, Dechemvre 1641—Septemvre 1642.

De aceia, în prima carte tipărită la Iaşi, Dositeiu prezintă pe Duca Vodă ca pe fiul lui Vasile Lupu,—«neuitatul tău tată Va-

silie Voevod, care convocînd la Iaşi un sinod a înlăturat neînţelegerile ivite atunci împotriva credinţii apostoliceşti din Rosiia mică şi a risipit intrigile calviniştilor cu aşa zisele învăţăturii ale lui Chiril», iar în Manualul său dela 1690, dupăce arată concluziile sinodului dela 1642, Dositeiu intercalează 'Scrisoarea sinodului din Iaşi către Vasilie Vodă', în care delegaţii ruşi şi greci dela sinodul dela Iaşi îşi exprimă recunoştinţa faţă de Domnul Moldovei: «Tu îţi propuseşi, o prea mare duce, să dai la tipar şi concluziile sinodului, fiindcă Domnul ţi-a dat această menire să fii luptător al bisericii lui şi distrugător energic al ereziilor».

Dintre cărţile tipărite în Munteniea de alţii decît de Dositeiu între 1690—1699 una reprezintă curentul Dositeiu: *Manual contra schimei papistaşilor*, Bucureşti 1690. Este de observat apoi că, din cele opt cărţi tipărite în Moldova între 1682 — 1698, numai trei nu reprezintă curentul Dositeiu: *Slujba sfinţilor martiri Serghie şi Bahu*, Iaşi 1685, *Cartea împăcării*, Iaşi 1694, şi *Divanul* lui D. Cantemir, Iaşi 1698.

Ultimă operă a lui Dositeiu *Istoriea patriarhilor Ierasalimului* s-a publicat la Bucureşti în 1715, adică la opt ani dela moartea lui.

Toate cărţile tipărite la Bucureşti şi Snagov între 1690—1699 au fost publicate cu cheltuiala lui Constantin Brîncovanu şi s-au împărţit gratuit între ortodocşi. (Pentru acest din urmă fapt cf. mai ales Manual 1690, Slujbele 1692, Evanghelie 1693 şi Mărturisirea credinţii 1699).

Prin autori, preceptori şi profesori greci s-a întrodus în romîneşte o sumă de termini ştiinţifici greceşti. Astfel:

gheograf (Const. Cantacuzino, pg. 70, 71, 72),
gheografie (M. Costin, Mold. 44; Const. Cantacuzino, 72),
ochean (M. Costin, Mold. 22, 23 (2), 24, 26, 36),
emisferiu (Const. Cantacuzino, 137, ἡμισφαίριον),
hronograf (hronograful grecesc, interpolare la Ureache, 244),
hronologhie (Const. Cantacuzino, 64),
etimologhie (Const. Cantacuzino, 101).

Nume de continente, de ţări, de mări, de oraşe:

Evropa (Ureache, 95, 97; M. Costin, Mold. 37, 39 (3), 40 (4); Const. Cantacuzino, 112),

Dachiia (M. Costin, Mold. 24 (2), 25, 26; Const. Cantacuzino, 70),

Ghermaniia, adecă Țara Nemțească (Const. Cantacuzino 17), *Ghetiia* (Const. Cantacuzino, 70),
Schitiia (M. Costin, Mold. 25; Const. Cantacuzino, 70),
Eghipt (M. Costin, Mold. 37), *Eghipet* (Ureache, 93; Cronica Anonimă, 272),
Marea Neagră, căruia şi *Evcsin* îi zic (Const. Cantacuzino, 107),
Ghenua, Ghenuva (Ureache, 97, 99) Genova, *Ghenuvezii* (Ureache, 100) Genovese.

Nume de popoare:
Dac pl. *Dachi*. Miron Costin, Mold. 25: «Dahi, *noi dzicem şi Grecii Dachi*».

Nume de persoane istorice:
Avrelian (Const. Cantacuzino, 88),
Dechéval (M. Costin, Mold. 26, 28, 29, 30),
Dechie (Dosofteiu, Psaltirea, pg. ed. Bianu 104 n.),
Evtropie (M. Costin, Mold. 10, 31; Const. Cantacúzino, 104),
Lichinie (Const. Cantacuzino, 88),
Octavie *Avgust Chesar* (Cont. Cantacuzino, 75).

Pronunțările greacă şi poloneză s-au întîlnit în *Dacia* şi pl. *Daci*: *Dachiia* şi *Dațiia*, *Dachi* şi *Dați*. Pronunțarea grecească era însă mai răspîndită. Miron Costin, Mold. 38, zice: «*Dațiia* inferior, adecă *Dachiia* de gios, *Dațiia* superior, adecă *Dachiia* de sus».

3. CULTURA ROMÎNEASCĂ.

In fruntea culturii romîneşti din secolul XVII stă Moldova cu cele două idei dominante: *ortodoxiea* şi *unitatea şi latinitatea poporului şi limbii romîneşti*.

1. 1. Intre Dechemvre 1641 şi Septemvre 1642 a avut loc la Iaşi sinodul convocat pentru a protesta împotriva ideilor calviniste care cucerise până şi pe Chiril Lucaris, fost patriarh al Constantinopolei. Cît de important a fost acest sinod pentru biserica ortodoxă se poate vedea depe delegații care au luat parte: 2 delegați ai patriarhului Partenie din Constantinopole, anume Profirie, fost mitropolit al Niceii, şi Meletie Syrigos, vestit teolog, şi 3 delegați ai mitropoliei din Chiev, anume Isaiea Trofimovici Kozlovskiĭ, egumenul mănăstirii Sfîntul Neculai, Iosif Kanonovici, rectorul colegiului din Chiev, şi predicatorul Ignatie Oxenovici Sta-

rusici;— după fondul discuției, *Mărturisirea credinții* a lui Petru Moghilă, împotriva *Mărturisirii credinții* a lui Chiril Lucaris (publicată la Genève în 1629);—după sforțările pe care le făcuse Vasile Lupu să înzestreze tipografiea lui dela Iași cu literă grecească în vederea operelor care urmau să se producă în legătură cu discuțiile din sinod.

După zece luni de discuții doctrina lui Lucaris a fost condamnată. Cărțile grecești care trebuiau să se publice la Iași nu s-au putut însă tipări, fiindcă călugării din Lemberg, la care Vasile Lupu se adresase prin Sofronie Pociațki, egumenul mănăstirii Trei Sfetitele, n-au vrut să-l servească. A apărut numai o foae volantă, *Decretul* mitropolitului Partenie, la 20 Dechemvre 1642, un fel de comunicat al congresului.

2. La 1644 mitropolitul Varlaam, fiind în călătorie diplomatică la Tîrgoviște, a aflat la Udriște Năsturel un exemplar din *Catehismul calvinesc* tipărit la Alba Iulia în 1642. Pentru a-l combate Varlaam nu numai că a «strîns sobor dintr-amîndouă părțile, și din Țara Romînească și din Țara Moldovei , dar a socotit ca «o detorie mare» să-i răspundă în scris. *Răspunsul* a apărut la Iași în 1645. Un răspuns indirect și pe larg la catehismul calvinesc este și *Șiapte Taine a besearicii*, traducere de Eustratie logofătul cu prefață de Varlaam.

2. 1. Supt influența școlilor umaniste din Poloniea la care învățase, cronicarii Gligorie Ureache mai întăiu timid (1647), și Miron Costin mai apoi pe larg, într-o carte specială, De Neamul Moldovenilor (1670—1675), sînt cei dintăi Romîni care au afirmat că Moldovenii, Muntenii și Ardelenii sînt toți Romîni, și că poporul și limba romînească sînt de origină romană. Miron Costin este în acelaș timp și cel dintăiu Romîn care a căutat să aducă această arzătoare problemă la cunoștința străinătății scriind în limba polonă o prelucrare a cărții romînești (Chronika ziem moldawskich y multanskich).

2. Conștienți că sînt numai o ramură a trunchiului romînesc, Moldovenii se adresau *tuturor Romînilor*.

Varlaam își întitulează cartea 'Carte *romînească* de învățătură dumenecele preste an...', logofătul Eustratie 'Carte *romînească* de învățătură dela pravilele înpărătești'. In prefața dela Cazaniea lui Varlaam Vasile Lupu se adresează *către toată semenția romenească* și prezintă cartea ca un dar *limbii romînești*.

Traducerile mitropolitului Dosofteiu sînt toate «pre *limba romînească*», ba în prefața Leturghiei tipărită la Iași în 1679,

Dosofteiu, urmînd pe Vasile Lupu, se adresează şi el *către toată seminţiia romînească* şi prezintă cartea ca un dar *limbii romîneşti.*

3. Luîndu-şi sarcina de a se adresa tuturor Romînilor, Moldovenii îşi dau samă că trebue să scrie cu imparţialitate.

Cu toate că «nu poate de multe ori omul să spue aşia pre cale tot pre rînd ceale ce veade cu ochii săi, şi multe smenteaşte, de au spune mai multe, au mai puţine», totuş Gligorie Ureache căuta să spue adevărul «ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşarte».

«Noi—zice Miron Costin—măcar că am fi datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan Vodă, dela carele multă milă am avut, decît lui Vasilie Vodă, dela carele multă urgie părinţii noştri au petrecut, iară direptatea socotind, nu pociu scrie într-alt chip», căci «nimică nu strică credinţa aşa celor ce scriu leatopiseţile ca făţăriia, cînd veghe voia unuia şi coboară lucrul cu hulă altuia».

Cronicarii munteni sînt facţioşi.

In Munteniea, dela 1630—1680, două familii puternice, adevărate partide, işi dispută preponderenţa: *familiea Cantacuzinilor*, începînd cu Cantacuzino, postelnicul lui Mateiu Basarab (1632—1654), ucis de Grigore Ghica la 23 Dec. 1663, şi *familiea Bălenilor*, condusă de marele ban Ghiorghe Băleanu. După tot felul de peripeţii dramatice, lupta se mîntue prin zdrobirea definitivă a Bălenilor de către Şerban Cantacuzino (1679—1689).

Fiecare familie şi-a avut istoricul ei părtinitor şi anonim. 'Istoriia Ţării Rumîneşti de cînd au descălicat Rumînii', care merge dela moartea lui Mateiu Basarab, 1654, păn la ultimul an al domniei lui Şerban Cantacuzino, 1689, este *istoriea Cantacuzinilor*, iar 'Istoriile Domnilor Ţării Romîneşti', dela descălecare, 1290, păn la 1729, scrisă de Radu Popescu, este *istoriea Bălenilor.*

Giurescu, Contribuţiuni la Studiul cronicilor muntene, Bucureşti 1906, pg. 9, caracterizează astfel pe aceşti cronicari: «Cronicarul caută, în cadrul istoriei ţării, să pue pe primul plan, justificînd unde e nevoe, faptele familiei sau familiilor, pentru care scrie. Interesele ei formează prizma prin care sînt văzute evenimentele, iar cronica întreţine şi însufleţeşte tradiţiunile de familie, cu simpatiile şi duşmăniile sale, care devin astfel ereditare, căci ea formează lectura obişnuită cu care sînt crescuţi tinerii».

3. Din aceste motive scriitorii moldoveni au un mare ascendent şi în Munteniea şi în Ardeal.

1. *Carte romînească de învăţătură*, cunoscută mai ales supt numele de *Cazaniea* lui Varlaam, Iaşi 1641—1643, a fost cetită mult în Ardeal şi Munteniea. 'Luna Noemvrie 8 dzile. Invăţătură la săborulŭ svenţilorŭ voivodzilorŭ îngereşti Mihail şi Gavriilŭ' a fost copiată în Codicele Martian (N. Drăganu, Două manuscripte vechi, Codicele Todorescu şi Codicele Martian, Bucureşti 1914, pg. 172-173).—Predicile pentru Joia mare şi Sîmbăta mare au fost copiate la sfîrşitul unui Apostol ms găsit la biserica din Lazuri, sat lîngă Oradea mare V. Mangra, Cercetări literare-istorice, Bucureşti 1896, pg. 12).—Cazaniea fol. 78—85 a fost copiată într-un zbornic dela Braşov 'Cîntec de Crăciun' (Gaster, Crestomatie, pg. Introd. 38, I 136).—Cazaniea în întregime a fost copiată de popa Ursu din satul Cotigleat din jud. Bihor (Anal. Acad. Rom. Partea administr. şi Dezbaterile, ser. II, vol. 40 (1919—1920) pg. 49).—Cazaniea în întregime a fost plagiată de autorul Evangheliei învăţătoare tipărită la Dealu 1644 (Gaster, Crestomatie, pg. Introd. 38).

Şiapte Taine a besearicii, traducere de Eustratie logofătul, cu o prefaţă de Varlaam, Iaşi 1645, a fost cetită mult în Ardeal. La biserica din Lazuri, sat lîngă Oradea Mare, s-au găsit două copii manuscrise scrise de diacul Vasilie Sturdzea Moldovanul. Pe al doilea exemplar diacul nostru scrie: «Cu mila şi cu agiutoriul lui Dumnedzău am săvîrşit cele 7 taine a besearecii, precum am aflat şi *în cea tiparnică a mitropolitului Varlaam* din Ţara Moldovei dela Suceava, *aşa am şi scris*... Şi am scris în sat în Sînt Andreaş, lîngă Temişoara,... 1708, Iunie 22» (V. Mangra, Cercetări literare-istorice, Bucureşti 1896, pg. 14—16).

Bibliea tradusă de Milescu la 1664, cea dintăi traducere complectă a Bibliei, tipărită de Şerban Cantacuzino la Bucureşti în 1688, a devenit în curînd bibliea prin excelenţă a Romînilor.

Carte romînească de învăţătură dela *pravilele înpărăteşti*, traducere de Eustratie logofătul, Iaşi 1646, cunoscută supt numele de Pravila lui Vasile Lupu, a fost plagiată de Munteni supt titlul de *Indreptarea legii*, Tîrgovişte 1652, carte cunoscută supt numele de Pravila lui Mateiu Basarab (S. G. Longinescu, Legi vechi romîneşti, Bucureşti 1912).

Letopisăţul Ţării Moldovei de Gligorie Ureache, ms 1647, a fost introdus în Munteniea de stolnicul Constantin Cantacuzino la 1670 şi de Radu Hrizea Popescu la 1685, ei înşişi cronicari, în urma călătoriilor făcute în Moldova. Cît de mult s-a cetit această cronică în Munteniea se poate vedea depe aceia că, din 11 ma-

nuscrise care pot servi ca bază pentru editarea cronicii, 9 sînt scrise de copişti munteni şi numai două de copişti moldoveni.

Cronica lui Ureache a fost cetită în Munteniea şi indirect, în citaţiile şi rezumatele făcute de Radu Popescu în cronica sa (1688).

De Neamul Moldovenilor (1670) a lui Miron Costin a fost chiar prelucrată pentru Munteni de stolnicul Const. Cantacuzino sub titlul 'Istoriia Ţării Rumîneşti întru care se cuprinde numele ei cel dintăiu şi cine au fost lăcuitori atunci' (1694).

2. Mitropolitul Varlaam este cel dintăiu Romîn care a încercat să facă versuri. In *Cazaniea* tipărită la Iaşi între 1641—1643 el a scris fără ritmu, dar cu rimă, 10 'Stihuri în stema Domniei Moldovei' pe versul titlului, 10 versuri la sfîrşitul părţii a doua a cărţii, şi 8 versuri la sfîrşitul părţii a treia, iar în *Şiapte Taine*, Iaşi 1645, 6 versuri pe versul titlului.

Munteanul care a plagiat Cazaniea lui Varlaam, sub titlul de *Evanghelie învăţătoare*, Dealu 1644, a imitat pe Varlaam scriind şi el 6 'Stihuri în stema Domniei Ţării Romîneşti, neam casei băsărăbească'.

Supt influenţa lui Varlaam a scris autorul *Indreptării Legii*, Tîrgovişte 1652, şi al *Tîrnosaniei*, Tîrgovişte 1652, primul 16 versuri şi al doilea 6 versuri în onoarea mitropolitului Ştefan, cu cheltuiala căruia s-au tipărit cele două cărţi.

Miron Costin cu *Viaţa Lumii*, poemă de 84 de versuri, şi cu încă cîteva bucăţi, şi Dosofteiu cu *Psaltirea în versuri*, Uniev 1673, sînt cei dintăi Romîni care au căutat să dee un veritabil sistem de versificaţie romînească.

3. Moldovenii şi cronicarii moldoveni au exercitat o influenţă aşa de puternică asupra Muntenilor şi cronicarilor munteni, încît aceştia din urmă, depela 1650, au început să adopte terminii moldoveneşti *Munteni, Ţara Muntenească, muntenesc* în loc de *Rumîn, Ţara Rumînească, rumînesc.*

Astfel pela 1690 Const. Cantacuzino în cap. III (pg. 92) zice: «*Ţara* aceasta *Muntenească* numind, *cum îi zic mai mulţi aşa*, că *Rumînească numai lăcuitorii ei o chiamă*», dupăce în cap. I zisese: «*Ţara* care mai mult cu Dunărea în sus merge *Muntenească acum se zice*» (pg. 71), iar în cap. VI pur şi simplu *Ţara Muntenească* (pg. 166).

Nu mult după 1700, intr-un fragment de cronică muntenească, publicat de N. Iorga în Studii şi Documente privitoare la istoriea

Romînilor, III Bucureşti 1901, pg. 46—59, un anonim zice curat: «*Ţara Rumînească*, ce se numeşte într-alte limbi Valahiia, iar *vecinii lor Moldoveni... le zice Munteni*» (pg. 47—48), şi ceva mai jos (pg. 49): «*Munteni le zic Moldovenii*».

La 1688 Radu Hrizea-Popescu zice şi el *Munteni* pg. 64, 94, 100, 136, 202, *Ţara Muntenească* pg. 72, 203, 205, Domnul *muntenesc* pg. 102, Grigorie Ghica, Domnul *Rumînilor munteni* pg. 154, boiarii *munteni* pg. 202.

La 1689 Radu Greceanu zicea tabără *muntenească* pg. 160, 166 şi boiarii *munteneşti* pg. 169.

Cronica Anonimă 1290—1688, scrisă în bucăţi la 1654, 1670, 1679 şi 1688, zice: *Munteni* pg. 323, 343, 353 (2), 355, 363, *Muntenii* pg. 278, 293, 326, 347, 20, 21, boiari *munteni* pg. 28, *Ţara Muntenescă* pg. 242, 257, 259, 260, 264, 265, 266, 282, 283, 284 (2), 288, 295 (2), 310, Dabija Vodă, Domnul moldovenesc şi Grigorie Vodă, Domnul *muntenesc* pg. 360, *oaste muntenească* pg. 20.

Viaţa lui Nifon, copie din 1682 depe un text de dinainte de 1659: *Ţara Muntenească* pg. 97, 121.

Toţi aceşti autori întrebuinţează în acelaş timp şi terminii *Rumîni*, *Ţara Rumînească*, *rumînesc*.

Terminii moldoveneşti *Munteni*, *Ţara Muntenească*, *muntenesc*, *Munteniea* sînt astăzi întrebuinţaţi exclusiv. La această generalizare a contribuit poate şi faptul că *rumîn* căpătase înţelesul de *şerb*.

Supt influenţa lui Gligorie Ureache, care l-a impresionat aşa de puternic, încît a ţinut să-şi procure un exemplar, Const. Cantacuzino întrebuinţează cuvinte moldoveneşti: *cap şi începătură* (prefaţă, pg. 60) — *cap şi începătură* (prefaţă, pg. 2), *începătura* (ţării) *să scrie* (prefaţă, pg. 62)—*a scrie începătura ţării* (prefaţă, pg. 3), *pace şi tari legături* (pg. 82)—*pace aşedzată şi legătură tare* (pg. 45), însă ieste a se mai şti că toate lucrurile cîte sînt în lume au şi acestea trei stepene după ce se fac, adecăte: urcare, stare şi pogorîre, au, *cum zic alţii, adăogire*, stare şi plecare (pg. 153) — apucatu-m-am şi eu a scrie începătura şi *adaosul*, mai apoi şi scăderea care se veade că au venit în dzilele noastre (prefaţă, pg. 3).

Ijderenie 'obîrşie, origină'.

Basna lui Simion Dascalul privitoare la origina din tâlhari a Moldovenilor, interpolată în cronica lui Ureache, este întitulată 'De

i'dereniia Moldoveanilor, de unde sînt ei. Dela Maramurăş iaste *i'dereniia* lor, de au venit pre acesle locuri' (pg. 237). Cuvîntul, care este propriu lui Simion, a fost adoptat de stolnic: «Că iată cetesc în leatopiseţul moldovenesc..., care leatopiseţ zic cum este făcut de un Ureche vornicul..., însă nu ştiu eu de cine e scris, de Ureche, care eu nu crez, cum şi unul ce l-au prescris acel leatopiseţ mărturiseşte că nu este zisă aceasta de Ureche vornicul, au de cine, că zice că dintr-o cronică ungurească au aflat de *ijdereniia* Moldovenilor aceasta care este, că cuvintele lui puiu aici» (pg. 129—130, urmează citaţiea, pg. 130—132). După citaţie stolnicul zice: «Aceste basne şi ca acestea într-acel moldovenesc leatopiseţ am văzut şi am cetit de pogorîrea şi *ijdereniia* Rumînilor». Odată adoptat cuvîntul a fost întrebuinţat şi cu privire la alte popoare: de *ijdereniia* Leşilor (pg. 104, 142, 158), de *ijdereniia* Ungurilor (pg. 168).

Samoderjeţ 'autocrat'.

Intr-un lung pasaj Const. Cantucuzino îl întrebuinţează de două ori: «Valentinian cel dupre urmă împărat *samoderjeţ* apusului au fost până la Carol ce-i zic cel Mare... Drept aceia nici pe acel Carol a mai trăi au vrut... Nici pe urmă n-au mai primit să aibă, adecăte un *samoderjeţ* să fie, ci fiştecarele, cum am zis, să fie *singur mare şi stăpîn* au poftit (pg. 147)... După aceia deci altele republici făcîndu-se, adecăte mai de obşte lucrurile lor ocîrmuindu-şi, nu *unul numai samoderjeţ să poruncească*» (pg. 149—150).

Radu Popescu îl întrebuinţează şi el o singură dată (pg. 2): '*samoderjeţ*, adecă *singur stăpînitor*'.

Cuvîntul este moldovenesc. Un interpolator al lui Ureache zice (pg. ed. Popovici 241 : '*samoderjeţul*, stăpînitoriu ţării dela plaiuri şi până la mare'; Neculce, Letop. II 306, relatează că Petru cel Mare i-a dat lui Dumitru Cantemir Vodă titlul de 'seninatul Domn al Ţării Moldovei, *samoderjeţ*, adecă *singur stăpînitor*, şi Colegator, adecă prietin Ţării Moschiceşti'.—Et.: rus. *samoderžeţ*.

Supt influenţa refugiului din Moldova şi a lui Gligorie Ureache, pe care-l transcrie şi-l rezumă în întregime, Radu Popescu şi-a asimilat aşa de bine limba moldovenească, încît în cronica sa întrebuinţează cuvinte moldoveneşti:

Multe *miluri* de pămînt, pg. 29, singura dată, într-un pasaj de istoriea Moldovei.—Pluralul moldovenesc dela *milă* era *mile* (v. Pascu, Miron Costin, Iaşi 1921, pg. 27).

O *roată* de Nemţi, pg. 155, singura dată într-un pasaj mun-

tenesc-moldovenesc. — Cuvîntul se află şi la Ureache (pg. 208) şi la Miron Costin (v. Pascu, Miron Costin, 25).

Pentru *samoderjeț* 'autocrat' v. mai sus.

Sprijeneală 'apărare' pg. 100, *a se sui* pg. 158, 190; *ceilanți* pg. 153, 155, 165, 187, 199.

4. Muntenii care ceteau, plagieau, prelucrau şi imitau pe Moldoveni şi adoptau chiar numele dat de Moldoveni țării şi neamului lor, nu-i vedeau pe Moldoveni cu ochi buni.

Dupăce, urmînd pe Miron Costin, combate basna lui Simion Dascalul despre origina Moldovenilor din tălhari, Const. Cantacuzino, care stătuse atîta vreme în Moldova, unde avea rude, de unde-şi luase prima soție, şi unde învățase atîtea lucruri nouă despre origina Romînilor, mîntue aşa: «Insă ceia ce este de acelea nu mai cerc, ci numai, dacă din păstori îşi fac Moldovenii începătura, poate-le zice cinevaş,—măcar şi glumind, iar nu cu adevăr,- cum cam dintr-aceia sînt. *Dirept că păstorii necuvîntătoarelor dobitoace, de nu toți furi, iar gazde de furi sînt*, iproci» (pg. 136).

Tot aşa şi Radu Popescu:

Pg. 47. «De acest Domn [Ştefan Vodă] scriu Moldovenii că l-au omorît Doamna Sa, — *zău detreabă jupîneasa moldoveancă* să-şi omoare bărbatul!»—Jupînesele muntence erau mai detreabă?

Pg. 73. «Măcar că *se laudă Moldovenii* de scriu cum că de patru ori au bătut Ion Vodă cu Moldovenii pre Turci şi au ars Tighina şi Cetatea Albă şi Buceagul, ci noi acelea nu le ştim».— Studiase Radu aşa de bine istoriea Moldovei, ca să poată fi în drept să conteste spusa Moldovenilor?

Dealtfel, după dînsul, Moldovenii nu-s decît nişte *cîni* şi *măgari*:

Pg. 10, dupăce reproduce din Ureache povestea despre origina Moldovenilor, Radu zice: «*Moldovenii* numele lor *din cîine se trage*: din Molda Moldoveni», iar pg. 96, dupăce expune istoriea lui Mihaiu Vodă, mîntue aşa: «Ci dar acest sfîrşit au dat Mihaiu Vodă, că cu înşelăciune l-au omorît; care au supus Domniia lui pre Turci, pre *Moldoveni*, pre Unguri, de-i avea ca pre *neşte măgari* pre toți .

(Radu Popescu este incontestabil precursorul refugiaților munteni în Moldova din toamna lui 1916).

In Historica Relatio de statu Valachiae 1679—1688, publicată în Magazin Istoric pentru Dacia, 5 (1847) 33—71, un misionar ca-

tolic zicea (pg. 56) că *«Muntenii* sînt nestatornici, iubitori de noutăţi, înşelători ca Grecii şi neruşinaţi ca Ţiganii», apoi «Toţi boerii au Ţigani.. Aceşti Ţigani sînt bucătarii boerilor; *Ţigancele sînt dadacele şi mancile copiilor.* lor». *

Iată acuma şi ce răspunde Miron Costin, Chronika, pg. 193-194: «Ciudat lucru! Deşi de acelaş neam cu Moldovenii, acest popor [Muntenii] este negru la faţă... Zic unii că şi din pricina aceia sînt ei negricioşi, că mai toţi boerii de frunte au obiceiul de a lua pentru copii manci ţigance. Asta însă-i de rîs. Eu unul nu pot lăsa să treacă acest lucru despre dînşii, ca despre nişte rude şi *fraţi* ce-mi sînt, *avînd şi ei aceiaş soartă şi aceleaşi suferinţi cu noi*».

5. 1. Incă dela apariţiea ei cultura romînească este în mare parte un produs al străinilor. Călugărul *Macarie*, care aduce tiparul în Munteniea la începutul secolului XVI, era Sîrb, *Coresi*. care prin tipăriturile lui romîneşti pune temeliea literaturii naţionale, era desigur Grec; imboldul pentru tipăriturile romîneşti din secolul XVI l-au dat Saşii luterani *Johannes Benkner* şi *Lucas Hirschel* şi Ungurul calvinist *Forró Miklos*.

Lucrătorii cu care s-au întemeiat tipografiile din Iaşi şi Cîmpulung în secolul XVII erau Ruşi, lucrătorii dela Govora, Dealu şi Tîrgovişte cei mai mulţi Ruşi şi Sîrbi; marele mitropolit *Dosofteiu* era desigur Grec.

Pe cînd străini veneau în ţările noastre, se stabileau aici şi deveneau elementele cele mai vii pentru cultura naţională, Romîni foarte distinşi erau siliţi să apuce drumul pribegiei şi să-şi pue talentul şi munca în serviciul culturilor străine. Astfel oameni extraordinari ca Petru Moghilă, care studiase în Poloniea şi Olanda, şi spătarul Milescu, care studiase la Constantinopol şi Brandenburg, n-au putut rămînea în Moldova.

La 1633, în vrîstă de 27 de ani, Petru Moghilă ajunge mitropolit la Chiev, centrul ortodoxiei ruseşti, Roma nouă. In această calitate el face din Pecerska Lavra din Chiev un focar de cultură ortodoxă prin marele număr de cărţi slavoneşti pe care le tipăreşte şi prin Academiea teologică pe care o întemeiază, luptă şi împotriva uniaţilor din Poloniea şi Ucraina şi împotriva calvinistului Chiril Lucaris cu un succes desăvîrşit.

---

* Valachi inconstantes, amatores novitatum, fallaces ut Graeci et impudentes ut Ţingani. Omnes nobiles habent Ţinganos... Hi Ţingani sive Ţingari sunt magnatum coqui, Ţingarae puerorum educatrices et nutrices.

Spătarul Milescu, dupăce peregrinează patru ani prin Germaniea, Suediea şi Franţa, la 1668, în vrîstă de 43 de ani, după un scurt popas în Moldova, pleacă în Rusiea la Moscova, unde în scurtă vreme ajunge traducător la Biuroul Ambasadorilor, ambasadorul ţarului Alexis Mihailovici în China, reprezintantul autorizat al erudiţiei din Rusiea, cunoscut în toată Europa.

Expatriarea talentelor romîneşti, semnalată întăiaş dată în secolul XVII şi urmată până azi, se datoreşte desigur mediului cultural din ţările noastre care a fost în permanenţă inferior celui din ţările occidentale şi Rusiea, iar faptul că străini ca Macarie, Coresi şi Dosofteiu şi-au găsit refugiu la noi se explică prin împrejurări personale şi politice. Ştim de pildă că tipograful Macarie a venit la noi dela Ţetinie, fiindcă la sfîrşitul secolului XV Turcii nu mai permiteau tipografie în imperiul lor.

2. In sfîrşit, dacă vreun Romîn distins, cu toate suferinţile îndurate, se încăpăţina să rămîe în ţara în care se născuse şi în slujba căreia-şi pusese toată munca şi tot talentul,—soarta cea mai crudă îi era rezervată.

Miron Costin, omul cel mai învăţat şi cel mai fin din secolul XVII, cu toate că a fost silit să pribegească în Poloniea de mai multe ori, şi încă de mic copil, cu toate că, graţie înaltelor legături pe care şi le crease, ar fi putut să rămîe în Poloniea şi să-şi facă acolo o carieră strălucită, Miron Costin a preferat să stee în ţară, pentruca Constantin Cantemir să-i răpească viaţa: «Şi aflară atuncea neprietinii vreme de dziseră lui Cantemir Vodă: 'Acum, devremece ai omorît pe Velicico, trimete de prinde şi pe frate-său *Miron* logofătul, de-l omoară; *ori vinovat, ori nevinovat să nu scape, că apoi încă o hi mai rău şi de tine şi de noi!*'... Şi l-au tăiat în Roman» (Neculce, Letop.[2] II 241).

Şi cine era, mă rog, Constantin Cantemir Vodă? «Era gros, burduhos, rumăn la faţă, buzat,... carte nu ştiea, ce numai iscălitura învăţase de o făcea,... mînca bine şi bea bine» (Neculce, op. cit. 230).

Beţivanul analfabet a răpus deci pe omul cel mai învăţat din ţara lui!

Suprimarea talentelor romîneşti, semnalată întăiaş dată în secolul XVII şi urmată până azi, deşi nu chiar cu cuţitul, este a doua caracteristică a nivelului cultural inferior din ţările noastre.

CAPITOLUL I
1600—1633

A. MOLDOVA.

ALEXANDRIEA

BIBLIOGRAFIE

M. GASTER. LITERATURA POPULARĂ ROMÎNĂ. Bucureşti 1883, pg. 7—31.

N. CARTOJAN. ALEXANDRIEA ÎN LITERATURA ROMÎNEASCĂ. Bucureşti 1910. — Recenzie: V. Bogrea, Daco-romania, 1 (1920—1921) 453—459.

N. IORGA. FAZE SUFLETEŞTI ŞI CĂRŢI REPREZENTATIVE LA ROMÎNI cu specială privire la legăturile Alexandriei cu Mihaiu Viteazul. Bucureşti 1915. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 37, Memoriile secţiunii istorice.

V. BOGREA. ION ASEN ÎN ALEXANDRIEA ROMÎNEASCA, în Revista Istorică, 6 (1920) 182—183.

OPERA

Incă din secolul II după Hristos un scriitor necunoscut a adunat din cărţi şi din tradiţie amintirile despre Alexandru cel Mare, ale cărui cuceriri şi isprăvi în Asiea lărgise aşa de mult şi aşa de brusc cercul cunoştinţilor la Greci, încît impresionase puternic imaginaţiea contemporanilor.

Romanul lui Alexandru cel Mare, Alexandriea, s-a născut în Egipt. Cîteva dovezi: Alexandru este arătat ca fiul natural al ultimului rege egiptean *Nectaneb*; zeul adorat de toate neamurile păgîne este zeul egiptean *Amon*.

Textul primitiv s-a pierdut. Cele 20 de manuscrise împrăştiate prin bibliotecile europene sînt toate mult posterioare secolului

II. Cele mai aproape de redacţiea primitivă sînt textele bizantine: unul din secolul IX, unul din 1469 şi unul din 1567.

Manuscrisul din 1469 este atribuit lui *Callisthenes*, nepot de vară al lui Aristotel, unul din cei patru istorici luaţi de Alexandru în expediţiea lui, şi care a şi descris cele văzute de dînsul.

Dela Bizantini romanul a apucat trei drumuri: 1. la popoarele romanice şi germanice, 2. la popoarele cucerite de Alexandru, 3. la popoarele slave şi la Romîni.

La popoarele romanice şi germanice romanul a pătruns prin traduceri latineşti ale clericilor, dintre care cea dintăi este făcută de *Iulius Valerius* în anul 340, şi a doua, o prescurtare, numită de aceia şi *Epitome*, făcută pe vremea lui Carol cel Mare.

In secolul X Archipresbyter Leo din Napoli a dat o nouă traducere latină *Historia Alexandri Magni regis Macedoniae de proeliis* depe textul grecesc adus probabil dela Constantinopol. (O ediţie a acestui text a publicat la 1913 la Heidelberg Friederich Pfister: Der Alexanderroman des Archipresbyters Leo).

Traducerea *sîrbească* din secolul XIII a fost influenţată de redacţiile occidentale. O dovadă a acestor influenţi este numele vărului lui Alexandru, *Lanţatura*, care nu este altă ceva decît numele catalan al împăratului Ioan Asen III (1277—1280): *l'emperador Lantzaura* sau *Cantzaura*, de care vorbeşte cronicarul catalan Ramón Muntaner din secolul XIII (v. Buchon, Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII-e siècle, Orléans 1875, pg. 415. La noi pasajul a fost relevat, cu greşeli de text şi de traducere, de Hasdeu în Arhiva Istorică, I_2 171).

Alexandriea a fost una din cărţile cele mai cetite de Romîni.. Cea mai veche redacţie cunoscută este manuscrisul de 48 de file, 78—125, dintr-un miscelaneu întitulat *Codex Negoianus* în posesiunea Academiei, scris de popa Ion din Sîmpietru din Ardeal la 1620. In nota dela începutul textului popa zice: «Cu mila lui Dumnezău sfîrşiiu eu popa Ion din Sîmpietru această carte ce să chiamă Alixăndrie; measeţ *Cireşeriu* să începu în 15 zile, şi să sfîrşi în luna lui *Agust* 4 zile, v leat 7128 (=1620), în zilele lui Betlean Gabor craiu», iar în cea dela sfîrşit: «Incepu-să a să scrie această carte în luna lui *Cireşeriu* 15 zile şi să sfîrşi în luna *Făurariu* în 15 zile», apoi slavoneşte: «în anul 7128, dela naşterea lui Hristos

1622, crugul soarelui 16, a lunii 3, numărul de aur 3, temelie 3, în satul ce se chiamă Simpietru».

Popa s-a încurcat în socoteli: Intăiu zice că a scris cartea între 15 Iunie şi 4 August 1620, şi după aceia între 15 Iunie şi 15 Fevruar, adică 15 Iunie 1620 şi 15 Fevruar 1621; anul 7128 dela naşterea lui Hristos este 1620, nu 1622.

Cu numele *Simpietru (Sînpietru)* sînt în Ardeal mai multe sate. Din care anume era popa Ion, nu putem şti, căci nicio notă nu ne-ajută şi nici limba (*n* intervocalic se păstrează, *ğ*<*ĺ* şi *z*< *dí, dĭė*).

Textul nostru este o copie. In adevăr manuscrisul cuprinde cuvinte sărite la scris şi adăugate pe urmă, cuvinte sărite şi neadăugate, episoade sărite, amestec de fonetisme între uzul α (al modelului) şi β (al copistului).

Examenul noţiunilor culturale şi al limbii ne arată că textul popii Ion este o copie depe un model scris în Moldova. Se vorbeşte de voevozi şi boeri, vornic, comis mare, paharnic, olăcari, aprozî, călăraşi, pedestraşi, căpitan, zugravi, jupîneasă, haraciu; caic, galie; tepsie, clondir; sampon 'cîne'; buzdogan, hangeriu, caftan, zgardă, pil pl. pilure 'elefant', tabără, gugiman de samur; iacătă.

Textul primitiv a fost tradus din sîrbeşte:

1. Ms nostru cuprinde două rugăciuni slavoneşti.

2. Cîteva cuvinte sînt explicate în greceşte şi *sîrbeşte:* 'Şi-i puseră numele Alixandru, ce să chiamă greceşte, iar *sîrbeşte* să chiamă Ізкратѫ, iar rumîneşte să chiamă ales, că ales este de toţi';—'Şi acolea făcu Alixandru o cetate mare şi o chiamă greceşte Osinesă, iar *sîrbeşte* Єдиностадо, iar rumîneşte într-un loc adunare, căci să adunase acolo toţi'.

3. Nume proprii sîrbeşti:

Ducipal, numele calului lui Alexandru, forma sîrbească din mgr. ngr. βουκέφαλος, propriu zis 'cu cap de bou' <βοῦς 'bou'+ κεφαλή 'cap', lat. *Bucephalus*.

Nagomudri, numele sîrbesc al Brahmanilor<srb. *nag* 'gol'+ *mudr* 'înţelept', traducerea cuvîntului grecesc γυμνοσοφισταί 'filosofi indieni goi'.

Macaron, numele insulei în care locuesc Nagomudrii, srb. *makaronski otok*—gr. τὰ νησία τῶν μακάρων 'insulele fericiţilor'. Traducătorul sîrb a luat pe μακάρων drept un nume propriu.

Ievant, numele împăratului din insula Macaronului, este gr. Δάνδαμις, lat. *Dandamis*. Traducătorul sîrb a luat epitetul εὐάντης 'plăcut', dat lui Dandamis, drept nume propriu.

Psoglavi, numele monştrilor cu două capete, unul de cîne şi unul de om, din srb. *pis* 'cîne'+*glava* 'cap', este traducerea cuvîntului gr. κυνοκέφαλοι.

Franț, numele vărului lui Alexandru, este o adaptare romînească a formei sîrbeşti *Lanțatura* sau *Vanțatura* (despre care v. mai sus).

4. In sfîrşit orînduirea episoadelor şi cuprinsul lor concordă cu redacțiea sîrbească.

Afară de ms nostru mai cunoaştem încă 23 de mss (dintre care 15 la Academie), toate din secolul XVIII (cele mai multe dintre 1780—1800).

Prima redacție tipărită este din 1713 şi este menționată de Del Chiaro, Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, Veneția 1718. Din această ediție nu posedăm niciun exemplar. Romanul nostru nu s-a mai tipărit apoi decît la 1794 la Sibiiu, text retipărit apoi la 1796 la Mohilău de Mihail Strelbițki, Rus de origină poloneză pripăşit pe lîngă mitropoliea Moldovei încă din 1756.

Cel mai vechiu ms slavonesc găsit la noi este din anul 1562, scris la mănăstirea Neamțului din porunca mitropolitului Grigorie, astăzi în posesiunea bibliotecii imperiale din Petersburg.

Alexandriea era cunoscută în Moldova mai mult decît în celelalte ținuturi romîneşti. La 1694 cronicarul muntean Const. Cantacuzino zicea (pg. ed. Iorga 67): «Cea *Alexandrie*... şi alte cărțulii ce se văd pela unii şi pela alții aici în țară şi mai multe în Moldova».

Impotriva conținutului ei fabulos s-a rîdicat învățatul cronicar moldovan Miron Costin în două rînduri. Mai întăiu în De Neamul Moldovenilor (scrisă între 1670—1675), pg. ed. Giurescu 25: «Dachii aceştiia... pomeneşte de dînşii Cvintus Curțius, istoricul de faptele lui Alexandru Machedon, însă nu aceia *Alexandrie* mincinoasă care este şi pre limba noastră plină de basne», şi apoi în Letopisățul Țării Moldovei (1675), pg. ed. Urechia I 507: «Scrie Plutarh, vestit istoric, la viața lui Alexandru Machedon, care au

scris Alexandriia cea adevărată, nu basne, cum scrie o *Alexandrie* din grechie ori dintr-alte limbi scoasă pe limba ţării noastre, plină de basne şi de scorniturі».

Alexandriea a fost aşa de cunoscută la noi, încît până mai dăunăzi cine *'n-a cetit macar Alixăndriea'* era un om lipsit de orice învăţătură.

Influenţa Alexandriei asupra literaturii noastre populare este însemnată.

O ediţie a Alexandriei din 1620 lipseşte.

TOADER DIACUL

BIBLIOGRAFIE

V. PÎRVAN. UN VECHIU MONUMENT DE LIMBĂ LITERARĂ ROMÎNEASCA (1639—1668), în Convorbiri Literare, 38 (1904) 919—946, 979—1000.

BIOGRAFIE

Toader Diiacul *dascal*, adică învăţător, în Feldra, sat ce ţinea de oraşul Bistriţa, în Ardeal, a fost adus în Moldova de către logofătul Pătraşcu Ciogolea ca să-i înveţe carte pe copiii săi Constantin, Pătraşcu şi Miron. După terminarea studiilor Toader s-a întors în Ardeal la Feldra şi s-a pus probabil în serviciul consiliului municipal din Bistriţa.

Intre 1635—1637 logofătul Pătraşcu Ciogolea are iarăş nevoe de Toader. El se adresează biräului de Bistriţă să-i trimeată pe «Toader diiac den Felder, pentru căci ne-au fost şi de m-ăinte vreme om [al] nostru. Acmu-l pohtim dela măriile voastre să ni-l daţi,... că avem... cuconi să ni-i înveţe». Aceşti cuconi erau nepoţii logofătului.

Toader a venit iarăş în Moldova. La 17 Mart 1639 a murit jupîneasa Sofroniea, soţiea logofătului Pătraşcu, la Calafendeşti, sat în sudul Bucovinei, moşiea feciorului ei Constantin. Cu această ocazie Toader a ţinut un *cuvînt de îngropăciune*, pe care-l scrisese romîneşte, şi-l însoţise de următoarea notă slovenească: «Acest cuvînt l-a scris Toader dascalul, ca unul ce a fost în satul Calafendeşti cînd a murit jupîneasa Sofroniia Ciogoloae, la anul 7147 (1639), luna lui Martie în 17 zile, Sîmbătă, la Sfîntul Alexie»

OPERA

Cuvîntul lui Toader este un centon hrisostomic cu amintiri

din 'Cazanila la pogrebaniia provodului creştinesc' din Molitvenic (D. Russo, Elenizmul în Romîniea, Bucureşti 1911, pg. 31).

Cuvîntul lui Toader a fost copiat de un Ardelean la 1668. Amîndouă manuscrisele se găsesc astăzi la Academie.

dz<di, dïé, ǧ<ï.

moartea... de boiari nu se *stideaşte.*

să nu ne *dîrîem* obrazele — 1668 să nu ne *zgîriem.*

cuvente de *răpştă* — 1688 cuvente *deşiarte.*

pogrebul — 1668 *îngroparea.*

răpăosadză robul tău, acestŭ *răpăosat*, pogrebul acestui *răpăosat.*

să *gicem*, să *giceți, giceți.*

iară de iaste păcătos, el părăseaşte de-a *facerea* păcate.

vedeți şi unul altuia *nu zavistuireți.*

LOGOFĂTUL EUSTRATIE

BIBLIOGRAFIE

I. BIANU. MANUSCRIPTULU ROMANESCU DELA 1632 ALU LUI EUSTRATIE LOGOFATULU, în Columna lui Traian,[2] 3 (1882) 210-217.

ŞT. LONGINESCU. LEGI VECHI ROMÎNEŞTI ŞI IZVOARELE LOR, Anciens lois roumaines et leurs sources. I, Bucureşti 1912.

I. PERETZ. PRAVILA LUI VASILE LUPU ŞI IZVOARELE EI GRECEŞTI, Arhiva 25 (1914) 201-221.

OPERELE

Despre viaţa acestui scriitor nu ştim nimic. A tipărit la Iaşi, în tipografiea lui Vasile Lupu, următoarele două cărţi:

1. *Şiapte Taine a besearecii*, in quarto de peste 339 de pagini (paginaţiea cu erori), carte tradusă de Eustratie biv logofet, şi cu o prefaţă de mitropolitul Varlaam, tipărită la 8 Noemvre 1645.

2. '*Carte* romînească de învăţătură dela *pravilele înpărăteşti* şi dela alte giudeaţe, cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasilie, Voivodul şi Domnul Ţării Moldovei, din multe scripturi tălmăcită din limba elinească pre limba romînească. In tipariul domnesc s-au tipărit în mănăstirea a Trei Sfetitile în Iaşi, dela Hristos 1646.'

Traducătorul zice în prefaţă: «Şi mai vîrtos vădzînd nedreptăţile şi asuprealele mişeilor, carele fac cei neînvăţaţi şi neînţelegători diregătorii şi giudeaţele depre la toate scaunele Moldovei, drept aceia cu multă osîrdie s-au nevoit Măriia Sa de-au cercat pre multe ţări până l-au îndireptat Dumnedzău de-au găsit oameni ca aceia, dascali şi filosofi, de-au scos den cărţi elineşti şi latineşti toate tocmelele ceale bune şi giudeaţele celor buni creştini şi svinţi înpăraţi, carele ca o lumină lumineadză şi arată tot lucrul celor întunecaţi şi proşti şi neînvăţaţi, ca să cunoască strîmbătatea tuturor şi să giudece pre direptate, carela să chiamă acmu pravile

înpărăteşti... După tocmala şi nevoinţa Mării Sale Domnului datu-s-au învăţătură şi mie unul mai mic şi nice de o treabă a Mării Sale rob *Evstratie biv logofet*, de am scos aceaste pravile şi le-am tălmăcit den scrisoare grecească pre limbă romînească, ca să poată înţeleage toţi».

Cartea are 1254 de paragrafe şi este compusă din două părţi deosebite.

Prima parte, formată din primele 94 de paragrafe, este o traducere depe Νόμοι Γεωργικοί, o colecţie de legi din secolul al IX, cnnoscută mai ales prin versiunea latinească numită *leges colonariae, leges agrariae, leges rusticae,* publicate de Johannes Leunclavius, Jus graeco-romanum, Frankofurti 1596, pg. 256-265: Leges colonariae, de libris divae memoriae Justiniani excerptae, şi G. E. Heimbach, Const. Harmenopoli Manuale legum sive Hexabiblos, Lipsiae 1851, pg. 828-851: Leges agrariae ex libris Justiniani piae memoriae imperatoris selectae.

A doua parte, restul de 1160 de paragrafe, din care 1159 sînt traduse depe *Praxis et Theoricae criminales* a lui *Prosper Farinaccius*. La cap. 66 par. 8 însuş traducătorul vorbeşte de un «dascal mare şi tocmitoriu de pravile, numele lui era *Farinascu*, carele au strîns toate pravilele ceale înpărăteşti şi încă să ispiti şi să nevoi cu învăţătura ca aceia să cunoască care pravile şi obiceae să socotesc la oblastiile creştineşti în toată lumea. Acest dascal au fost după Hristos 1598 de ani».

Acest *Farinascu* nu este altul decît *Prosper Farinaccius*, vestit romanist italian, care trăeşte între 1544-1614, şi ale cărui scrieri, împreună cu ale lui Julius Clarius, au făcut autoritate în Occident pănă spre sfîrşitul secolului XVIII.

Traducerea n-a fost făcută însă din latineşte, ci din versiunea greacă.

Pravila noastră era deci la înălţimea ştiinţii juridice din Occident.

Partea întăia este ea însăş compusă din două bucăţi: primele 16 capitole numite *pricini* şi restul de 78 numite *glave*.

Paragrafele din primele 16 capitole sînt numerotate în şir dela 1-252, pe cînd celelalte sînt numerotate la fiecare capitol în parte. In Tabla de Materii prima bucată poartă titlul 'Pravile înpărăteşti alease din svitocul înpăratului Justiniian pentru *multe* fealuri de giudeaţe', iar a doua '*Altfeal* de pravile înpărăteşti pentru *toate* fealurile de giudeaţe'.

Eustratie avea traducerea gata în manuscris încă din 1632. Manuscrisul se găseşte astăzi la Blaj. Data manuscrisului o admitem după următoarea notă slavonească dela sfîrşit: «1632, luna lui Septemvrie în 23 de zile, Duminică, s-a hirotonisit Varlaam mitropolitul Moldovei, cetindu-se evangheliea cea dintă dela Luca cap. 5 'Sta Isus lîngă lacul Ghenisaret'. Şi făcu predică în ziua aceia Meletie Sirigo, mare dascal din Creta».

O comparaţie între textul tipărit şi cel manuscris nu s-a făcut încă.

GLIGORIE UREACHE

? — 1647

BIBLIOGRAFIE

DOMNII ŢĂRII MOLDOVEI ŞI VIIAŢA LOR de GRIGORIE URECHI, în Leatopisiţile Ţării Moldovei, publicate de *M. Kogălniceanu*, vol. I, ed. I (cu caractere chirilice), Iaşi 1852, pg. 93—209; vol. I, ed. II (Cronicele Romaniei, cu caractere latine), Bucureşti 1872, pg. 127—242.

CHRONIQUE DE MOLDAVIE depuis le milieu du XIV siècle jusqu'à l'an 1594 par GRÉGOIRE UREKI. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, tableaux généalogiques, glossaire et table, par *Emile Picot*. Paris 1886.

CHRONIQUE DE GLIGORIE UREACHE, édition critique par *I. N. Popovici*. Avec un autographe d'Ureache et neuf fac-similés des manuscrits. Bucarest 1911.

LETOPISEŢUL ŢĂRII MOLDOVEI până la Aron Vodă (1359—1595) întocmit după GRIGORIE URECHE Vornicul, Istratie Logofătul şi alţii, de Simion Dascălul. Ediţie critică de *Const. Giurescu*, cu o prefaţă de I. Bogdan. Bucureşti, Comisiea istorică a Rominiei, 1916.

VECHILE CRONICI MOLDOVENEŞTI PÂNĂ LA URECHIA. Texte slave cu studiu, traducere şi note de *I. Bogdan*. Cu două facsimile. Bucureşti 1891.

CRONICI INEDITE atingătoare de istoriea Romînilor, adunate şi publicate cu traduceri şi adnotaţiuni de *I. Bogdan*: Letopiseţul dela Bistriţa (1359—1506), Cronica serbomoldovenească dela Neamţ (325—1512), Cronica moldopolonă de Nicolae Brzeski (1359—1566, după textul original), Cronica Ţării Moldovei şi a Munteniei de Miron Costin (1684). Bucureşti 1895.—Recensie: Gr. Tocilescu, în Analele Acad. Rom., Partea Administrativă şi Dezbaterile, seriea II, vol. 18 (1895—1896), pg. 331—339.

GR. TOCILESCU. v. Cronici inedite.

ION SBIERA. GRIGORIU URECHIE. Contribuiri pentru o biografie

a lui. Bucureşti 1884. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 5, secţiunea II Memorii şi Notiţe.

ŞT. ORAŞANU. CEVA DESPRE CRONICILE MOLDOVEI, recensie a celor două cărţi de I. Bogdan, în Convorbiri Literare 31 (1897) 513—532, 648—673.

A. V. GÎDEI. STUDIU ASUPRA CRONICARILOR MOLDOVENI DIN SECOLUL XVII din punct de vedere al limbii, metodei şi cugetării. Cu o prefaţă de V. A. Urechia. Bucureşti 1898.

ŞT. ORĂŞANU. CRONICARII MOLDOVENI DIN SECOLUL XVII, Recensie cărţii lui Gîdei, în Convorbiri Literare 33 (1899) 256—287, 441—464, 508—532, 595—627, 726—735, 844—853.

A. V. GÎDEI. RASPUNS D-LUI ORĂŞANU, în Convorbiri Literare 33 (1899) 1118—1157.

ŞT. ORAŞANU. RĂSPUNS D-LUI GÎDEI, în Convorbiri Literare 34 (1900) 168.

I. TANOVICEANU. CONTRIBUŢIUNI LA BIOGRAFIILE UNORA DIN CRONICARII MOLDOVENI. Bucureşti 1905. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 27, Memoriile secţiunii istorice.

C. GIURESCU. NOUI CONTRIBUŢIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MOLDOVENE: Letopiseţul lui Eustratie logofătul şi Letopiseţul latinesc, Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascalul şi Misail Călugărul. Bncureşti 1908.

I. BOGDAN. LETOPISEŢUL LUI AZARIE. Bucureşti 1909. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 31, Memoriile secţiiunii istorice.

G. PASCU. GLIGORIE UREACHE. Izvoarele lui Ureache, Interpolările lui Simion Dascalul şi Textul lui Ureache. Iaşi 1920.—Recenzii: N. Iorga, Revista Istorică, 6 (1920) 121—122; Friedwagner, Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen, 142 (1921) 290—291.

G. PASCU. GLIGORIE UREACHE ŞI BANDINUS, în Arhiva 28 (1921) 85—86.

BIOGRAFIE

Gligorie Ureache * este fiul boerului Nestor Ureache. La 11

* In documente din anii 1628, 1634, 1635, 1636, 1638, 1639, 1641, 1642, 1644 (de 6 ori), 1645, 1646 (de 3 ori), 1647, numele cronicarului nostru apare sub forma *Ureache*, şi numai într-un document din 1629 *Uriechi*; în documénte din anii 1648, 1660, 1669 numele cronicarului şi a descedenţilor apare tot *Ureache*, dar într-un document din 1674, *Ureche*; in documente dintre 1491—1611 numele ascendenţilor cronicarului apare *Ureache*, iar în cele dintre 7 Ian. 1407—18 Maiu 1443 *Ureacle*. adică: *Urearl'e*.

De aici rezultă că *cl'* a durat până pela 1450 şi *ea—e* a durat până pela 1650.

Mart 1628, supt Miron Barnoschi, Gligorie apare ca simplu *boiariu*; la 1631, supt Moise Moghilă, *mare spătar*; supt Alexandru Iliaş nu face parte din divan, deoarece era adversarul lui; supt Moise Moghilă în a doua domnie, 1633, Gligorie reapare ca *mare spătar;* supt Vasile Lupu (1634—1653) Gligorie este *mare spătar* pănla 1642, probabil după August, iar dela această dată înainte *vornic al țării de jos* pănla 8 April 1647, ultimul document în care Ureache este pomenit. Actul de împărțire a averii lui Ureache între urmaşii săi din 3 Maiu 1647 ne probează că Ureache a murit între 8 April 1647 şi 3 Maiu 1647.

In bibliografiea dela Opisanie, 1684, Miron Costin citează pe Ureache «care a învățat literatura în şcolile leşeşti». Aceasta afirmație trebue să fie justă, fiindcă ştim că Nestor, tatăl lui Grigore, s-a refugiat de mai multe ori la Camenița în Poloniea pe cînd Grigore era copil (1592—1595, 1612—1615), v. mai jos, iar Grigore ştiea poloneşte şi latineşte (cf. izvoarele letopisțăului său).

OPERA

A scris pe cînd era vornic, adică între August 1642 şi 1647, '*Cartea ce se chiamă leatopisățŭ*, ce într-însa spune cursulŭ ailorŭ şi descălecarea Țării Moldovei şi viiața Domnilorŭ'.

Cartea este scrisă supt formă de paragrafe, fiecare paragraf avînd un titlu.

In prefață Ureache anunță că cronica lui va cuprinde «începătura şi adaosulŭ, mai apoi şi scăderea carea se vede că au venitŭ în dzilele noastre», adică în zilele lui Vasile Lupu. Ultimul paragraf al cărții are însă numai titlul 'Cîndŭ au venitŭ Lobodă Vodă cu oaste căzăcească şi au gonitŭ pre Aronŭ Vodă din scaunŭ şi au arsŭ tîrgulŭ Iaşii, vlto 7103 (=1595)', ceia ce însamnă că moartea l-a surprins înainte de a-şi fi putut mîntui opera.

Pentru alcătuirea Letopisățului său Ureache s-a servit de izvoare interne şi externe.

Izvoarele interne sînt:

1. *Leatopisățul cel moldovenesc, leatopisățul nostru cest moldovenesc* ori simplu *leatopisățul nostru*, izvorul principal al lui Ureache.

In prefață Ureache zice că acest izvor cuprindea istoriea pe scurt a Moldovei dela descălecare (1359) păn la domniea lui Petru Şchiopul (1574), cu toate acestea el îl mai citează de 2 ori: odată

pentru lupta lui Lăpuşneanu contra lui Iancu Lungul (1581), şi odată pentru moartea lui Iancu Sasul (1583), însfîrşit odată îl suptînţelege pentru Petru Cazacul (1593).

Nepotrivirea între prefaţă şi text se explică prin aceia că în cursul redactării Ureache va fi cunoscut un exemplar din letopisăţul moldovenesc într-o redacţie mai complectă decît aceia pe care o va fi avut la îndămînă atunci cînd îşi începuse redactarea, iar moartea l-a surprins înainte de a fi putut reveni asupra prefeţei scrise chiar dela început.

Prin letopisăţ *moldovenesc* Ureache înţelege un letopisă, scris nu în limba moldovenească, ci în limba slovenească de un Moldovan şi cuprinzînd istoriea Moldovei:

1. Nu avem nicio indicaţie precisă că letopisăţul nostru să fi fost scris în limba moldovenească.

2. Faptul că zice *moldovenesc*, şi nu *sîrbesc*, cum zice Miron Costin, nu însamnă că nu era *slovenesc (slavonesc): leatopisăţul cel moldovenesc* era *leatopisăţul nostru* oficial, scris de *scriitorii noştri* din porunca domnilor şi constituia, împreună cu alte izvoare de acest fel, *cărţile şi izvoadele noastre, leatopiseţe de ale noastre, izvoade de ale noastre,* care scrieau despre *lucrurile ţării Moldovei,* dupăcum *leatopisăţul cel lătinesc* era *leatopisăţul străinilor* şi constituia, împreună cu alte izvoare de acest fel, *cărţile şi izvoadele ceale streine, scrisorile streinilor,* scrise de *scriitorii streinilor, cronicari.*

3. Dacă *moldovenesc* n-ar însemna *slovenesc*, atunci ar trebui să admitem că, într-un timp cînd cultura slavonă era la noi destul de puternică, un om învăţat ca Ureache, care pe deasupra studiase în Poloniea, nu cunoştea letopisăţile slavoneşti din secolul XV şi XVI, ceia ce este inadmisibil. *

4. Cel dintăiu scriitor romîn care afirmă că «dela Rîmŭ ne tragemŭ» a zis *moldovenesc* şi nu *slovenesc*, pentruca nu cumva să se pue la îndoială origina noastră romană.

---

* Chiar în predoslovie (pg. 5) Ureache zice: «Vorŭ unii Moldovei să-i dzică că o au chematŭ Sţitiia sau Schitiia *pre limba slovenească*».—Pg. 114: «cumŭ grăiaşte şi prooroculŭ Davidŭ în alŭ şeaptelea psalomŭ: ровь изры и ископа, adecă 'lacŭ săpă şi scurmă şi cădzu în groapa carea au făcutŭ'. Autoritatea textului slovenesc în cărţile sfinte în secolul XVII se vede şi la Miron Costin, care în predosloviea la De Neamul Moldovenilor, pg. 9, zice: «Singur mîntuitorul nostru Domnul şi Dumnedzeul Hristos ne învaţă dzicînd: испитаите писанна, adecă 'cercaţi scripturile'», iar în text pg. 19: «De această înpărăţie cîntă şi sfînta biserică întăia slava, glas 2, la vecerniia naşterii Domnului şi Dumnedzeului nostru Iisus Hristos: авгѹст(ѹ) единоначалствѹющѹ на земли, adecă 'cînd Avgust unul stăpînia tot pămîntul'».

Letopisăţul cel moldovenesc utilizat de Ureache era un letopisăţ slavonesc într-o redacţie puţin diferită de *Letopisăţul lui Azarie*, publicat de I. Bogdan, Bucureşti 1909, în forma analistă a primei sale părţi, pg. 125-131.

2. *Leatopisăţul cel lătinesc*, citat numai păn la 1501, o cronică internă, de felul Letopisăţului moldovenesc, însă mai săracă în fapte, şi scrisă latineşte, desigur pentru a informa pe străini, de vreun misionar catolic ori de vreun elev al şcoalei umaniste înfiinţată la Cotnari de Vasile Eracle Despotul (1561—1563).

3. *Cronicariul cel leşesc*, o cronică internă scrisă în leşeşte pentru Poloneji de către un anonim, care utilizase desigur şi pe cronicarii poloneji pentru locurile unde aceştiea ating istoriea Moldovei, în special pe *Bielski*.

4. Un izvor principal al lui Ureache pentru timpul dela 1592—1620 a trebuit să fie spusele tatălui său *Nestor*, mort pela 1620 (Intr-un document dela Radu Mihnea din 19 Fevruar 1617 Nestor este citat: «Ureache ce au fost vornic», iar într-un document dela Miron Barnovschi din 11 Mart 1628 se vorbeşte de dînsul ca de un om mort de mult), şi care a jucat roluri politice importante ca logofăt (1591—1592) sub Petru vodă şi Aron vodă, mare logofăt (9 Mai — August 1592) supt Aron vodă, vornic (1595), mare vornic al ţării de jos supt Irimiea Movilă (Aug. 1595 — Iunie 1606), Simion Movilă (1 Iulie 1606 — 14 Sept. 1607), Constantin Movilă (Ian. 1608 — 19 Iulie 1612) şi Alexandru Movilă (1615—1616), refugiat de cîteva ori în Poloniea (August 1592—1595, 1612—1615 la Cameniţa), trimes în misiune diplomatică în Poloniea la 31 Ian. 1603, şi devenit cetăţean polonez la 1607.

Din cele ce ştiea dela tatăl său Gligorie n-a avut însă vreme să spue decît că la 1592 Aron vodă «au pusŭ pe Ureache logofătŭ mare» şi l-a însărcinat să-i păzească scaunul, el fiind mazilit de Turci, şi că la întoarcerea în domnie a lui Aron vodă, el a fugit în Poloniea «ştiindŭ cîtă groază şi răutăţi făcuse [Aron vodă] m-ainte în domniia dentăiu».

Izvoarele externe sînt:

1. *Leatopisăţile lătineşti.* Ureache citează acest izvor o singură dată: «Chematu-o-au unii [Moldova] şi Fláchiia, ce scriu *leatopisăţile lătineşti*, depre numele hatmanului rîmlenescŭ ce l-au chematŭ Flacus, carele au bătutŭ războiu cu Schitii pre aceste locuri; şi schinbîndu-să şi schimosindu-să numele, din Flachiia i-au dzisŭ Vlachiia. Ce noi acesta nume nu-lŭ putemŭ da Ţării

noastre Moldovei, ce Ţării Munteneşti, că ei nu vorŭ să facă doaŭ ţări, ce scriu că au fostŭ totŭ o ţară şi un locŭ» (pg. 6).

Ureache face aici aluzie la scriitori ca *Papa Aeneas Sylvius* (secolul XV) şi *Nicolaus Olah* (secolul XVI), care derivau numele *Vlah* şi *Valahiia* din *Flaccus*, numele comandantului roman care, pretindeau ei, cucerise şi colonizase ţara. Deja Miron Costin, De Neamul Moldovenilor, pg. 7-8, observa: «*Enea Silvie...* acesta *Vlah* depe *Fliah*, hatmanul Rîmului, că este, scrie, unde s-au alunecat şi săracul *Ureche* vornicul», iar după ce citează versurile din Ovidiu, care sugerase lui Aeneas Sylvius etimologiea *Vlah*< *Flaccus*, Miron Costin, op. cit. 17, zice: «Şi de aceste stihuri s-au legat întâiu acela *Enea Silvie, şi după dînsul şi alţii.* Şi între aceia aflu şi pre *Ureche* săracul următoriu, să fie numele acesta ţărilor acestora *Vlah* depre acela *Fliah*, hatmanul Rîmului».

2. Dupăce povesteşte domniea lui Ştefan cel Mare Ureache aruncă o privire asupra ţărilor vecine: Ţara Leşască, Impărăţiea Tătărască, Impărăţiea Turcilor şi Ţara Ungurească (v. mai jos).

Ar fi interesant de aflat după ce izvoare a lucrat Ureache aceste patru capitole. Vorbind despre Tătari Ureache zice într-un loc (pg. 92): «Află-să scrisŭ în *cărţile Tătarilorŭ* că înpăratulŭ lorŭ hrăneaşte 10.000 de iape albe, numai de mulsŭ lapte, şi ţine 20.000 de vînători, că dzicŭ că fără de samă se află păsări multe». La pg. 100 vorbind despre Turci, Ureache zice: «Iară alţi înpăraţi carii au urmatŭ de-acii înainte, lăsămŭ de a-i mai scrie, ca să nu ne arătămŭ *istorici de lucrurile turceşti*, decîtŭ de ale noastre», iar la pag. 93: «Alŭ patrulea hanŭ, fiulŭ lui Batie, Temircutlu, care îi dzicŭ Tamerlanŭ. Şi să află acesta la *istorie* scrisŭ pentru vrăjmăşiia, carele toată Asiia au prădatŭ, de au agiunsŭ până la Eghipetŭ».

O indicaţie ne-ar putea da terminologiea geografică şi numele proprii de persoane. Astfel: *Evropa* (95), *Asiia* (93, 95), *Africa* (95), *Panoniia* (104, 105), *Tartariia* (91), *Daţiia* (104), *Rasţiia* (100), Serbia, *Sţitiia* (5), *Traţiia* (97, 99), *Ţiliţiia* (96), marea *Caspium* (92, 93, 94), termini de origină latină, sînt luaţi din cărţi latineşti scrise de occidentali. In adevăr, pronunţarea *ci-ţi* este poloneză. Miron Costin, De Neamul Moldovenilor, pg. ed. Giurescu 25, zice: «Dahi, noi dzicem şi Grecii *Dachi*, iară Latinii şi Leşii *Daţi*». La pg. 105, vorbind de Unguri, Ureache însuş zice: «Unguriia cea mare, sau, cumu-i *dzicŭ unii pre limba nemţască, Panoniia*».

Ureache relatează că unii din aceşti autori considerau Mol—

dova ca făcînd parte din *Schitiia:* «Vorŭ unii Moldovei să-i dzică că o au chematŭ *Sţitiia* sau *Schitiia* pre limba slovenească» (pg. 5). Pe de altă parte numiri ca *Cracău* (91), *Varşavŭ* (91), *Gdansca* (91) sînt de origină poloneză.

Ureache utilizează izvoarele în mod critic: «Aceastea cercîndŭ cu nevoinţă, nu numai leatopisăţulŭ nostru, ce şi cărţi streine amu cercatŭ, *ca să putemŭ afla adevărulŭ, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deşiarte, ce de dereptate*» (pg. 3). De-aceia el nici nu ia în samă ştirile necontrolate ale unor predecesori care scrisese romîneşte după tradiţiea populară: «Nice iaste a să mira că scriitorii noştri n-au avutŭ de unde strînge cărţi, că *scriitorii de-ntăi* n-au aflatŭ scrisori, ca de neşte oameni neaşedzaţi şi nemearnici, mai multŭ proşti decîtŭ să ştie carte; ce şi ei *ce-au scrisŭ mai multŭ den basne şi den poveşti, ce-au audzitŭ unulŭ de altulŭ*» (pg. 4).

Istoriea Moldovei fiind în strînsă legătură cu aceia a popoarelor dimprejur, după moartea lui Ştefan cel Mare (1504), Ureache face o largă paranteză, în care dă informaţii despre Leşi, Tatari, Turci şi Unguri, — «Povestea şi tocmala altorŭ ţări ce sîmtŭ pren pregiur, cumŭ nu să cade să nu pomenimŭ, fiindu-ne vecini de-aproape»: 1. Intăiu cumu-i Ţara Leşască, 2. De înpărăţiia tătărască şi de obiceaiulŭ lorŭ şi cîtŭ locŭ cuprinde Ţara Tătărască, 3. De împărăţiia Turcilorŭ şi de începutulŭ lorŭ şi de adaosulŭ loru, în ce chipŭ s-au începutŭ şi s-au înmulţitŭ şi s-au lăţitŭ la atîta mărire şi cinste şi tărie, 4. Pentru Ţara Ungurească de giosu şi Ardealulŭ de susŭ vomŭ să arătămŭ, fiindu-ne vecini de aproape, şi cumŭ au avutŭ şi ei crăie mare caşi Leaşii.

Pentru Ureache istoriea nu este numai o expunere de fapte, ci un prilej de învăţătură, de-aceia, în mai multe rînduri, dupăce arată faptele unor oameni răi, cruzi şi vicleni, el face o *certare şi învăţatură* (pg. 76, 149, 160, 167, 181, 182).

Istoriea se desfăşură cum vrea Dumnezeu, care pedepseşte pe cei răi şi răsplăteşte pe cei buni. Vorbind de războiul nedrept făcut de Mateiu, regele Ungariei, împotriva lui Ştefan cel Mare, Ureache zice (pg. 43): «Mai apoi şi sîngurŭ [Mateiaşŭ] rănitŭ de săgeată foarte rău de abiia au hălăduitŭ pre potici, de eu ieşitŭ în Ardealŭ. Aşia năroceşte Dumnedzău pre cei mîndri şi falnici ca să să arate lucrurile omeneşti cîtŭ sîmtŭ de fragede

şi neadevere. Că Dumnedzău nu în mulţi, ce în puţini arată putearea sa, ca nime să nu nedejduiască în putearea sa, ce întru Dumnedzău să-i hie nedejdea, nice fără cale războiu să facă, cărora li-i Dumnedzău înpotrivă».

Domnul este pus de Dumnezeu, de-aceia el trebue să fie om drept. Vorbind de Ştefăniţă, fiul lui Petru Rareş, ucis de boeri din pricina fărădelegilor şi răutăţilor lui, Ureache zice (pg. 160): «Mulţi vorŭ să dzică cumŭ au fostŭ boiarii şi capetele vicleni de-au omorîtŭ pre celŭ mai mare. Ce pre celŭ mare Dumnedzău l-au lăsatŭ, şi giudeţulŭ său celŭ cerescŭ lui pre pămîntŭ l-au datŭ. Cumŭ iubeaşte să vadză pre Dumnedzău giudecătoriu blîndŭ în ceriu, aşia să să arate şi elŭ a lorŭ săi; şi cum nu sufere Dumnedzău strîmbătatea, aşia şi elŭ să nu facă altuia.»

Ureache este cel dintăiu Romîn care afirmă că «*Romînii* cîţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardealŭ şi la Maramureşŭ dela un locŭ sîmtŭ cu Moldovenii şi *toţi dela Rîmŭ să tragŭ*» (pg. 105).

Latinitatea noastră o probează şi limba: «Limba noastră den multe limbi iaste adunată, şi ni-i mestecatŭ graiulŭ cu a vecinilorŭ de prenpregiurŭ, macarŭ că *dela Rîmŭ ne tragemŭ*. Dela Rîmleani, ce le dzicemŭ *Latini*, *pîne*, ei dzicŭ *panis*, *carne*, ei dzicŭ *caro; găină*, ei dzicŭ *gallina : muiarea*, *mulier*; *fămeae*, *femina; părinte, pater; al nostru, noster*, şi altele multe den limba lătinească, că de-amŭ socoti pre amănuntulŭ, toate cuventele le-amŭ înţeleage» (pg. 7).

Este interesant modul cum Ureache caracterizează neamurile cu care Moldovenii au venit în contact.

Ceia ce caracterizează pe *Poloneji* este mai ales năzuinţa spre învăţătură: «*Leaşii* sîntŭ oameni războinici, *oameni învăţaţi de carte*, că pentru învăţătura şi a cărţii şi a vitejiei nu li-i pregetŭ nici de trudă nici de cheltuială, ce încungiură ţările de învaţă, ca să deprindză tinereaţele truda şi la bătrîneaţe înţelepciunea, de care au nevoinţă mai mare» (pg. 89).

Tătarii sînt răboinici. «*Tătarii* sîntu oameni războinici, suferitori la toate nevoile, nu grijăscŭ de avuţie, ce de izbîndă, şi de foame rabdă cu săptămîna» (pg. 93).

Turcii sînt prădalnici şi nesăţioşi de bani. «Acest fealiu de oameni ce le dzicemŭ noi *Turci*, carii întăiu den tălhari şi den

oameni puţini atîta s-au lăţitŭ şi s-au înmulţitŭ, că...» (pg. 95).— «Vasulŭ celŭ fără fundŭ macarŭ cîtă apă ai turna într-însŭ, nu-lŭ poţi înplea. Aşîa-i şi *Turculŭ:* de ce-i dai mai multŭ, de aceîa-ţi face mai multă nevoe» (pg. 183).

Nemţii sînt oameni de credinţă. «*Neamţii* pre unde slujescŭ, cu dereptate slujescŭ domnu său» (pg. 172).

Ungurii sînt perfizi. «*Ungurii* sîntŭ oameni iscoditori şi necredincioşi, vicleni, prieteşugulŭ nu-lŭ ţinŭ la locŭ de nevoe» (pg. 107).

Cronica lui Ureache a ajuns la noi în copii din secolul XVIII şi XIX, care toate derivă dintr-o copie defectuoasă şi înterpolată de un oarecare *Simion dascalul* (o prefaţă şi cîteva adausuri).

Una din interpolările lui 'De ijdereniia Moldovenilor, de unde sîntŭ eî. Dela Maramurăşŭ iaste ijdereniia lorŭ, de au venitŭ pre aceste locuri', în care el afirmă că Moldovenii se trag din tălharii pe care Laslău, craiul unguresc, îi căpătase ca ajutor dela împăratul Rîmului în lupta lui contra Tatarilor care invadase Ungariea, şi pe care apoi, ca răsplată, îi aşezase în Maramureş, a provocat protestările unanime ale scriitorilor posteriori (Miron Costin, De Neamul Moldovenilor, pg. ed. Giurescu 7; Stolnicul Const. Cantacuzino, Istoriia, pg. ed. Iorga 132; Dumitru Cantemir, Hronicul, pg. 136).

In interpolările lui Simion Dascalul îşi dă adeseori aerul chiar de autor. Pretenţiile dascalului au fost calificate drastic de un contemporan. In adevăr prefaţa lui Simion cuprinde interpolată, chiar la început, după numele *Simeon dascal,* următoarea caracterizare :

«Ce el se numeşte aici, mai mult să vede că au amestecat şi au turburat istoriia decît au lucrat cevaşi pentru Ureache vornicul, carele au scris acestea a vesti că e domn învăţat şi înţelept. Iar acesta şi *neştiutŭ şi slab în minte,* precum şi Toderaşcu Cantacuzinŭ, vel vistiernic în Moldova, şi alţii bine cunoscînd pe acela, ne-au mărturisit că *de multă neştiinţă şi de minte puţină* era acel om, precum... iar el... i... să şi... şi aici... că au fost să arată, şi lîngă altele face şi aceasta că ale altora le face ale lui, adecă ce au scris Ureache, el zice că au scris».

Copiea lui Simion exista deja la 1648, adică la un an dela moartea lui Ureache. In adevăr, vorbind despre numele şi origina Moldovenilor, călugărul catolic Bandinus, Visitatio, pg. ed. Urechia 133 (Codex Bandinus, Bucureşti 1895), are două pasaje

inspirate de Ureache, dintre care unul privitor la origina Moldovenilor din tălhari. *

Pe lîngă interpolările lui Simion dascalul, textul lui Ureache mai cuprinde şi alte cîteva interpolări anonime. Poate că unele din ele se datoresc unui *Misail călugărul*. In adevăr, încă înainte de 1674 textul lui Ureache în copiea lui Simion dascalul fusese din nou copiat de un Misail călugărul, care păstrase fireşte toate interpolările lui Simion dascalul şi poate că adăugase şi el cîte ceva. Aşa cel puţin rezultă din vorbele lui M. Costin din De Neamul Moldovenilor: «*adăosături de un Simion dascalul şi al doilea de un Misail călugărul*», apoi «pre acest Simion dascalul Istratie logofătul l-au fătat cu basnele lui şi *Misail călugărul dela Simion au născut*, cela fiu, cestalalt nepot».

Cronica lui Ureache a fost una din scrierile moldoveneştĭ cele mai cetite şi în afară de Moldova.

Introdusă în Munteniea la 1670 de stolnicul Cantacuzino şĭ la 1685 de Radu Hrizea-Popescu, în urma călătoriilor pe care le făcuse în Moldova, ea a fost răspîndită prin mai multe copiĭ. Din cele 11 manuscrise care pot servi ca bază pentru editarea cronicii lui Ureache, 9 sînt scrise de copişti munteni şi numai 2 de copişti moldoveni, iar prefaţa lui Simion Dascalul s-a păstrat numai într-un singur manuscris scris de un copist muntean.

O caracteristică a limbii lui Ureache este întrebuinţarea frecventă a tautologiilor. Cîteva exemple: au scrisŭ *rîndulŭ şi poveastea* ţărilorŭ (pg. 1), *chizmindŭ şi însămnîndŭ* (1), *cărţile şi izvoadele* (2), *capŭ şi începătură* (2), *scade şi să înpuţineadză* (3), *scriindŭ şi însămnîndŭ* (4), *basne şi poveşti* (4), *schimbîndu-să şi schimosîndu-să* (6), *neînvăţaţi şi nestrăbătuţi* cu istoriia (14), pentru *paza şi ferinţa* scaunului domniei sale (17), *zarvă şi gîlceavă* (18), *huleaşte şi defaimă* (20), *au izvoditŭ întăiu şi au începutŭ* (37), *moarte şi perire* (41, 43, 46), ca să poată *zădărî capŭ de price şi să inceapă zarvă* (45), *pace aşedzată şi legătură tare* (45), *nepriatinilorŭ şi vrăjmaşilorŭ* (57), *plianul şi totŭ ce au prădatŭ* (58), nu au fostŭ într-agiutoriu *crucii şi creştinătăţii*, ce *păgînilorŭ şi duşmanilorŭ* (58), *plianulŭ şi prada* (58), *i-au spartŭ*

* Alii opinantur ...quod sex italici populi, *homines scelestissimi, viarum obsessores*, extiterint, ideoque exules a patriis laribus ad has terras devenere (oameni foarte nelegiuţi, tălhari de drumul mare).

şi i-au răsipită (126), *plîngere şi tînguire* (138), *pravoslaviia şi legea creştinească* (159), *ciudease şi minuni* (226).

Ediţiea publicată de I. N. Popovici, *Chronique de Gligorie Ureache*, édition critique, Bucarest 1911, are defectul că arhaizează fără motiv limba cronicarului. Astfel editorul întrebuinţează plurale în *a* în loc de *ă* în cuvinte ca *carţi, paci, parţi*, cu toate că *toate manuscrisele* au *cărţi, păci, părţi*; *e* în *veneri, dumenecă, veşmente*, cu toate că *toate manuscrisele* au *vineri, duminică, veşminte*; întrebuinţează *pîine* în loc de *pîne*, cum s-a spus totdeauna în Moldova, etc.

Ediţiea publicată de C. Giurescu, *Letopisăţul Ţării Moldovei* până la Aron Vodă (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascalul, Bucureşti 1916, are defectul că, considerînd pe interpolatorul Simion drept un autor compilator, îngroaşă cronica cu ingredientele lui Simion, iar pe deasupra modernizează cu totul limba cronicarului.

B. MUNTENIEA.

MIHAIL MOXA

BIBLIOGRAFIE

HASDEU. CRONICA LUI MIHAIL MOXA. (Olteniea, 1620), în Cuvente den Bătrîni, I Bucureşti 1878, pg. 337—443.

OPERELE

Lui Moxa îi datorim două traduceri:

1. *Hronograf*, ms din Septemvre 1620. Aparţine muzeului Rumianţov din Moscova.

Cartea este un hronograf, adică o istorie universală dela zidirea lumii până la o dată oarecare, în cazul nostru păn la 1489, şi a fost scrisă de *Moxa Mihail*, călugăr, în 1620, din îndemnul lui Teofil episcop de Rîmnic.

Este o compilaţie după hronografele greceşti în redacţie slavonească, cf. Russo, Elenizmul în Romîniea, 56 nota 2.

Observaţii limbistice:

z <dí, dĭé : zua.

ž<ĭ : junghiá.

cîne, pîne, mîne, o singură dată *cîini*.

-e = modern-*ă*: o *mătuşe, cămaşe, moaşe;* pizmă *vrăjmaşe*.

(a)mente—(a)minte, mencĭună—mincĭuna, sfentele—sfintelorŭ, veşmente; învenseră.

mene; cumenecá—să se *cuminece.*

sára.

O particularitate, fără exemplu în textele romîneşti, este întrebuinţarea pronumelui personal *elŭ* ca subiect expletiv:

elŭ înpărăţi *Ahabŭ*, *elŭ* stătu Domnŭ fiiu-său *Ascanie*, *elŭ* stătu *Tiberie* chesarŭ în Rîmŭ; *ei* crescură voinici *Vasilie* şi *Costantinŭ*.

elu se răsună *văzduhul*, *elŭ* era *numărul* ailorŭ, *elŭ* au fostŭ *an* 5553; *ei* au trecutŭ [*ai*] 1125, *ei* au fostŭ *ani* 6867.

Parie elu-şĭ ucise un frate, *Brutŭ elŭ* se chiamă nebunŭ, *Traĭanŭ elŭ*-şi deade domniĭa.

elŭ venise atunce *vreamea* Troĭanilorŭ de peritŭ.

Alcă 'un fel de joc cu un cerc.'—Et. turc: *halka* 'inel'.

Céur, ad. f. *céură* 'persoană cu un ochiu negru şi cu çelălalt de culoare deschisă' (heteroftalmie).—Un sat lîngă Jiu se chema pe vremea lui Mircea cel Bătrîn *Ceauri*.

Cin 'albie'.—Cf. srb *čin* 'formă'.

Ijderi, ijdări, ijdărî 'a inventa'.

Sacălăş, săcalăş 'un fel de tun'.—Et.: ung. *szakallás*.

Spîrtigos, ad.: omŭ *spîrtigosŭ* cu neşte mîni groase.—Sensul?

Stimă 'lucru preţios': mărgăritarĭu, căftane, *stime*.—Et.: gr. στέμμα 'cunună'.

Svineaţă 'puşcă'. — Et.: vsl. *svinĭţĭ* 'plumb'. — mold. *sineaţă*.

Şipoc 'curs': Se adăpa înpăratul ca den apa Nilului cu *şipoculŭ* de aurŭ—τῷ χρυσοῤῥόῳ Νείλῳ.

Turtea, s. f. pl. *turtele*: Se ascunseră suptŭ desime de *turteale*.

Uidi 'a scăpa de pericol'.

2. *Pravila*, tipărită la Govora 1640.—In Epilogul slavonesc zice: «Această carte a prepus-o depre sloveneşte pre limbă rumînească *Mihail Moxalie* cu porunca şi cheltuiala prea-luminatului Domn Io Mateiu Basarab, şi cu binecuvîntarea preosfinţitului arhiepiscop chir Teofil, mitropolit a toată Ţara Ungrovlahiei».

CAPITOLUL II
1633—1654

A. MOLDOVA.

MITROPOLITUL VARLAAM
? — 1657

BIBLIOGRAFIE

V. A URECHIA. AUTOGRAFELE LUI VARLAAM MITROPOLITUL. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 10. Memoriile secţiunii istorice. Bucureşti 1889.

SILVIU DRAGOMIR. RELAŢIILE BISERICII ROMÎNEŞTI CU RUSIEA ÎN VEACUL XVII. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 34, Memoriile secţiunii istorice. Bucureşti 1912.

GH. GHIBĂNESCU. O NOUĂ LUCRARE A MITROPOLITULUI VARLAAM: LEASTVIŢA LUI IOAN SCARARIUL, Arhiva 25 (1914) 65-107.—Recensie: N. Iorga, Revista Istorică, 2 (1916) 206-207.

EPISCOPUL MELCHISEDEC. BISÉRICA ORTODOXĂ ÎN LUPTĂ CU PROTESTANTISMUL, ÎN SPECIAL CU CALVINISMUL ÎN VEACUL XVII ŞI CELE DOUĂ SINOADE DIN MOLDOVA CONTRA CALVINILOR. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 12, Memoriile secţiunii istorice. Bucucureşti 1890.

GHENADIE ENĂCEANU. PETRU MOVILĂ, în Biserica Ortodoxă, 7 (1883) 278-289, 431-453, 618-622, 657-696, 734-772, 8 (1884) 4-39, 89-121, 185-221, 282-320.

E. PICOT. PIERRE MOVILĂ (MOGILA), în Legrand, Bibliographie Hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVII-e siècle, vol. IV, Paris 1896, pg. 104-160.—Expunerea noastră urmează aproape în traducere acest excelent articol.

BIOGRAFIE

Mitropolitul Varlaam era fecior de ţăran din ţinutul Putnei. La 1610 era deja egumen la mănăstirea Secul. La 9 Dechemvre 1628 îl găsim arhimandrit la Suceava, şi în această calitate este trimes de Miron Barnovschi, Domnul Moldovei, în solie la ţarul Mihail Feodorovici pentru a-şi procura două icoane, una a sfinţilor mucenici Ghiorghe şi Ioan cel Nou şi una a sfinţilor mucenici Procopie şi Mercurie. Plecat din Suceava la 13 Dechemvre 1628 el ajunge la sfîrşitul lunii la Chiev, unde se opreşte pentru a vizita pe Petru Moghilă, arhimandritul mănăstirii din Peştera Chievului, rudă cu Barnovschi, şi dela care capătă o recomandaţie la ţar. La 30 Dec. 1628 Petru Moghilă recomandă ţarului că «Miron Barnovschi, Domnul Moldovei, ruda mea, trimete pe arhimandritul său, pe ieromonahul Varlaam» şi-l roagă să-l primească în audienţă, ceia ce Varlaam obţine la 4 Mart.

In urma acestei audienţi ţarul porunceşte pictorului Nazarie să picteze cele două icoane pentru Domnul Moldovei. Varlaam stă la Moscova pănă la 29 Dechemvre, cînd pleacă spre casă fără icoane, deşi le plătise, fiindcă patriarhul Moscovei, Filaret Nichitici, n-a permis eliberarea icoanelor pe motivul că sfinţii erau zugrăviţi necuviincios (şezînd pe scaune).

La 23 Sept. 1632 Varlaam ajunge mitropolit şi păstoreşte păn în primăvara anului 1653, cînd Vasile Lupu fiind înlocuit în domnie prin Ştefan Ghiorghe logofătul, Varlaam se retrage la mănăstirea Săcul, unde moare la 1657 între 18 August şi Dechemvre.

Varlaam era om cuprins. Averea lui, destul de însemnată, * a lăsat-o mai toată mănăstirii Săcul, dupăce în timpul vieţii a pus-o în serviciul culturii. In prefaţa Leastviţei ante 1610 el zice: «Pentru liubovulŭ ce-am avutŭ cătră această svîntă carte, însă mai vîrtosŭ pentru datoriia *talantului* ce amŭ, carile mi s-au dăruitŭ dintru mila lui Dumnedzău, m-am nevoitŭ ...spre acestŭ lucru», iar în prefaţa Cazaniei din 1643: «Pentru-acea de nevoe mi-au fostŭ, ca un datornicŭ ce sintŭ lui Dumnedzău cu *talantulŭ* ce mi-au datŭ, să-mi pocĭu plăţi datoriia macarŭ de cîtŭ, pănă nu mă ducŭ în casa cea de lutŭ a moşilorŭ miei: Adunat-amŭ din toţi tîlcovnicii sventei evanghelii dascali besearicii noastre,...»

* O prisacă în Dealul lui Vodă cu patru falci (sic) de vie, o prisacă la Giuleşti, o prisacă la Cobiliţa, satul Borceştii, satul Brătuleştii, două mori la Cofeşti în ţinutul Putnei, pe care le-a lăsat mănăstirii Săcul, apoi o prisacă la Brad şi ocini la Strazeşti în ţinutul Putnei.—Testamentul autograf este datat 18 August 1657.

OPERELE MANUSCRISE

Incă de pe cînd era «preutul bisericii lui Sfîntul Ion Botedzătorul din sfînta mănăstire Secul», adică între 1599 (anul întemeerii mănăstirii de către Nestor Ureache) şi 1610 (anul cînd îl găsim egumen), Varlaam tradusese din slavoneşte *Leastviţa* luĭ Ioan Scărariul, ms in octavo de 574 de pagini, text slavonesc şĭ romînesc pe două coloane. In prefaţă autorul zicea: «Că şi eu smeritulŭ şi nedestoiniculŭ pentru liubovulŭ ce-am avutŭ către această svîntă carte, însă maĭ vîrtosŭ pentru datoriia talantuluĭ ce amŭ, carele mi s-au dăruitŭ dintru mila luĭ Dumnedzău, m-am nevoitŭ, după puţină puterea mea, ca să mă plecŭ osîrdiei meale ce-am avutŭ spre acestŭ lucru. Dereptŭ aceaia nice pentru aceasta să nu-mĭ prepue neştine, căci camai dinainte vreame aŭ avutŭ oamenii osîrdie mare spre învăţătură, c-aŭ fostŭ dascalĭ şi ştiutorĭ şi înţelegătorĭ scripturilorŭ şi învăţăturilorŭ luĭ Dumnedzău, şi cu acesta lucru ca cu o lumină au luminatŭ lumea ş-aŭ îndireptatŭ spre lucrurĭ bune domnii şi înpăraţii, iară în vreamea de acmu s-aŭ strînsŭ şĭ s-aŭ întunecatŭ osîrdiia aceaia, de nice ştimŭ pre noĭ învăţa nice pre alţiĭ. Dereptŭ aceaia am vrutŭ să scriŭ această carte largŭ şi pre lungŭ, ca să poată înţeleage cine va ceti».

Incă din 1637 avea gata *Carte romînească de învăţătură* şi căuta s-o tipărească. In acest scop el se adresează ţarului Mihail Feodorovici, pe care-l cunoscuse personal la 1628: «Noi smeritul Varlaam, care ca arhimandrit am fost trimes de Domnul Moldovei Barnovschi la împărăţiea voastră prealuminată pentru sfintele icoane, iar acuma cu harul lui Dumnezeu şi cu rugăciunile preasfîntului părinte, a fericitului întru sfinţi adormit patriarh al Moscvei, chir Filaret Nichitici, învrednicit a fi în scaunul mitropoliei acestei ţări a Moldovei,... despre rîvna noastră, care ne-a fost pentru sfînta biserică a răsăritului, şi dorinţa de-a prepune pre limbă romînească *cartea sft. Calist, cuvîntările la sfînta evanghelie*, ca s-o cetească preuţii în biserică spre învăţătură Romînilor credincioşi, *este gata şi scrisă numai să se dee la tipar* s-o tipărească, dar fiindcă ne ţine mîna grea a Agarenilor (=Turcilor) şi nu sîntem slobozi de haraciul lor nici preuţii şi nici vlădicii, ci toţi sîntem supuşi, de-aceia îndrăznim să cerem ajutor pentru lucrul acesta şi dela generozitatea împărăţiei voastre».

Intervenţiea mitropolitului nostru n-a avut succes, totuş Varlaam nu dispereează. După trei ani de aşteptare Varlaam intervine din nou în Rusiea, la mitropolitul Petru Moghilă din Chiev, şi de astă dată cu succes.

PETRU MOGHILĂ

Petru Moghilă s-a născut la 21 Dec. 1596, fiind fiul lui Simion Moghilă, Domnul Moldovei în 1606.

Vocaţiea lui bisericească se arătă de timpuriu. El singur povesteşte că la 1610, în vrîstă de 14 ani, a fost puternic impresionat văzînd pe un tînăr din serviciul tatălui său Simion fugînd pentru a se închide la o mănăstire.

Petru a fost crescut în Poloniea. După moartea tatălui său (1610 sau 1611) el avu ca tutor pe cancelarul Stanislaus Jolkiewski. După moartea acestuia, 1620, Petru avu ca protectori şi învăţători pe hatmanul Hotkiewicz, care-i făcu educaţiea militară, şi pe mitropolitul Iob Boreţkiĭ, care-i făcu educaţiea religioasă. El învăţă limbile greacă şi latină. Este probabil că-şi complectă studiile în Olanda.

In 1622, 1624, 1625, 1626 şi 1627 Petru făcu pelerinaje la lavra Pecerska din Chiev. Aceste pelerinaje au fost hotărîtoare pentru vocaţiea sa. Venit la Chiev la 15 Aug. 1627 el rămase acolo pentru totdeauna. El înaintă răpede. La 29 Nov. 1627 era egumen.

Lavra fiind o mănăstire *stavropighie*, adică dependentă numai de episcopul care o întemeiase (în cazul special patriarhul din Constantinopole), egumenul nu era deloc supus mitropolitului din Chiev şi purta titlul de arhimandrit. Acest titlu şi-l luă şi Petru.

Prinţul devenit călugăr intră îndată în luptă împotriva catolicilor şi uniaţilor.

Incă dela sfîrşitul secolului XVI agenţii bisericii catolice cîştigase la unire pe o parte din clerul ortodox înalt din Poloniea şi Ucraina. Un mitropolit unit, Ruţkiĭ, avea scaunul la Lemberg şi căuta să facă propagandă printre prelaţii orientali. Aceştia nu se prea înţelegeau între dînşii. Pe cînd episcopul din Przemysl, Isaiea Kopinskiĭ, respingea cu indignare orice încercare de împăcare, alţi episcopi, alde Iob Boreţkiĭ, fără să recunoască autoritatea papii, gîndeau că cele două fracţiuni ale bisericii puteau să trăiască în pace. Alţii mergeau mai departe şi se arătau chiar gata să trateze cu Roma.

Cel mai influent dintre aceşti din urmă, arhiepiscopul din Poloţk, Meletie Smotriţkiĭ, văzîndu-se bănuit de mai mulţi confraţi, publică în 1628, în poloneşte, o *Apologie* care conţinea diferite atacuri împotriva ortodocşilor şi care produse o vie emoţie. Un sinod ţinut la Chiev, la Pecerska Lavra, la 13 Aug. 1628, ordonă darea în judecată a lui Smotriţkiĭ, care, până la urmă, s-a văzut silit să-şi dezavueze cartea.

Petru Moghilă, care fusese mai întăiu unul din prietinii lui Smotrițkii, deveni unul din adversarii lui cei mai aprinşi. El fu sufletul tuturor adunărilor care combăteau unirea.

Talentul, relațiile personale cu țarul Rusiei Mihail şi cu mitropolitul Moscovei Filaret Nikitici, făcură ca Petru să aibă o influență tot mai mare.

Cînd Iob Borețkii muri, 1631, Petru deveni executorul său testamentar, şi ar fi fost ales şi mitropolit, dacă Cazacii n-ar fi intrigat pentru candidatul lor, Isaiea Kopinskii, fost episcop de Przemysl, şi la acea dată arhiepiscop de Smolensk şi de Cernigov. Voturile Cazacilor n-au putut însă da autoritate lui Isaiea față de Petru, arhimandritul unei mănăstiri independente, însărcinat de a executa voințile din urmă ale fostului mitropolit.

Una din dispozițiile testamentare ale lui Borețkii era privitoare la crearea unei şcoli teologice la mănăstirea Brațka. Petru se gîndi să întemeeze şcoala aici, dar în urma alegerii de mitropolit a lui Isaiea, el se răzgîndi şi o întemee la Pecerska Lavra, de unde apoi o strămută la Brațka. Această şcoală fu începutul vestitei Academii teologice din Kiev.

Pentru a sustrage şcoala dela influența latină, el o puse supt autoritatea patriarhului din Constantinopole.

In acelaş timp tipografiea dela Lavra funcționa necontenit. In 1628 Petru publicase traduceri slavoneşti din Agapet, Omiliile lui Doroteiu, în 1629 un Liturgiarion, o Psaltire, un Acaftist, un Nomocanon, etc. Cea mai mare parte din operele tipărite prin îngrijirea lui Petru sau din porunca lui trebuiau să servească la întrebuințarea curentă a clerului ortodox. Pecerska Lavra devine oarecum cetățuia ortodoxiei în țările supuse regelui Poloniei.

La 20 April 1632 Sigismund III muri. Ortodocşii îşi dădură toate silințile ca drepturile lor să le fie recunoscute de noua domnie chiar dela început, şi să fie reprezintați în dietă prin deputați energici. Clerul din Chiev delegă fireşte pe Petru Moghilă.

Grave neînțelegeri izbucniră între partizanii şi adversarii unirii chiar la deschiderea adunării. Pentru a cîştiga teren Petru înştiință răpede pe nobilii din Ucraina să nu lipsească dela alegerea regelui, precum constituțiea poloneză le dădea drept. Vladislav, care năzuia să ocupe tronul, cunoscu astfel puterea ortodocşilor şi se arătă împăciuitor. In urma deliberărilor unei comisiuni prezidată de dînsul, comisiune în care ortodocşii şi protestanții formau majoritatea față de catolici şi uniați, drepturile metropolei orientale neunite din Chiev fură confirmate solemn. Vla-

dislav, ales rege la 13 Nov. 1632, îşi luă angajamentul de a le respecta.

Pentru a restabili ordinea în biserică, dupăcum făgăduise, regele înlocui pe prelaţii, a căror alegere era neregulată, adică treĭ episcopi şi mitropolitul Isaiea, care fu înlocuit prin Petru Moghilă «prinţ de Moldova» cu unanimitatea celor 49 de votanţi.

La 12 Mart 1633 Vladislav, fiind la Cracoviea pentru încoronarea sa, confirmă alegerea lui Moghilă.

Patriarhul Chiril Lucaris din Constantinopol, înştiinţat îndată de Petru de alegerea sa, se grăbi să-l recunoască.

Ungerea mitropolitului se făcu la 24, 27 şi 28 April la Lemberg, şi nu la Chiev, unde rămăsese fostul mitropolit Isaiea. La 5 Iulie Petru se întoarse în Chiev. In onoarea protectorului lor, studenţii Şcoalei de teologie şi tipografii dela Pecerka Lavra publicară atunci panegirice (Εὐφωνία, felicitări... din partea tipografilor dela Pecerska Lavra, umil şi fierbinte omagiu, 1633, 5 Iulie, în versuri ruseşti; Mnemozyne slawy... P. Mohyly, amintire... din partea studenţilor din gimnaziul întemeiat de dînsul în mănăstirea din Chiev, 1633, în poloneşte; Felix Cometa post natalem diem Illustrissimi Domini et Reverendi Patris D. Petri Mohilae, Archiepiscopi Mitropolitae Kijoviensis, 1633: Autorul acestui panegiric, Skumin Tyszkiewicz, zice că o cometă s-a arătat pe cer la cîteva zile dela naşterea lui Petru Moghilă, precum o cometă vestise venirea lui Hristos).

Graţie averii sale personale, graţie ajutoarelor pe care le căpătă dela o sumedenie de personaje puternice, cu care el era în relaţiuni de rudenie ori de prietinie, el spori instituţiile pioase. Chiar în ziua alegerii sale, la 3 Mart 1633, Petru contribui la întemeerea în oraşul Pinsk a unei nouă confrerii, cu un spital şi o şcoală, unde se învăţa limbile greacă, latină, rusă şi poloneză; la 18 Maiu acelaş an oraşul Krzemieniec primi o fondaţie analoagă precum şi o tipografie; la 1634 confreriea din Mohilău fu înzestrată cu o biserică; catedrala din Chiev, Sfînta Sofiea, care maĭ se năruise, fu restaurată (1634—1644); Pecerska Lavra şi peşterile sale, bisericile Sft. Vladimir şi Sft. Vasile fură consolidate sau reclădite; acelaş lucru cu mănăstirea din Vîdubiţ de lîngă Chiev.

Nici mănăstirile de maici n-au fost uitate. Două mănăstiri din Chiev, Inălţarea şi Schimbarea la Faţă, fură reclădite; mănăstirea Florovskiĭ, devenită din 1566 propietatea privată a protopopuluĭ Iacob Gulkievici şi a familiei sale, fu repusă în 1636 supt autoritatea arhimandritului dela Pecerska, adică a lui Moghilă însuş.

Petru îşi dădu osteneala să dezvolte în călugări gustul predicării. Pentru a complecta instrucţiunile predicatorilor el tipăreşte la Chiev: în 1635 Viaţa părinţilor Lavrei *(Paterikon)*, în limba rusească de Silvestru Kosov, fost profesor la gimnaziul din Chiev, în 1637 Evangheliea învăţătoare a patriarhului Calist din Constantinopole, traducere din greceşte în ruseşte.

Tipografii care lucrau supt înalta lui direcţie erau în număr de zece. Trei dintre dînşii aparţineau confreriei din Lemberg, unde aveau chiar atelierul lor. Fiindcă Petru nu putea să revadă el însuş toate cărţile care se tipăreau, el institui un cenzor, care răspundea de aprobarea lor. Cu toate acestea la 1638 apăru la Lemberg un *Trebnic* sau *Euhologhiu,* pe care Petru îl găsi eretic, şi-l opri de a fi întrebuinţat de credincioşi, şi în locul lui el puse să se tipărească un altul, la sfîrşitul căruia el inseră rugăciuni pentru întoarcerea acelora care fusese ademeniţi de Unire.

OPERELE TIPĂRITE

1. Cazaneia.

Cînd cu soliea din 1628 Varlaam avusese ocaziea să cunoască de aproape pe Petru Moghilă, ca om învăţat şi ca om de cultură. Pe de altă parte Petru Moghilă dăduse dovadă că, deşi departe de Moldova, într-o situaţie aşa de frumoasă şi cu perspectivă strălucită, el nu uitase totuş că este fiul Moldovei, cînd în scrisoarea către ţar el recomandase pe Varlaam ca trimes de Miron Barnovschi, *ruda mea.*

Peste doi ani, la 10 Dec. 1630, Petru publica la Lemberg, unde se afla atunci pentru treburi bisericeşti, un Octoih slavonesc cu armele lui Barnovschi, după mai multe texte, printre care şi unul manuscris slavonesc, luat de Barnovschi dela mănăstirea Neamţ, şi trimes de dînsul lui Petru la Lemberg.

Cînd deci la 1633 arhimandritul Petru Moghilă ajunge mitropolit al Chievului, cel care se va fi bucurat mai tare, a trebuit să fie Varlaam, acuma şi el mitropolit de un an de zile.

Imediat ce vremurile se limpezesc, Varlaam, care încercase la 1637 să-şi tipărească Cazaniea cu ajutorul ţarului Rusiei, determină pe Vasile Lupu să intervie din nou pentru tipografie de astă dată la Petru Moghilă.

Vasile Lupu se adresează deci lui Petru Moghilă, care-i trimete tot materialul necesar unei tipografii, pe care Vasile o instalează la mănăstirea Trei Sfetitele din Iaşi, zidită de dînsul la 1639

(şi sfinţită de mitropolit la 6 Maiu açelaş an), şi unde la 1641 se şi pune supt tipar *Carte romînească de învăţătură* «cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasilie Voevodul şi Domnulŭ Ţării Moldovei,... în tipariulŭ domnescŭ în mănăstirea a Trei Sfetitili, în Iaşi». (Tiparul se termină în 1643). — In 'Cuvîntu cătră cetitorĭu' Varlaam zice: «Adunat-amŭ din toţi tîlcovnicii sventei evanghelii dascali besearicii noastre. *Şi deac-amŭ scris, arătat-amŭ măriei sale* pravoslavnicului Domnŭ Io Vasilie Voivodul,... grijindŭ ca un stăpînŭ bunŭ de folosul oilorŭ lui Hs, nu numai pentru ceale trupeşti, ce şi pentru ceale sufleteşti, de unde sîngurŭ Dumnedzău cu mîna sa cea puternică au arătatŭ măriei sale spre acesta lucru îndereptătorĭu, preasvenţitulŭ părinte *Petru Moghilă,* feciorŭ de Domnu de Muldova, arhiepiscopŭ şi mitropolitŭ Chievului, Halicĭului şi a toată Rosiĭa, *carele pre pofta măriei sale au trimesŭ tiparĭulŭ cu toate meşterşugurile cîte trebuescŭ*, spre care lucru măriĭa sa Domnulŭ ce scrie mai susŭ Io Vasile Voevodul,... Domnulŭ Ţării Moldovei, cheltuială nesocotită spre totŭ lucrul tiparnei au datŭ».

Tuspatru cărţile apărute în tipografiea dela Trei Sfetitele au fost tipărite cu cheltuiala lui Vasile Lupu. *

In această tipografie îşi tipăreşte în fine Varlaam, între 1641—1643, '*Carte romînească de învăţătură* dumenecele preste an şi la praznice înpărăteşti şi la svinţi mari,... din multe scripturi tălmăcită, din limba slovenească pre limba romenească (sĭc)', in folio de 3 file numerotate la început, 384+116 numerotate şi 3 file la sfîrşit, al cărei manuscris aştepta încă dinainte de 1637 (v. mai sus). In 'Cuvîntŭ împreună *cătră toată semenţiia romenească*' Vasile Vodă prezintă cartea ca un «darŭ limbii romîneşti», iar în 'Cuvîntŭ cătră cetitorĭu' Varlaam explică nevoia de a se da poporului cărţi în limba lui: «Impuţinîndu-se din oameni înţelesul sventelorŭ scripturi tot mai pre înţelesul oamenilorŭ păn-au începutŭ a scoate aşiaşi cineşi pre limba sa, pentruca să înţeleagă hiecine să să înveaţe şi să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnedzău. Cu multŭ mai vîrtos limba noastră romînească, ce n-are carte pre limba sa, cu nevoe ĭaste a înţeleage cartea alţii limbi şi şi pentru lipsa dascalilor ş-a învăţăturii cîtŭ au fostŭ învăţîndŭ mai de multă vreame, acmu nice atîta nime nu învaţă».

* In acelaş timp, la 15 April 1641, Vasile Lupu cumpără casa fostului mare comis Mihai Furtună depe Uliţa Ciobotărească, unde aşază şcoala, pe care o şi înzestrează cu trei moşii, Răchitenii Tămăşenii şi Giuganii, şi cu venitul feredeului (băii) de lîngă şcoală.

SINODUL DELA IAŞI

In anul 1629 Chiril Lucaris, fost patriarh al Constantinopolei, face să apară la Geneva o cărţulie, pe care o avea redactată încă din 1621, *Mărturisirea credinţii*, un catehism calvinist. In biserica ortodoxă cartea aceasta a provocat cea mai vie emoţie. Chiar îndată, la 1630, Iob Boreţkiĭ, mitropolitul Chievului, desigur supt injoncţiunea lui Petru Moghilă, a şi trimes o deputăţie la Teofan, patriarhul Ierusalimului, care se afla atunci în Iaşi, ca să-l întrebe dacă crede că Chiril se putuse face vinovat de apostazie. Cu tot răspunsul negativ al lui Teofan, bănuiala rămînea, şi mulţi popi şi călugări puteau să fie rătăciţi de catehismul calvinist. Pe de altă parte certurì intestine făcuse ca scaunul ecumenic din Constantinopole, numai între 1622—1638, să fie ocupat de cinci ori de Chiril Lucaris, de trei ori de Chiril din Veriea, odată de Grigorie IV, de două ori de Atanasie, odată de Neofit III.

La 1638 Chiril din Veriea strînse la Constantinopole un sinod care condamnă învăţătura lui Lucaris. Un al doilea sinod, strîns de Partenie I în Maiu 1640, cercetă din nou chestiunea, şi anatemiză cele 18 capitole ale pseudocatehismului.

Petru Moghilă concepu ideia de a rezuma el doctrina ortodoxă într-o Mărturisire de credinţă care să fie regula unică pentru toţi. In sinodul dela Chiev, dela 8 Sept. 1640, convocat de dînsul, Petru supuse discuţiei prelaţilor catehismul redactat de dînsul cu cea mai mare grijă şi care rezuma adevărata doctrină a bisericii ortodoxe. *Mărturisirea credinţii* a lui Petru a fost cercetată în zece şedinţi şi doctrina lui Lucaris condamnată.

Pentruca condamnarea lui Lucaris să fie solemnă trebuia un nou sinod compus din reprezentanţii autorizaţi ai bisericii greceşti şi ruseşti.

Vasile Lupu, Domnul Moldovei, era în relaţiuni strînse cu mitropolitul Chievului, şi Iaşul era oraşul cele mai nimerit pentru a adăposti deodată clerul rus şi grec. Vasile interveni desigur în negocierile angajate cu patriarhul ecumenic şi, după un an de negocieri, sinodul se deschide în sfîrşit la Iaşi în Dechemvre 1641 (şi ţinu păn în Septemvre ori Octomvre 1642).

Iau parte: 2 delegaţi ai patriarhului Partenie din Constantinopole, Porfirie, fost mitropolit al Niceii, şi Meletie Syrigos, vestit teolog; 3 delegaţi ai mitropolitului din Chiev: Isaiea Trofimovici Kozlovskiĭ, egumenul mănăstirii Sft. Neculai, Iosif Kanonovici, rectorul colegiului din Chiev, şi predicatorul Ignatie Oxenovici Starusici.

Baza discuţiei sinodului o constitue *Mărturisirea credinţii* a

lui Petru Moghilă. Originalul, scris probabil în latineşte, a fost tradus în greceşte de Meletie, episcop de Proilava (=Brăila),* şi aprobat de patriarhul Partenie la 11 Mart 1643.

Ori de cîte ori se ridicase chestiuni de dogmă, clerul grec ţinuse să iee o poziţie independentă, de frică să nu se creadă că ar fi la voia clerului rus. Pentru a evita neînţelegerile *Mărturisirea* rămase în manuscris în arhivele patriarhatului ecumenic. Moghilă, refuzîndu-şi dreptul de a dispune de o piesă care aparţinea patriarhatului de a fi publicată, redactă în limba poloneză un catehism, în care expunea aceiaş doctrină numai în alţi termini. Acest catehism apăru în 1643 şi peste doi ani fu tradus în ruseşte.

Lucrările sinodului trebuiau să apară la Iaşi, unde Moghilă avusese grijă să trimeată încă din 1640 pe savantul teolog Sofronie Pociaţkiĭ, fost rector la Academiea din Chiev, care şi deveni primul egumen al mănăstirti Trei Sfetitele.

La 12 Ianuar 1641 Vasile Lupu scrie călugărilor dela stavropighiea din Lemberg că «am primit scrisoarea prin care graţiile voastre ne fac cinstea să declare că nu stau împotrivă de a se turna litere pentru tipografiea noastră şi că nu refuză din tipografiea graţiilor voastre nimic din ceia ce ar putea să ne fie de folos», îi înştiinţează că trimete pentru această afacere a literelor pe un călugăr şi pe vameş, şi-i gata să-şi arăte recunoştinţa făcînd daruri pentru biserica lor şi pentru altele (Doc. Hurmuzaki, Supl. II vol. III, Bucureşti 1900, pg. 1-2).

Călugărul trimes la 1641 la Lemberg era tocmai Sofronie Pociaţkiĭ, iar literele cerute erau greceşti. Acest lucru rezultă dintr-o scrisoare adresată de Pociaţkiĭ călugărilor din Lemberg la 17 Fevruar 1642, în care, dupăce le reproşează de primirea rea ce i-o făcuse la Lemberg, unde fusese dus din porunca lui Vasilie Vodă pentru a căpăta material tipografic, îi roagă să nu întîrzie să-i trimeată *şriftul grecesc* turnat acolo din porunca lui Vasilie Vodă. (Scrisoarea a fost. publicată în rezumat în Arhiva 4 (1893) 326).

N-a putut obţine însă caracterele greceşti, fiindcă călugării din Lemberg nu priveau cu ochi buni întemeerea unei tipografii menite să le facă concurenţă. Şi în adevăr cărţi greceşti nu apar în Moldova decît cu anul 1682.

O dovadă mai mult este şi faptul că *Intimpinarea la prin-*

* Episcopiea de Proilava cuprindea Brăila, Reni, Chiliea, Cetatea Albă, Tighina şi Hotin şi fusese întemeiată de patriarhul Constantinopolei încontra drepturilor mitropolitului Ungrovlahiei.

cipiile catolice şi la chestiunile lui Chiril Lucaris, carte scrisă greceşte de Meletie Syrigos din îndemnul lui Vasile Lupu, nu s-a putut tipări decît la 1690, la Bucureşti, cu cheltuiala lui Constantin Brîncoveanu. (Meletie Syrigos a murit la 17 April 1664, în vrîstă de 78 de ani).

Singura tipăritură grecească apărută la Iaşi, un fel de comunicat al sinodului, *Decretul patriarhului Partenie*, o foae volantă, tipărită la 20 Decemvre 1642, ne arată că călugării din Lemberg au trimes poate de formă un material redus, atîta cît să nu se poată tipări o carte fie cît de mică. (Textul grecesc însoţit de traducerea latină s-a publicat apoi la Paris în 1643: Parthenii patriarchae constantinopolitani Decretum synodale super calvinianis dogmatibus, quae in Epistola Cyrilli nomine ante annos aliquot edita, falso Graecorum et Orientalium consensu recepta ferebantur).

OPERELE TIPĂRITE

2. Răspunsul lui Varlaam şi Cărţile lui Eustratie.

In anul 1644 Varlaam, fiind delegat de Vasile Lupu să trateze pacea cu Mateiu Basarab la Tîrgovişte, a cunoscut pe Udrişte Năsturel, «boiariu cinstit şi sloveasnic şi a toată destoiniciia şi înţeleagerea harnic, drept pravoslavnic creştin, al doilea logothet şi frate Doamnei a bunului credincios şi a luminatului Domn Ioan Matheiu Voevod». Acesta «ca un iubitoriu de învăţătură şi socotitoriu credinţei ceii drepte, în mijlocul altor cărţi noao ce mi-au arătat, adusu-mi-au şi o cărţulie mică în limba noastră romînească tipărită, şi deacă o am cetit, am vădzut semnul eii scris *Catihismus creştinesc*, carea o am aflat plină de otravă de moarte sufletească».

Catehismul acesta este desigur *Catehismul calvinesc*, tipărit la Alba Iulia în 1642 (după alţii 1640): 'Catehis prefăcut despre cel calvinesc (Catechisis palatina) despre taina botezului şi a cuminecăturii'. Pentru a-l combate Varlaam nu numai că a «strîns sobor dintr-amîndouă părţile, şi din Ţara Romînească şi din Ţara Moldovei», dar a socotit ca «o detorie mare să fac respuns şi să arăt strîmbătura şi tîlcul cel reu al lor»: *Răspunsul* a apărut la Iaşi în 1645. Din cartea tipărită nu se cunoaşte niciun exemplar. O copie manuscrisă depe carte, scrisă de Antonie de Moldoviţa, se găseşte la Blaj.

Un răspuns indirect şi pe larg la acest catehism este *Şiapte Taine a besearicii*, in quarto de peste 339 de pagini (paginaţiea cu erori), carte tradusă de Eustratie biv logofet, şi cu o prefaţă de Varlaam, apărută la 8 Noemvre 1645.

Ultima tipăritură a lui Vasile Lupu este '*Carte* romînească de învăţătură *dela pravilele înpărăteşti*', tradusă din greceşte de acelaş Eustratie, 1646.

B. MUNTENIEA.

OPERELE TIPĂRITE DE MATEIU BASARAB

Incă înainte de 1635 Mateiu Basarab caută să înfiinţeze o tipografie în Munteniea. In adevăr la 30 Iulie 1635 apare la *Cîmpulung* un Molitvenic slavonesc din porunca lui Mateiu Basarab.

Cartea are două prefeţe: una scrisă de însuş Mateiu Basarab, necunoscută Bibliografiei romîneşti vechi, şi publicată în Arhiva 4 (1893) 324—326, şi una a lucrătorului Ioan Glebcovici, cunoscută Bibliografiei romîneşti vechi (pg. 531—532).

Din aceste prefeţe aflăm că Mateiu, îndemnat şi de cîţiva boeri ai săi, căutase fără succes să introducă tipografiea în Munteniea din Ardeal şi din Volynia, cînd tocmai călugărul Meletie Macedoneanul vine din părţile Rusiei şi-i propune înfiinţarea tipografiei. Mateiu trimete deci la Chiev, la mitropolitul Petru Moghilă, pe Nectarie Pelagoneanul, prietinul lui Meletie.

Petru îi dă material şi pe tipograful Timoteiu Alexandrovici şi lucrătorul Ioan Glebcovici.

Astfel Mateiu înfiinţează tipografiea dela *Cîmpulung* la mănăstirea cu hramul Adormirea prea sfintei Născătoare de Dumnezeu, al cărei ctitor era însuş Mateiu. «Dupăce s-au făcut de către dînşii toate uneltele de lemn trebuitoare acestui meşteşug, noi le-am poruncit ca să dee la lumină mai înainte de toate această carte fiind cea mai trebuincioasă», adică *Molitvenicul* slavonesc, tipărit de Timoteiu Alexandrovici.

In ce priveşte soarta tipografilor Mateiu a poruncit ca ei «să se hrănească din contribuţiea oraşului şi să se îmbrace şi să se folosească de dînsa şi pentru alte cheltueli bine socotite».

Odată astfel întemeiată Mateiu a lăsat tipografiea în sama mănăstirii. Cele trei cărţi care mai apar la Cîmpulung sînt toate

tipărite cu cheltuiala lui Melchisedec din Pelopones, întăiul egumen al mănăstirii:

O carte romînească:

1642. *Invățături* preste toate zilele, alease pre scurt den multe dumnezăeşti cărți,... prepuse depre limbă grecească pre limbă rumînească,... cu multă nevoe şi cu cheltuiala ieromonahului Melchisedec, egumenul sfintei mănăstiri a Adormirii prea sfintei Născătoare de Dumnezeu, în Dîlgopoli (Cîmpulung), 1642.—La sfîrşitul prefeţii: «Tipăritu-s-au în tiparnea cea dentăi, 1642, Sept. 17».

In quarto de 58 de file.

Două cărţi slavoneşti:

1. 1643. *Antologhion*, adică Civetoslov sau Trifologhiu, urmările dumnezeeştilor sărbători domneşti, ale naşterii Maicii Domnului, ale sfinţilor sărbătoriţi şi celor de obiceiu nesărbătoriţi, pe fiecare zi.—Tipărit de «Ştefan ieromonah tipograf, Sîrb» şi «Ioan Cunotovici tipograf, Rus», între 13 Dechemvre 1642 şi 11 Octomvre 1643.

2. 1650, 9 Mart. *Psaltire*.—Prefaţa o iscălesc «Smeritul ieromonah Dionisie Eclisiarhul corector. Cel mai mic în tipografie Preda Stancevici din Cîmpulung».

Cu toate că Meletie fusese acela care îndemnase pe Mateiu Basarab să se adreseze lui Petru Moghilă pentru înfiinţarea tipografiei, el nu ia parte la tipărirea primei cărţi. Apreciindu-i calităţile însă Mateiu îl pune egumen la mănăstirea Govora.

Meletie era însă entusiasmat pentru meşteşugul tipografiei,—«m-am aprins de dragoste pentru acest meşteşug al tipografiei cînd am primit haina călugărească la Sfîntul Munte, în marea lavră bulgărească numită mănăstirea Zugraf». Supt influenţa lui Meletie Mateiu înfiinţează deci o nouă tipografie la Govora în toamna anului 1636.

Prima carte tipărită este o *Pasaltire* slavonească, apărută la 30 Ianuar 1637, cu o prefaţă de Mateiu Basarab şi cu una de Meletie, care-i şi tipăritorul cărţii.

Mateiu se adresează «drept credinciosului şi evlaviosului neam al patriei noastre şi altor neamuri înrudite cu noi după credinţă şi avînd acelaş vestit dialect slovenesc ca limbă şi cu deosebire Bulgarilor, Sîrbilor, Ungrovlahilor şi celorlalţi» şi făgădueşte să aducă la lumină şi alte cărţi.

Cartea s-a desfăcut aşa de răpede, încît în anul următor s-a

tipărit din nou, cu cheltuiala lui Mateiu Basarab, de către ieromonahul Ştefan din Orhida, între April şi Iunie 1638. La această ediţie s-a adăugat şi un *Ceaslov* (Sinaxar), tipărit de Silvestru «taha ieromonah şi egumen al mănăstirii Govora», 1641.

La 1641 Meletie nu mai era deci egumen la Govora, era însă la 1640 cînd tipăreşte o carte romînească:

Pravila. Aceasta iaste direptătoriu de leage, tocmele a sfinţilor apostoli, tocmite de 7 soboară, către aceasta şi a preacuvioşilor părinţi învăţătorilor lumiei. Tiparitu-se-au în tiparul prealuminatului Domn Mateiu Basarabă Voevod, în mănăstirea Govora, 1640.—Este o traducere din slavoneşte făcută de Mihail Moxalie. Tipărirea a durat cele şepte săptămîni ale postului mare.

Prefaţa zice că «s-a tipărit această carte numită Pravila de mine cel mai umilit dintre preuţi Meletie Macedoneanul, egumenul mănăstirii Govora», iar epilogul «din porunca şi cu cheltuiala lui Mateiu Basarab, eu ieromonahul Ştefan din Orhida am tipărit această carte». De-aici rezultă că Meletie a plecat dela Govora în cursul anului 1640, şi cartea începută de dînsul a fost continuată de ieromonahul Ştefan din Orhida, acela care cu doi ani mai înainte tipărise Psaltirea slavonească.

Cartea se adresează numai preuţilor: «Insă mă rog sfinţiilor voastre cu mare milă, la care mînă va cădea această sfinţită carte, acela să aibă a o ţinea în mare cinste, şi să se înveţe dentru ia în taină, cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate, iară întru mînă de mirean să nu se dea, nici la măscărici, să nu fie tocmealele sfinţilor apostoli şi a sfinţilor părinţi batjocurite».

'Predoslovie către toţi nastavnici sfintei bisearecі' este precedată de 12 versuri slavoneşti de Uriil (Udrişte) Năsturel din Fiereşti.

La sfîrşitul cărţii aflăm şi preţul: «21 de costande de argintu».

Intr-un număr de exemplare, menite a fi trimese în Ardeal, în prefaţă numele şi titlul mitropolitului Teofil al Munteniei a fost înlocuit cu numele şi titlul mitropolitului Ghenadie al Ardealului.

In lipsa lui Meletie se tipăreşte la Govora o:

Evanghelie învăţătoare sau cazanie preste duminicile anului şi la praznice gospodski şi la alţi sfinţi mari. Scoasă şi primenită depre limba rusască pre limba romînească cu voia şi cheltuiala creştinului Domn Mateiu Basaraba Voevod, iară cu osteneala şi izvodirea lui Silivestru ieromonah, Govora 1642.—Traducerea este făcută de Udrişte Năsturel.

In folio de 600 de pagini.

Ştefan din Ohrida care lucrase Pravila dela 1640 era acuma la Cîmpulung în serviciul lui Melchisedec, egumenul mănăstirii Adormirea (v. mai sus).

In cursul anului 1644 tipografiea domnească dela Govora a fost transportată la mănăstirea Dealu, de lîngă Tîrgovişte. Aici se sfîrşeşte de tipărit o carte romînească care se începuse la Govora:

Evanghelie învăţătoare Duminecelor preste tot anul şi la praznice domneşti şi la sfinţi mari aleşi cu porunca şi cu cheltuiala lui... Mateiu Basaraba. Cu nevoinţa sfinţitului kir Teofil mitropolit a toată Ţara Rumînească.—S-a început a se tipări în mănăstirea Govorii şi s-a sfîrşit în mănăstirea din Dealu, 2 Sept. 1644. In adevăr pentru primele 385 de pagini, apoi pg. 388-391, s-au utilizat colile cărţii cu acelaş titlu, tipărită la Govora în 1642 Dela pg. 404 încolo chiar textul este diferit.

«Ispravnicŭ depre izvodului scripturi şi cuvintele tocmitoriu acestui *(sic)* dumnezeiască carte multŭ greşitul ieromonah Meletii Machedonul, proegumen al Govorii». — Tipograful: Ioan Cunotovici, Rus.

Infolio de 900 de pagini.

Fiindcă titlul Pravilei din 1640 şi al Evangheliei învăţătoare din 1642 nu menţionează cine era egumen la Govora, putem presupune că Meletie plecase din Govora în cursul anului 1640 fără a fi părăsit egumeniea. In 1644 el reapare deci la Govora ca proegumen.

Tot la mănăstirea Dealu apare în 1646 un *Liturghier* slavonesc, tipărit de Ioan, arhimandritul mănăstirii.

Bibliografiea rom. veche pg. 158 înregistrează, după Karataev Opisanie No. 602 pg. 521, un *Liturghier* slavonesc tipărit la Tîrgovişte în 1646 de Procopie Stanciovici şi Radu Stoicovici. Cum însă exemplarul văzut de Karataev este incomplect, locul tipăririi Tîrgovişte este dat de Karataev probabil prin presupunere, cartea este ori aceiaş cu cea cunoscută Bibliografiei ori o retipărire în felul Evangheliei învăţătoare.

La mănăstirea Dealu mai apare *Cartea despre imitaţiea lui Hristos* la 15 April 1647, cu cheltuiala Doamnei Elena, soţiea lui Mateiu Basarab, traducere din latineşte în slavoneşte de Orest Năsturel, al doilea logofăt, fratele Doamnei. Păcat că nu putem cunoaşte prefaţa traducătorului adresată lui Varlaam, mitropolitul Moldovei.

In 1648 tipografiea domnească dela mănăstirea Dealu a fost mutată în sfîrşit în Tîrgovişte, capitala ţării, unde la 27 Mart 1648 se pune supt tipar şi la 7 Iunie 1649 apare un *Triod (Penticostar)* slavonesc, cu cheltuiala Doamnei Elena, tipărit de Ioan ieromonahul dela muntele Atos, din Bosniea, din locul Kamengrad, din manăstirea Gomioniţa.

Celelalte cărţi apărute la Tîrgovişte sînt toate romîneşti şi toate tipărite cu cheltuiala mitropolitului Ştefan:

1. *Cartea ce să chiamă pogribaniia preoţilor mireni şi a diaconilor*, cu voia şi cu blagosloveniia prea sfinţitului părinte arhiepiscop Ştefan mitropolit Ţării Rumîneşti,... cu cheltuiala ierodiaconului Mihail, în Tîrgovişte, 25 Noemvre 1650. — Pe pagina întăia a textului al doilea titlu: 'Urmarea muriciunii asupra preoţilor celor ce morŭ, cum ai zice la îngroparea lor, sau petrecutul preotului celui ce se-au mutat'.—Textul rugăciunilor este slavonesc, explicaţiea slujbei romînească.—Scopul autorului este de a unifica slujba de îngroparea preuţilor: «Măcar că se şi află în cărţi, nu se şi află să fie tutindenea tocma, ce într-une cărţi într-un chipŭ, într-altele într-altŭ chipŭ, că întîmplîndu-mi-se în multe locuri la îngroparea preoţească, tot gîlceavă auzi şi neascultare».

2. *Mistirio sau Sacrament sau Taine* 2 den cele 7, Botezulŭ şi Sfinţitul Mirŭ, Tîrgovişte, 3 Iunie 1651.—Traducere «depre molitveniculŭ grecescŭ şi slavonescŭ» de mitropolitul Ştefan. —In prefaţă mitropolitul zice că a scris cartea «văzîndŭ iară cum au creştinii ţării înputare, şi preoţii mai vîrtosŭ de cătră hulnicii de leage, cumŭ pentru grosimea şi grubiia nu ştimŭ sluji tainele sfintei besearecí, şi strigă toţi totŭ de una că deĭstvuescŭ rău şi nesebuitŭ , şi atacă pe «înponcişitorii de cuvînt ai vremii de acmu, ca nişte aspide surde astupă urechile, ca să n-auză cuvîntulŭ de învăţătură bună».

3. *Engheniasmos sau Obnovlenie sau Tîrnosanie*, prepusă depre elineaşte şi sloveneaşte pre limbă proastă rumîneaşte, cu totŭ tipiculŭ şi învăţătura eĭ, foarte îndreptată şi tocmită bine pe rînd de mitropolitŭ kir Ştefan, în Tîrgovişte, în tipografiia luminatului Domn Matheiu Basarab, 20 Sept. 1652.

4. *Indreptarea legii* cu Dumnezeu, carea are toată judecata arhierească şi înpărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti,... scrise mai înainte şi tocmite cu porunca şi învăţătura blagocestivului înpărat kir Ioan Comninul, de cuviosul diacon al marii beseareci lu Dumnezeu de pravile kir Alexie Aritinu, iar acum de-ntăi prepusă toată depre elineaşte pre limba rumînească,... în Tîrgo-

vişte, în tipografiia prea luminatului mieu Domn Mateiu Basarab, 1652. — Traducerea «depre limba elinească pre limbă proasta rumînească» este făcută de «Daniil Andrian monahul din ţara Panoniei», care învăţase greceşte la ieromonahul Ignatie Petriţi şi Panteleimon Ligaridi, «dascali desăvărşitŭ amîndoi dela Hio, vestiţi şi foarte iscusiţi întru toată dumnezeiasca scriptură». Cît de tare era în greceşte, o spune însuş Daniil: «fără numai cît m-am ispitit a linge predinafară puţinel gramatica şi sintaxisul».

Lunga prefaţă, iscălită de mitropolitul Ştefan, în care se face istoricul legilor împărăteşti «de unde au eşit şi pentruce întăiu se-au izvodit spre buna parte pravilele» este o traducere depe prefaţa cărţii Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον a lui Mateiu Vlastares (v. Peretz, Predosloviea mitropolitului Ştefan la Pravila lui Mateiu Basarab, Bucureşti 1905).

Insăş cartea este un plagiat al Pravilei lui Vasile Lupu (v. Longinescu, Legi vechi romîneşti, Bucureşti 1912).

UDRIŞTE NĂSTUREL
1597 ? — 1659 ?

BIBLIOGRAFIE

M. GASTER. LITERATURA POPULARĂ ROMÎNĂ. Bucureşti 1883.

UDRIŞTE NĂSTUREL. TRAIUL ŞI VIIAŢA A PREA CUVIOŞILOR PĂRINŢILOR NOŞTRI A LU VARLAAM ŞI A LU IOASAF, scrisă de prea cuviosul părintele nostru Ioan Damaschin pentru folosul sufletescu, iară acum den limba slovenească întoarsă fu prea rumînescă de mult păcătosul robul lu Hristos Udrişte Năsturel de Fiereşti al doilea logofăt, 1649. Publicat de Generalul P. V. Năsturel, Bucureşti 1904.

BIOGRAFIE

Udrişte (Uriil, Orest) Năsturel, fratele Doamnei Elena, soţiea lui Mateiu Basarab, era de loc din satul Fiereşti (Fierăşti, Hierăşti), ceia ce-l făcea să se iscălească *Udrişte Năsturel de Fiereşti.*

S-a născut pela 1597, fiind fiul postelnicului Radul Năsturel ot Fiereşti. Işi începe cariera ca diac. La 21 Iulie 1627 el scrie un act în satul Pietrar, şi peste 3 zile un altul în Tîrgovişte ; la 1628 scrie un act slavonesc în Bucureşti, pe care iscăleşte «Udişte Năsturel *piseţ tînăr*», iar la 6 Mart acelaş an, tot acolo, iarăş unul slavonesc «*pisețul nostru credincios* Udrişte Năsturel» (Domn era atuncea Alexandru Iliaş) ; la 14 Maiu 1629 iscăleşte pe un act «Uriil Năsturel *tainic*», adică consilier intim. Dela 13 Fevruar 1632 pănla 1658 (ultimul act care pomeneşte de dînsul) Udrişte apare întotdeauna ca *vtori (al doilea) logofăt.*

Pe vremea lui Mateiu Basarab Munteniea, aşezată între Ardealul protestant şi Croaţiea catolică, era ţara în care se întîlneau cele două curente în propagandă. Mateiu Basarab înclina spre u-

nirea cu biserica romană pe baza punctelor stabilite la conciliul din Florența din 1439. *

Udrişte Năsturel urmărea cu atenţie curentele religioase externe care se îndreptaŭ spre Munteniea. Despre propaganda catolică el putuse lua cunoştinţă cu atît mai uşor cu cît el ştiea latineşte (A tradus Imitatio Christi din latineşte în slavoneşte, v. mai jos). ** In ce priveşte propaganda protestantă ştim că el avea chiar în biblioteca lui un exemplar din Catehismul calvinesc tipărit de Unguri pentru Romînii din Ardeal la Alba Iulia 1642 (fapt relatat de Varlaam mitropolitul Moldovei la 1644).

Udrişte era deci indicat să trateze cu Levaković, trimesul papei Urban VIII. Din scrisoarea latinească pe care Levaković i-o scrie lui Udrişte după plecarea sa dela curtea lui Mateiu rezultă că discuţiile n-au dus la rezultatul dorit de papă.

Dealtfel Udrişte era diplomatul lui Mateiu Basarab pentru afacerile externe: în Mart 1638 este trimes la Viena la împărat; la 1644 tratează pacea cu Vasile Lupu la Tîrgovişte, unde venise anume mitropolitul Varlaam; la 1648 este trimes în Ardeal la Rákóczy; la 1652 este trimes la Belgrad, unde soseşte la 6 April. Intr-un timp fusese vorba să fie trimes în solie la Cazaci.

OPERELE

Udrişte Năsturel a scris: 12 versuri slavoneşti la Pravila tipărită la Govora 1640 în onoarea lui Mateiu Basarab; Prefaţa slavonească la Antologhiul slavonesc tipărit la Cîmpulung 1643, şi a tradus:

1. *Cazaniea* tipărită la Govora «depre limba rusască pre limbă romînească».

2. *Imitaţiea lui Hristos* tipărită la Mănăstirea Deal, 15 April 1647, traducere din latineşte în slavoneşte, cu o prefaţă adresată lui Varlaam mitropolitul Moldovei, dar care s-a pierdut în exemplarele cunoscute.

* Nicolaus, episcopus Argis în Valachia et suffraganeus Luccoriensis, retulit de principe Valachiae ad unionem cum sancta romana ecclesia satis disposito... juxta sac. concilii Florentini diffinitio em praefato principi demonstrare possit... sperat enim praedictus epis opus hisce mediis dictum principem catholicum facere (Acta Bulgariae, pg. 148—149).

** Studiile de latineşte le făcuse poate chiar în Ardeal, unde pe vremea aceia Romînii studieau latina, v. Introducere.

3. *Varlaam şi Ioasaf*, ms din 1648, traducere din slavoneşte în romîneşte.

Varlaam şi Ioasaf este un roman în care se face apologiea creştinismului. Ioasaf, fiul unic al împăratului indian Avener, convertit la creştinism de sihastrul Varlaam, renunţă la viaţa lumească şi se retrage în pustie.

Romanul se atribue sfîntului Ioan Damaschin din secolul VIII, care l-ar fi scris în limba siriacă, de unde apoi a fost tradus în greceşte şi de aici în slavoneşte. In secolul XIII romanul a fost tradus în latineşte şi franţuzeşte, în secolul XVI în italieneşte, de timpuriu în arăbeşte şi de aici în ebraica, la 1690 în etiopica.

Traducerea slavonească s-a răspîndit în Serbiea, Bulgariea, Rusiea. Cel mai vechiu ms slav este din 1518. O redacţie rusească s-a tipărit la 22 Iulie 1637 la mănăstirea Kuteinskii cu armele familiei Moghilă şi cu o dedicaţie lui Petru Moghilă iscălită de Iosif Polovko (Legrand, Bibliographie Hellénique, IV 133—134).

Singurul ms slavonesc găsit la noi este acela dela mănăstirea Agapiea din jud. Neamţ.

Romanul Varlaam şi Ioasaf a fost tradus în romîneşte din slavoneşte de Udrişte la 1648.

Ms lui Udrişte a fost copiat de trei ori de grămăticul domnesc Fota: înainte de 1671, la 1671 şi la 1673 (şi de mai multe ori în secolul XVIII).

Ms din 1673 este cel mai complect, fiindcă cuprinde şi 'Cîntecul lui Sft. Ioasaf cînd au intrat în pustie', care «la Sloveani nu se află, ci numai la Latini , ceia ce însamnă că copistul Fota a utilizat şi o redacţie occidentală.

La 1673 Fota recunoaşte că copiează pe Udrişte: «Această sfîntă carte a prea cuvioşilor părinţilor noştri a lui Varlaam şi a lui Ioasaf scosu-o-au întăiu Udrişte al doilea logofăt, dupre elineaşte [pre] sloveneaşte, şi rumîneaşte. Scosu-o-am şi eu Fota grămătic domnesc dupre izvodul rumînesc, [pentru] Dumnealui Dumitraşco biv-vel serdar, leat 1673, ot grad Bucureşti». Punctuaţiea noastră «dupre elineaşte sloveneaşte, şi rumîneaşte» este sugerată de ' Viiaţa sfintei... Ecaterina, scoasă acum *dentaiu depre elineaşte* [pre] *sloveneaşte* şi tipărită în Ţara Moscului, iară apoi *dupre sloveneaşte şi* [pre] *rumîneaşte*'.., cu care Fota continuă ms nostru.

Fota a vrut adică să spue că textul slavonesc fusese tradus din greceşte.

Ms din 1675 a fost copiat apoi de un anonim înainte de 1684 (data cînd el însemnează naşterea unui copil).

Fota din Tîrgovişte apare într-un document din 20 Mart 1655 ca vînzînd o dughiană cu voia lui Udrişte Năsturel, ceia ce arată că Fota era de casa lui Udrişte şi ne explică de ce el a copiat de trei ori Varlaam şi Ioasaf în traducerea lui Udrişte,

ÎNVĂȚĂTURILE LUI PSEUDO-NEAGOE

BIBLIOGRAFIE

HASDEU. ÎNVAȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRĂ FIUL SĂU TEODOSIE, în Cuvente den Bătrîni, II Bucureşti 1879, pg. 439-445.

D. RUSSO. STUDII BIZANTINO-ROMÎNE. Bucureşti 1907.

ST. ROMANSKY. MAHNREDEN DES WALACHISCHEN WOYWODEN NEAGOE BASARAB AN SEINEN SOHN THEODOSIOS. Leipzig 1908. Sonderabdruck aus dem Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, XIII.

D. RUSSO. STUDII ŞI CRITICI. Bucureşti 1910.

OPERA

Cel mai vechiu ms cunoscut, acela din 1654, aparținînd Bibliotecii Centrale din Bucureşti, s-a pierdut.

O ediție «îndreptată» depe acest ms a dat Părintele Ioan eclisiarhul curții: Invățăturile bunului şi credinciosului Domn al Țării Romîneşti Neagre Basarab Voevod către fiul său Teodosie Voevod, pagini II+336 in 8°, Bucureşti 1843.

O ediție parțială depe acelaş ms a dat Hasdeu în Arhiva Istorică, I, Bucureşti 1865, pg. 111-116, 120-132, şi în Buletinul Instrucțiunii Publice, Bucureşti 1866, pg. 76.

Două învățături depe un ms din 1682 a editat C. Erbiceanu în Viața patriarhului Nifon, Bucureşti 1888.

Invățăturile nu sînt scrise de Neagoe Basarab, Domnul Munteniei 1512—1521, ci de un călugăr admirator al lui:

In scrisoarea către moaştele mamei sale Neaga, scrisă înainte de Rugăciunea lui Neagoe la eşirea sufletului său, Neagoe deplînge moartea prematură a fiilor săi Ioan şi Petru. Se ştie însă că Neagoe n-a avut decît *trei* fii şi trei fiici, împreună cu care este reprezintat pe pictura murală a bisericii Curtea de Argeş ca

ctitor, şi deci în ultimele momente ale vieţii el nu avea decît un fiu, pe Teodosie. In acest caz cum se face că Neagoe uită că are numai *un fiu* şi, adresîndu-se către *fiii* săi, exclamă: «chemaţi pe *iubiţii mei coconi* şi pe dragile mele cocoane şi pe dragii mei boeri şi slugi»!

Se ştie că soţiea lui Neagoe, Despina, a murit la 1554, adică cu mulţi ani după Neagoe. In ceasul de apoi Pseudo-Neagoe îşi ia rămas bun dela pustnici, patriarhi, preuţi, călugări, împăraţi, domni, boeri, slugi, judecători, săraci, fii şi fetele sale, numai de Despina nu pomeneşte nimic.

Ms romînesc este o traducere depe un original slavonesc într-o formă asămănătoare cu ms Academiei No. 329. La rîndul său ms romînesc a fost tradus în greceşte (ms Codex Athous No. 3755).

Ms romînesc şi originalul său slavonesc sînt o traducere depe Umilinţa (Κατάνυξις) lui Simion Monahul amplificată cu cîteva amănunte din viaţa lui Neagoe, cu pasaje din Cartea Regilor, Varlaam şi Ioasaf, Fisiologul, Efren Sirul, Pseudo-Hrisostom, Ioan Scărariul, Alexandriea.

VIAȚA PATRIARHULUI NIFON

BIBLIOGRAFIE

VIAȚA ȘI TRAIUL SFINȚIEI SALE PĂRINTELUI NOSTRU NIFON, patriarhul Țarigradului, care au strălucit întru multe patimi și ispite în Țarigrad și în Țara Muntenească, *scrisă de chir Gavriil protul*, adecă mai marele Sfetagorei, acum publicată pentru întâia oară de Inalt Preasfințitul Mitropolit al Moldaviei și Sucevei, exarh plaiurilor, Domn Domn Iosif Naniescu după manuscriptul vechiu aparținînd bibliotecii Inalt prea Sfinției Sale, *scris de Ioan ieromonah ot Bistrița*, la anii dela Adam 7191, iar dela nașterea lui Hristos *1682*. S-a corectat la tipar de *Constantin Erbiceanu*. București 1888.

OPERA

Chemat cu multe rugăminți de Radu cel Mare, Nifon vine în Munteniea dela Odriiu (Adrianopole), unde fusese închis de Turci. Izgonit de Radu, fiindcă Nifon îl ținea de rău că măritase «fără leage» pe o soră a lui cu Bogdan care era însurat «cu leage», Nifon se duce la sfîntul Munte, mai întâiu la mănăstirea Vatoped și apoi la mănăstirea Dionisat, unde duce o viață de simplu călugăr și unde moare la 12 August 1508.

Indată după dînsul moare și Radu. Mihnea, care-i urmează în domnie, se poartă rău și-i înlocuit cu Vlad, fratele lui Radu. După Vlad, tăiat de Turci, urmează Neagoe, care aduce în Munteniea la mănăstirea Dealu moaștele lui Nifon într-un sicriu pe care-l pune deasupra mormîntului lui Radu. Atunci s-a făcut o minune: «Se ivi trupul din lăuntru al Radului Vodă groznic și întunecat, plin de puroiu și de putoare, iată aciiși se deschise săcriul cu moaștele sfîntului Nifon, și izvorî dela sfîntul izvor de apă, și spălă tot trupul Radului Vodă, și-l arătă luminat, și apoi iar înseși toate încuitorile și pietrile singure s-au închis și s-au încuiat cași mai înainte».

Dupăce moaştele făcură această minune şi altele încă, Neagoe le trimese înapoi la mănăstirea Dionisat.

Gavriil descrie apoi amănunțit faptele bisericeşti făcute de Neagoe la Sfîntul Munte, la Țarigrad, la muntele Sinai, la Ierusalim, etc., mănăstirea Argeş din țară, zidită de dînsul din temelie, şi sfințită de Gavril protul împreună cu 19 egumeni dela Sft. Munte, 4 mitropoliți din Orient, şi patriarhul Țarigradului, şi toți egumenii şi clirosul din Munteniea în frunte cu mitropolitul Macarie la 17 August 1517.

«Iar fericitul Nifon şi atuncea şi acum tot iaste cu noi nevăzut şi măcar de şi dănțuiaşte în cer cu îngerii».

Gavril, protul Sfetagorei, a cunoscut de aproape pe Nifon. La mănăstirea Dionisat, unde Nifon trăia ca un simplu călugăr, «tuturor fraților la toate slujbele le ajuta, la moară mergea de măcina, şi la magherniță ajuta, şi la magupie aşijdirea, şi la alte posluşanii la toate, atîta cît striga osteninţele lui, *cum şi eu l am văzut făcînd lucruri ca acestea*» (pg. 53).

La sfîrşitul cărții Gavril zice (pg. 127): «Dă şi mie spăsenie, celuia ce am scris dumnezeiasca ta viață, den neştiință şi neînvățătura mea, ce însă cu prea sfintele tale rugăciuni, că *te-am auzit cu urechile mele* den sfînta şi fericita ta gură, şi de alți bărbați credincioşi, *care şi eu însumi le-am văzut*».

Cartea, redactată desigur mai întăiu greceşte, a trebuit să fie scrisă după sfințirea mănăstirii Argeş, 17 August 1517, şi înainte de 1520, căci nu spune nimic de moartea lui Neagoe Basarab (1521) şi nici de turnul ridicat de dînsul la Sfîntul Munte la 1520 (despre care v. N. Iorga, Muntele Athos în legătură cu țările noastre, Bucureşti 1914, pg. 27).

Traducerea romînească a trebuit să se facă înainte de 1654, căci viața lui Nifon a fost introdusă în prima parte din letopisețul țării, adică aceia care merge dela 1290—1654 (v. Cronica Anonimă 1290—1688).

Pe de altă parte în manuscrisul Erbiceanu Viața lui Nifon este urmată de *Pisaniia mănăstirii Argeşului*, pg. 129—142, şi de *Cuvînt de învățătură al bunului creştin Domn Neagoe Voivod Domnul Ungrovlahiei către 2 slugi credincioase ale sale şi dragi, carele se lepădară de lume şi se deaderă vieții călugăreşti*, pg. 143-173. *Cuvîntul* este însă un fragment din *Invățăturile lui Pseudo-Neagoe*, manuscris din 1654, şi în special un pasaj din *Varlaam şi Ioasaf*, roman tradus în romîneşte de Udrişte Năsturel la 1648.

Copiea făcută de ieromonahul Ioan ot Bistrița, care a scris întregul manuscris la schitul Trivale de lîngă Piteşti la 4 Noemvre 1682, este deci o copie făcută depe un manuscris depela 1654.

C. ARDEAL.

OPERELE TIPĂRITE

Propaganda calvină printre Romînii din Ardeal, începută în secolul XVI, se continuă în secolul XVII supt Domnul Ghiorghe Rákoczy, care înfiinţează la Alba Iulia (Belgrad) o tipografie pentru cărţi romîneşti în anul 1640, fiind solicitat şi de Ghenadie, mitropolitul Ardealului.

In adevăr la 1641 apare la Alba Iulia o *Evanghelie cu învăţătură*, din prefaţa căreia aflăm că Ghenadie, mitropolitul Ardealului, cu cheltuiala căruia apare cartea, ceruse mai întăiu voe dela Gh. Racoţi ca «să tipărească cărţile aicĭ în ţara măriei sale şi măriia sa mi-au datŭ voe să tipărescŭ», iar pentru întemeerea tipografiei s-a adresat în Munteniea, unde «s-aŭ aflatŭ acestŭ dascalŭ popa Dobre de au venitŭ din Ţara Rumînească de au făcutŭ tipare aici în Ardealŭ». (Această evanghelie cu învăţătură este o retipărire a Evangheliei cu învăţătură din 1580—1581).

Nu ştim luna cînd cartea s-a sfîrşit de tipărit. Este sigur însă că tipografiea din Alba Iulia s-a întemeiat după Maiu 1640, data cînd Teofil, mitropolitul Munteniei, fusese în Ardeal în solie, şi cînd desigur Ghenadie se va fi întîlnit cu dînsul. Pe de altă parte între 5 şi 25 Iulie 1640 se tipăreşte la Alba Iulia un *Catehism* calvinesc de popa Dobrea, cu cheltuiala lui Gh. Csulay. (Nu se cunoaşte niciun exemplar).

Intre 1641—1647 nu mai apare nimic. Foarte probabil tipografiea s-a irosit, aşa că la 1647 Simion Ştefan, mitropolitul Ardealului, cu reşedinţa în Alba Iulia, cere lui Racoţi să se reînfiinţeze tipografiea. In adevăr în Ianuar 1648 apare la Alba Iulia *Noul Testament* sau înpăcarea au leagea noao «izvodită cu mare socotinţă den izvodŭ grecescu şi slovenescu, pre limbă rumînească, cu îndemnarea şi porunca denpreună cu toată cheltuiala a Măriei Sale Ghiorghie Racoţi craiulŭ Ardealului i proci. Tipăritu-s-au într-a Măriei Sale tipografie dentăiu nou, în Ardealŭ în cetatea Belgra-

-dului».—Cartea are o 'Predoslovie cătră Măriia Sa Craiulŭ Ardealului' şi o 'Predoslovie cătră cetitori', amîndouă scrise de mitropolitul Simion Ştefan.

Adresîndu-se lui Gh. Racoţi, mitropolitul zice: «Ce văzîndŭ şi înţelegîndŭ Măriia Ta că noi Rumînii carii sîntem în ţara Măriei Tale nu avemŭ nici Testamentulŭ celŭ nou nici celŭ vechiu deplinŭ întru limba noastră, Măriia Ta te-ai milostivitŭ şi mi-aĭ poruncitŭ să cautŭ în popii miei preuţi cărtulari şi oamenĭ înţelepţi carii să ştie izvodi Testamentulŭ celŭ nou din limbă grecească şi slovenească şi lătinească; carea văzînd porunca Măriei Tale, am şi făcutŭ, şi Măriia Ta încă te-ai milostivitŭ de *ně-aĭ adus meşterĭ streini de ne-au făcutŭ tipografie*, şi le-ai datŭ plată din vistiiarulŭ Măriei Tale».

Cu toate că în titlu zice că cartea a fost tradusă din *izvod grecesc şi slovenesc*, totuş în predosloviea cătră Racoţi mitropolitul zice că a tradus-o *din limbă grecească şi slovenească şi lătinească*, iar în predosloviea cătră cetitori dă următoarele amănunte: «n-amŭ socotitŭ numai pre un izvodŭ, ce toate cîte amŭ pututŭ afla, *greceşti şi sîrbeşti şi lătineşti*, carile au fostŭ izvodite de cărturari mari şi înţelegători la carte grecească, le-amŭ cetitŭ şi le-amŭ socotitŭ, ce mai vîrtosŭ ne-amŭ ţinutŭ de izvodulŭ grecescu şi amŭ socotitŭ şi pre izvodulŭ lui Ieronimŭ, carele au izvoditŭ dintâiu din limbă grecească lătineaşte, şi amŭ socotitŭ şi izvodulŭ slovenescu, carele-i izvoditŭ sloveneaşte din grecească, şi e tipăritŭ în Ţara Moscului,... însă de cea grecească nu ne-amŭ depărtatŭ...», iar la errata zice: «amŭ scrisŭ de cartea Esthiriei că nu-i scrisŭ întru ia la numele lui Dumnezău Savaotŭ, căci la bibliia slovenească o au învăluit unii cu neşte adăusături, iară la bibliia *jidovască* nu iaste».

Mitropolitul a fost preocupat şi de limbă: «Aceasta încă vă rugămŭ să luaţi aminte că *Rumînii nu grăescu în toate ţările într-un chipŭ, încă neci într-o ţară toţi într-un chipŭ*. Pentru aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înţeleagă toţi grăindu un lucru unii într-un chipŭ, alţii într-altŭ chipŭ: au veşmînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chipŭ. Bine ştimŭ că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sîntŭ buni carii înblă în toate ţările, aşia şi cuvintele acelea sîntŭ bune carele le înţelegŭ toţi. Noi dereptŭ aceia ne-amŭ silitŭ, de în cîtŭ amŭ pututŭ, să izvodimŭ aşia cumŭ să înţeleagă toţi, iară să nu vorŭ înţeleage toţi, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfiratŭ Rumînii printr-alte ţări, de ş-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toţi într-un chipŭ».

In cursul aceluiaş an 1648 apare la Alba Iulia *Catehismul* calvinesc cu litere latine, tradus depe textul unguresc al luĭ Altstedius, profesor în Alba Iulia, de cătră Ştefan din Făgăraş, pastor la Lugoş, şi tipărit de Martin Maior din Braşov, cu cheltuiala luĭ Acatiu Barcsai, banul Lugoşului şi Caransebeşului şi comitele suprem al Severinului.

La 1651 apare la Alba Iulia o *Psaltire* «izvodită cu mare socotinţă den izvodŭ jidovescu pre limbă rumînească, cu îndemnarea şi porunca, depreună cu toată cheltuiala a măriei sale Gheorghie Racoţi, craiulŭ Ardealului, i proci», tipărită «întru a măriei sale tipografie, dentăiu noao în Ardeal în cetatea Belgradului». In predosloviea cătră cetitori traducătorul spune că «ne-amŭ silitŭ a socoti izvodulŭ limbii jidoveşti, întru care iaste scrisă, şi după aceaia amŭ socotitŭ izvoadele a mulţi dascali mari şi carii amŭ vădzutŭ că se mai apropie de izvodulŭ lui Izrailŭ, noi încă amŭ ţinutŭ înpreună cu ei».

Catehismul calvinesc apărut la Alba Iulia la 25 Iunie 1656 este o retipărire a celui din 1640, precedat de un răspuns la atacurile aduse de Varlaam, mitropolitul Moldovei, în 1645 (v. maĭ sus). Titlul catehismului este: 'Scutŭ catechizmuşului cu răspunsu din Scriptura Sfîntă înpotriva răspunsului a doao ţări fără Scriptură sfîntă'. Fiindcă la această dată superintendent calvin era Gh. Csulay, cel care cheltuise cu tipărirea Catehismului din 1640, put m presupune că tot el este şi autorul polemicii.

Din prefaţa lui Ştefan din Făgăraş la Catehismul din 1648 aflăm că el tradusese în romîneşte o parte din *Psalmí* şi avéa intenţiea să-şi continue traducerea. Psalmii aceştia ni s-au păstrat într-o copie, cu litere latine şi ortografie ungurească, datorită lui *Ioan Viski*, predicator calvin în Sîntă-Măriia din Ţara Haţegului.

CAPITOLUL III
1651—1678

A. MOLDOVA.

SPĂTARUL MILESCU
1625—1714

BIBLIOGRAFIE

E. PICOT. NICOLAS SPATHAR MILESCU, în Legrand, Bibliographie Hellénique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVII siècle, vol. IV, Paris 1896, pg. 62—104.—Expunerea noastră urmează aproape în traducere acest excelent articol.

MIHAILOVSKII. DESPRE CÎTEVA PRODUCERI ANONIME ALE LITERATURII RUSEŞTI DELA SFÎRŞITUL SECOLULUI XVII ŞI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVIII (ruseşte), în Sbornik istoriko-filologičeskago obščestva prin institutea kniaza Bezborodko, Neažin 1900, rezumat de P. Vataman în Arhiva 28 (1921) 254—258.

N. IORGA. ÎN LEGĂTURĂ CU BIBLIEA DELA 1688 ŞI BIBLIEA DELA 1667 A LUI NECULAI MILESCU. Prefaţa Bibliei elineşti din Veneţia 1687. Un manuscript necunoscut al lui Neculai Milescu. Cîteva Prefeţe greceşti necercetate. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 38, Memoriile secţiunii istorice. Bucureşti 1915.

GH. GHIBĂNESCU. UN MANUSCRIPT VECHIU ROMÎNESC DIN SECOLUL XVII, în Arhiva, 21 (1910) 185—190, 211—219.

G. PASCU. O PSALTIRE DE MILESCU ? în Arhiva 28 (1921) 85.

BIOGRAFIE

Neculai Milescu s-a născut la Mileşti în ţinutul Vasluiului pela 1625. Tatăl său se chema Gavril (De aceia în Rusiea autorul nostru îşi zicea Nicolai Gavrilovici Spatari).

A studiat la Constantinopole, cu Gavril Vlasios, teologiea, filosofiea, istoriea şi literatura, şi apoi în Italiea ştiinţile naturale şi matematicile. Intors în ţară el se făcu îndată cunoscut prin soliditatea cunoştinţilor sale.

La 1655, cînd Constantin Şerban, Domnul Munteniei (1654—1658), fiind prizonierul seimenilor, ceru ajutorul Ardealului şi Moldovei, Neculai urmă pe Ştefan Ghiorghe Vodă, Domnul Moldovei (13 April 1653—13 Mart 1658), în Munteniea. Armata moldovenească trecu pela mănăstirea Neamţului. Spătarul profită de ocazie şi scormoli arhiva mănăstirii, unde găsi corespondenţa purtată între Ioan Paleologu şi Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei (astăzi pierdută). Niciun istoric romîn din secolul XVII n-a avut ideia de a scotoci arhivele naţionale.

La 1658 Ghiorghe Duca Vodă (1658—1659) îi încredinţă comanda unui detaşament de 1.000 de oameni trimes în ajutorul lui Akos Barcsai, Domnul Ardealului. Nefiind favorabil acestei acţiuni, Neculai se întoarce răpede înapoi.

Supt Ştefăniţă Vodă, fiul lui Vasile Lupu (Dec. 1659—29 Sept. 1661), Neculai atinse cea mai înaltă favoare. Era secretarul şi tovarăşul Domnului şi la treburi şi la petreceri, şi ducea o viaţă mare.

Ajuns în culmea onorurilor, spătarului îi intră în minte să pue mîna chiar pe tron. Constantin Şerban, rivalul lui Ştefăniţă, mazilit de Turci din domniea Munteniei la 1658 din cauza prieteşugului cu Rákoczi, trăia acuma retras în Poloniea. Milescu îi propune deci să lucreze pentru a-l aduce iarăş în scaun. Indignat de acest mijloc neloaial, Constantin Şerban îl denunţă lui Ştefăniţă, care, înfuriat, puse de i tăe nasul. De-atunci spătarul fu cunoscut supt numele de Neculai Cîrnul.

Scăpat numai cu atîta (alţii plăteau cu capul astfel de conspiraţii), Milescu fugi în Munteniea, unde domnea Grigore Ghica, rudă a lui. Acesta-l primi foarte bine şi-l numi capichehaia, adică agentul său diplomatic la Constantinopole. Aici, cîştigat de logofătul Şerban Cantacuzino, el instigă împotriva noului său stăpîn, pe care-l denunţă sultanului că a încheiat un tratat cu creştinii. In 1664 Grigore Ghica-şi pierdu tronul, fără ca Şerban Cantacuzino să fi tras vreun folos. (El nu căpătă tronul Munteniei decît peste 15 ani).

In timp ce era la Constantinopole, Neculai dădu limbii romîne cea dintăi traducere complectă a Bibliei. Manuscrisul original a întrat în mînile lui Şerban Cantacuzino, care, dupăce o-

cupă tronul, îl tipări cu cheltuiala sa, dar fără să-l numească pe autor, probabil fiindcă Milescu, văzînd că, cu toate sforțările lui, spre sfîrşitul lui 1664 tronul fu dat lui Radu Tomşa, părăsi pe Cantacuzini.

Milescu plecă în Germaniea la curtea lui Friederich Wilhelm, electorul Brandenburgului, care primea bucuros pe savanți şi pe oaspeții străini. El fu în adevăr bine primit şi stătu aici o bucată de vreme. La Brandenburg Milescu îşi perfecționă cunoştințile istorice, teologice şi literare, şi învăță limba latină aşa de bine încît o vorbea şi o scriea curent. Tot aici un medic reuşi să-i refacă nasul scăpîndu-l astfel de sluțenie.

Dela Brandenburg Milescu trecu în Pomeraniea la Stettin, unde se afla fostul său stăpîn Ştefan Ghiorghe, alungat de Turci la 1658, din cauza alianței pe care o făcuse cu Rákoczi şi cu Suedejii. Fostul Domn trăia acolo din grațiea regelui Carol IX, care-i dăduse cîteva moşii.

Dela Stettin Ştefan Ghiorghe lucra pentru a-şi recăpăta tronul. Incă la 1 Ianuar 1665 el ceruse ajutorul Franței împotriva Turcilor (DocHur, Supl. I 249). La 1666 el însărcinează pe Milescu să se ducă în persoană la curtea regelui Franței. La 19 Oct. 1666 regele îi comunică lui Ştefan Ghiorghe «vărul mieu», că a primit scrisoarea trimeasă prin Baron Spatharius şi a dat ordin lui De La Haye, ambasadorul Franței la Constantinopol, să stăruiască la Poartă să fie readus pe tronul Moldovei, şi în adevăr, în aceiaş zi, regele Franței telegrafiează lui De La Haye să intervie în favoarea lui Ştefan Ghiorghe, intervenție repetată la 28 Iulie 1667 (DocHur, ibid. 253).

Ştefan Ghiorghe îl delegă apoi pe Milescu ca agent al său la Stockholm pentru a-i susținea interesele la curtea regelui Suediei. El îi dădu scrisori de recomandație la diferite persoane şi anume la Arnauld de Pomponne, ambasadorul Franței.

În acest timp în Franța Antoine Arnauld (moşul lui Pomponne) şi Pierre Nicole dela Port-Royal erau în discuție cu ministrul Claude care combătea prezența reală în eucaristie, invocînd faimoasa Mărturisire de credință a lui Chiril Lucaris din Constantinopole. Pentru domnii dela Port-Royal era interesant de demonstrat că Mărturisirea lui Lucaris nu reproducea deloc doctrina bisericii ortodoxe. Rugat să se intereseze de adevărata doctrină ortodoxă, diplomatul Pomponne se adresă lui Milescu, ca unul ce studiase în şcolile greceşti din Constantinopol şi tradusese şi bibliea. Milescu compuse un mic studiu, în care dădea drep-

tate catolicilor: *Enchiridion*, sive Stella orientalis occidentali splendens, id est Sensus ecclesiae orientalis, scilicet grecae, de transubstantione corporis Domini aliisque controversiis a Nicolao Spadario (sic) Moldovalacone, barone ac ollim generali Walachiae, conscriptum Holmiae anno 1667 mense febr., şi publicat în La Perpétuité de la foy de l'église catholique touchant l'Eucharistie, deffendue contre le livre du sieur Claude [par Antoine Arnauld et Piere Nicole], Paris 1669, in 4°, II pg. 50—54.

După moartea lui Ştefan Ghiorghe, Ianuar 1668, Milescu s'-ntoarse în Moldova, unde domnea acuma Iliaş, fiul lui Alexandru Iliaş (Maiu sau Iunie 1666). Spre sfîrşitul lui 1668 ori în cele dintăi zile ale lui 1669 Iliaş fu răsturnat şi Duca se sui iar pe tron. Milescu luă iarăş drumul pribegiei. La 1672 îl găsim la Moscova, la ţarul Alexis Mihailovici.

In Rusiea Milescu are norocul să găsească doi protectori puternici: prinţul Vasile Vasilievici Galiţin şi boerul Artemon Sergeiev Matveiev, prietin al ştiinţilor şi literelor occidentale. Galiţin îl făcu să intre ca traducător la Biuroul ambasadorilor, iar Matveiev îi încredinţă educaţiea fiului său Andreiu. Milescu se puse deci să compue sau să traducă pentru elevul său o sumedenie de opere didactice, istorice, teologice. El îşi arătă astfel prodigioasa lui cunoştinţă a tuturor limbilor europene, dădea elevului său instrumente de lucru şi găsea mijlocul de a se face plăcut ţarului cu diverse dedicaţii productive.

La Moscova învăţămîntul era în mare parte în mînile Grecilor, foarte numeroşi în capitală. Pentru a fi în nota locului Milescu se dedă la studii de literatură grecească. Lucră un *Dicţionar grec-latin-rus*, rămas neisprăvit; o *Artimetică*, în felul micilor tratate din şcolile greceşti, mîntuită în Sept. 1672, cuprinde, cu tot titlul modest, un fel de enciclopedie matematică, religioasă şi filosofică, şi o etică. Cartea cuprinde şi grupări de cifre care arată gustul autorului pentru ştiinţa cabalistică.

Aceiaş iubire cabalistică se vede şi în *Hresmologhiu* sau *Cartea Profeţiilor* din 1673, vast comentar teologic şi mistic a vedeniilor lui Daniel, rămas nemîntuit. Cartea, amestec de proză şi versuri, nu este o simplă traducere depe Χρησμολόγιον lui Pantaleòn Paisie Ligaride, ci o prelucrare cu dezvoltări personale, între care un lung pasaj relativ la studiul istoriei, pasaj care dovedeşte erudiţiea lui Milescu, şi în care sînt citaţi o sumedenie de autori vechi şi moderni.

Hresmologhiul fusese scris din porunca ţarului Alexis Mi-

hailovici, ceia ce arată de ce favoare se bucura Milescu la curte. Pentru a răspunde acestei favori Milescu participă la redactarea unui repertoriu întitulat *Cartea de Stat a suveranilor Rusiei şi a altor ţări vechi şi moderne*, scris pentru instruirea ţăreviciului Teodor, şi alcătui singur un *Vasiliologin*, o cronologie a principalilor împăraţi ai lumii.

Ca un complement la enciclopediea pe care o întitulase *Aritmetică*, Milescu scrie o *Culegere de locuri din autorii greci privitoare la cele nouă muze şi la cele şepte arte liberale.*

In cursul anului 1673 Milescu traduce *Cartea Sibilelor*, pe care o mîntue în 1674.

Boerul care odinioară spăria pe Moldoveni prin luxul său insolent trebuia acuma să lucreze ca să trăiască. Fecunditatea sa este a unui om în nevoe. Pe de altă parte în întroducerea la Hresmologhiu Milescu aminteşte generozităţile lui Alexandru faţă de Piron, Xenocrat şi Aristotel. Nu ştim cum a răspuns ţarul la aceste aluzii transparente. Ştim numai că în Sept. 1673 Milescu este autorizat să-şi fixeze domiciliul în Rusiea şi primeşte dela ţar o cupă de aur.

La 13 Iulie 1674, graţie lui Matveiev, Milescu este insărcinat cu o ambasadă în China.

Ambasada încredinţată lui Milescu avea un scop dublu. Trebuia mai întâiu să se ducă la Gantimur, prinţ tonguz, care în 1667 venise în Rusiea împreună cu 40 de ai săi, se convertise la creştinism, şi de atunci se fixase la Nercinsk în Siberiea, şi să-l asigure că ţarul îl va proteja, cu toate că China nu înceta de a-l reclama ca răzvrătit.

La Peking Milescu trebuia desigur să pledeze cauza lui Gantimur, dar scopul principal era relaţiile comerciale, la care ţarul ţinea foarte mult.

Ultimile luni ale anului 1674 sînt consacrate preparării expediţiei. La 28 Fevruar 1675 ţarul iscăleşte scrisorile adresate Fiului Cerului şi la 4 Mart Milescu părăseşte Moscova. In suita lui erau doi Greci şi doi ataşaţi la Biuroul Ambasadorilor.

Ajuns la Tobolsk la 30 Mart, Milescu îşi adaugă şese nobili ai ţării, precum şi un personal compus dintr-un preut, un tălmaciu şi 40 de servitori cazaci pe jos ori călări.

Dupăce aşteaptă la Tobolsk toată luna lui April pentruca să se topească ghiaţa, ambasada porneşte la drum la 2 Maiu pe luntre şi ajunge la 9 Iulie la Ieniseisk, de unde porneşte la 18 Iulie şi ajunge la 5 Sept. la Irkuţk, unde se întîlneşte cu Ganti-

mur, care-i dă ştiri de folos despre China; îşi urmează drumul prin Angora şi lacul Baical şi ajunge la 5 Dec. la Nercinsk, de unde pleacă la 19 ale aceleiaş luni.

La 13 Ian. 1676 ambasada trece graniţa chineză şi la 15 Maiu ajunge la Peking. Aici Milescu se pune imediat în legătură cu iezuitul Ferdinand Verbiest, care învăţa pe împărat astronomiea şi geometriea, şi care-i aduce mari servicii la curtea împăratului. La 15 Maiu Milescu este primit în audienţă de Fiul Cerului cu mari onoruri.

Milescu stă la Peking trei luni şi jumătate, in care timp leagă prietinie cu iezuiţii care erau primiţi la palat şi serveau de interpreţi împăratului pentru limbile europene, şi se pune să înveţe limba chineză.

La 1 Sept. 1676 Milescu pleacă din Peking împreună cu o scrisoare adresată ţarului de către Fiul Cerului. La 8 Oct. el era la Naun, la 16 Maiu la Irkuţk, la 7 Iunie la Ieniseisk şi la 16 Ian. 1678 înapoi la Moscova. Călătoriea lui durase trei ani fără două luni.

In timpul absenţei lui Milescu Alexis Mihailovici murise, lăsînd tronul fiului său Teodor (1676). Pentru a cîştiga protecţiea fiului Milescu remite Biuroului Ambasadorilor *Jurnalul* său *de Călătorie.* Acest Jurnal cuprinde numai intinerarul în Siberiea, dar constituia cea mai importantă parte a expediţiei. Milescu era întradevăr cel dintăiu explorator care să fi făcut o recunoaştere regulată şi în adevăr aprofundată a acestei ţări imense, ceia ce putea avea imediat rezultate practice, pe cînd relaţiile cu China nu se puteau dezvolta decît în viitor.

Ca urmare la Jurnalul dela Tobolsk la Nercinsk şi la fluviul Amur, Milescu dădu o *Descriere a Chinei,* după observaţiile proprii şi după acele ale predecesorilor. Cît de răpede lucra Milescu se poate vedea depe aceia că cartea sa, mare de 59 de capitole, fu mîntuită la 13 Nov. 1678.

Dacă misiunea lui Milescu nu dădea rezultate politice, ea a avut o importanţă reală prin ştirile nouă pe care le dădea despre drumurile de urmat pentru a ajunge la extremitatea orientală a Chinei. Contemporanii fură plini de admiraţie pentru îndrăzneţul călător, mai ales aceia care puteau să aprecieze, prin proprie experienţă, greutăţile întreprinderii.

Despre călătoriea lui Milescu vorbeşte şi De La Neuville, un agent francez trimes în Rusiea la 1689 pentru treburi politice, în Relation curieuse et nouvelle de la Moscovie, contenant l'état présent de cet empire, les expéditions des Moscovites en Crimée

en 1689, les causes des dernières révolutions, leurs moeurs et leur religion, le récit d'un voyage de Spatarus par terre à la Chine, Paris 1698 ori La Haye 1699, in 12°, pg. ed. La Haye 219-225, şi călătorul francez Philippe Avril, un iezuit care se dusese în Rusiea ca să studieze drumurile care duceau în China, în Voyage entrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine, Paris 1692, in 4°, pg. 173.

La 23 Mart 1679 Dosofteiu mitropolitul Moldovei se adresează lui Milescu la Moscova ca să intervie la patriarhul Ioachim să-i trimeată o tipografie la Iaşi, ceia ce arată favoarea de care se bucura Milescu la patriarh.

La 17 Maiu 1681 ţarul Teodor apelează la Milescu să-l ajute cu sfaturile sale pentru a hotărî într-o chestiune delicată. Doi savanţi greci chemaţi în Rusiea de Paisie Ligaride pentru a da lecţii la şcoala din Moscova, fraţii Lihudi, se găseau în conflict cu un teolog rus, Ioan Bielovodski, cu privire la taina împărtăşaniei. Milescu, care scrisese *Enchiridion* şi era demult în legături cu Ligaride, era desigur cel mai indicat să dee sfaturi.

Intre Ianuar 1684 şi 1689 Milescu face o nouă călătorie în China.

Competenţa lui Milescu pentru tot ce privea China era bine cunoscută. Inaltele personaje care doreau lămuriri despre extremul orient la dînsul se adreseau. Astfel, spre sfîrşitul anului 1689, Dositeiu patriarhul Ierusalimului se adresează lui Milescu cu rugămintea de a-i trimete o relatare despre călătoria lui în imperiul ceresc. Milescu nu-i răspunde decît în Iulie 1693 dîndu-i relaţiuni sumare despre China şi scuzîndu-se că nu poate trada secrete de stat.

Hrisant Notara, arhimandrit la sfîntul Mormînt, era în corespondenţă intimă cu Milescu. Din conversaţiile cu Milescu şi din notele comunicate de acesta, Hrisant scrise o carte despre cucerirea Chinei de Tătari, Κιτάϊα δουλεύουσα (Legrand, Bibliographie Hellénique, III 337-441).

Printr-un bilet din Fevruar 1694 Milescu comunică lui Hrisant că, la cererea lui, el a redactat într-o noapte un memoriu despre Schiţi.

Milescu era reprezintantul cel mai ascultat al erudiţiei în Rusiea. La 1694 el se ocupa cu asiduitate de Academiea slavo-greco-latină din Moscova. El redactează alfabete şi manuale elementare, conduce tipărirea lor şi face singur corectura.

In Dec. 1696 ţarii Ioan şi Petru îi încredinţează lui Milescu şi lui Simion Lavreţki traducerea scrisorilor adresate de dînşii îm-

păratului Leopold pentru încheiarea unei alianţe împotriva Turcilor şi Tatarilor din Crimeia.

In Sept. 1697 Milescu mîntue de tradus voluminosul *Tratat al ereziilor şi a credinţii ortodoxe a creştinilor*, scris greceşte de Simion arhiepiscopul Tesalonicului.

La 18 Iunie 1700 Petru cel Mare introduce în Rusiea învăţămîntul limbii chineze. Este probabil că Milescu nu era străin de această măsură, căci el se bucura de toată favoarea ţarului, care-i încredinţa lucrările cele mai secrete şi desigur se sfătuia cu dînsul.

La sfîrşitul anului 1700 el era încă tălmaciu la Biuroul ambasadorilor. La 28 Noemvre acelaş an el este însărcinat să traducă în latineşte o scrisoare adresată de Petru cel Mare dogelui Veneţiei.

Nu mult în urmă Petru cel Mare îl însărcinează să facă o traducere în latineşte, menită să rămîe secretă, a Jurnalului publicat la Viena de Johan Georg Korb, fost secretar al ambasadei austriace la Moscova, şi care cuprindea o sumedenie de detalii din cei dintăi ani ai domniei lui Petru cel Mare, carte care fu imediat prescrisă în Rusiea.

Despre ultimii ani ai personajului nostru nu ştim nimic. El a trăit pănă în 1714, încunjurat de înalta consideraţie a lui Petru cel Mare şi a miniştrilor săi.

OPERELE

1. Romîneşti.

1. *Carte* cu multe întrebări foarte de folos pentru *multe trebi ale credinţii noastre*, tălmăcită de Nicolae Spatarul depre limba grecească pre limba noastră proastă rumunească (sic), întru trecutul anilor dela Hs *1661*, în luna lui Ghenar 10 zile.

Ms Academiea Romînă No. 494.

2. *Psaltire?*

Profesorul liceal Ghibănescu din Iaşi posedă o Psaltire în ms scrisă de *Apostol*, care s-a iscălit în două locuri: odată la pg. 82: «Să se ştie că au scris aicea *Apostol*, Noemvrie 13», şi odată la sfîrşit: «Săvîrşiiu cu Dumnedzău această Psaltire în luna luna lui Fevruarie 14, *Apostol din Tîrgul Tecuciului*».

Acest *Apostol, Apostol din Tîrgul Tecuciului* este *Apostol, Apostol uricariu, Apostol Tecuci*, care scrie acte domneşti între 1662—1665, şi *Apostol* menţionat de mitropolitul Ghiorghe ca *frate al lui Neculai Milescu* (v. mai jos).

Textul romînesc are pe ici pe colo şi cîteva versete latineşti. Manuscrisul a circulat la schitul Bereasa din Vasluiu şi schitul Floreşti din Tutova.

Din aceste trei motive noi atribuim această Psaltire spătarului Milescu.

Un dublet al acestei Psaltiri pare a fi Psaltirea scrisă de Antonie de Moldoviţa pentru Ştefan Ghiorghe, fostul Domn al Moldovei, pe cînd se afla în pribegie la Stettin, şi care se găseşte legată împreună cu Răspunsurile mitropolitului Varlaam la Catehismul calvinesc, manuscris care se păstrează la Blaj şi de care nu avem nicio descriere.

3. *Bibliia*, adecă dumnezeiască scriptură ale cei vechi şi ale cei noao leage, toate care s-au tălmăcit dupre limba elinească spre înţeleagerea limbii rumîneşti cu porunca prea bunului creştin şi luminatului Domn Ioan Şărban Cantacuzino Basarab Voevod şi cu îndemnarea Dumnealui Costandin Brîncovanul marele logofăt, nepot de sor al măriei sale, carele, după prestăvirea acestui mai sus pomenit Domnu, putearnicul Dumnezău, den aleagerea a toatei Ţări Rumîneşti, pre Dumnealui l-au coronat cu domniia şi stăpînirea a toată Ţara Ungrovlahiei. Şi întru zilele măriei sale s-au săvîrşit acest dumnezăesc lucru. Carele şi toată cheltuiala cea desăvărşită o au rădicat. Tipăritu-s-au întăiu în scaunul mitropoliei Bucureştilor, în vremea păstoriei prea sfinţutului (sic) părinte chir Teodosie mitropolitul ţării şi exarhu laturilor, şi pentru cea de obşte priinţă s-au dăruit neamului rumînesc, la anul dela facerea lumii 7196, iară dela spăseniia lumii 1688, în luna lui Noemvri(e) în 10 zile.

In folio de 932 de pagini.

O notă dela sfîrşitul cărţii zice: «Şi s-au început acestă dumnezăescu lucru în luna lui Noemvrie, anul dela începutul lumii 7196 (=1688), şi s-au savîrşitŭ în Septemvrie anul 7197 (=1689)». Data de 10 Noemvre 1688 depe copertă este deci data cînd cartea s-a pus supt tipar.

In prefaţă Şerban Cantacuzino zice: «Şi aceasta am făçut la tălmăcirea aceştii sfinte scripturi, făcîndŭ multă nevoinţă şi destulă cheltuială: Despre o parte puindŭ dascali ştiuţi foarte den limba elinească, pe prea înţeleptul celŭ dintru dascali ales şi arhiereu Ghermanonisisŭ şi, după petreacerea lui, pre alţii care s-au întîmplatŭ. Şi despre altă parte ai noştri oameni ai locului nu numai pedepsiţi întru a noastră limbă, ce şi de limba elinească

avînd ştiinţă ca să o tălmăcească, carii *luîndŭ lumină şi dentr-alte izvoade vechĭ,* şi alăturîndu-le cu cel elinescŭ alŭ celorŭ 70 de dascali, cu vrearea lui Dumnezău o au săvîrşit precum se veade. Şi măcar că la unele cuvinte să fie fostŭ foarte cu nevoe tălmăcitorilor pentru strimtarea limbii romîneşti, iară încă şi avîndŭ pildă pre tălmăcitorii Latinilor şi Sloveanilorŭ, precumŭ aceia aşa şi ai noştri le-au lăsatŭ precumŭ să citescŭ la cea elinească».

O notă dela sfîrşit zice: «Tipăritu-s-au această sfîntă carte în oraşŭ în Bucureşti cu cheltuiala lui... Şărbanŭ C. B. Voevoda..., iară cu nevoinţa şi îndireptarea celorŭ ce s-au întîmplatŭ dascali, şi mai multŭ desluşindu-se pre limba rumînească de cei mici şi plecaţi dentru slugile mării sale Şărbanŭ biv 2 logofet şi fratele său Radulŭ logofet», iar o alta: «A totŭ meşterşugulŭ tipografiei şi îndireptării cuvintelorŭ rumîneşti ostenitoriu de Dumnezău iubitoriulŭ Mitrofanŭ episcopulŭ de Huşi».

Rezultă aşa dar că această biblie a fost tradusă din greceşte, din îndemnul şi cu cheltuiala lui Şerban Cantacuzino, de către Gherman arhiepiscopul de Niş şi, după moartea lui, de marele logofăt Radu (Greceanu), de frate-so Şerban al doilea logofăt, şi de Mitrofan episcopul de Huşi.

Incă cu vreo doi-trei ani mai înainte de 1678 Şerban Cantacuzino se lăuda cu acest dar făcut «Rumînilor, Moldovenilor şi Ardelenilor». Tipograful Neculai Glykys din Veneţiea în prefaţa Bibliei greceşti tipărită la Veneţiea în 1687 după comanda lui Şerban Cantacuzino, îi zicea: «...De aceia şi eu am vrut să-ţi cinstesc măreţiea prin această a mea închinare. Iară că te vei bucura de dar, este dovadă lămurită *tălmăcirea Sfintei Scripturi de către tine şi prepunerea depre limbă grecească în a Misilor şi a Dacopanonilor,* care arată limpede dragostea ta şi dorinţa prea călduroasă pentru sfintele şi de Dumnezeu scrisele cărţi». (Bibliea grecească dela Veneţiea 1687 s-a tipărit în curs de doi ani).

Gherman, fraţii Greceanu şi Mitrofan n-au făcut însă altă ceva decît să revizuiască traducerea lui Milescu.

Pe o carte tipărită la mănăstirea Neamţului (Viaţa cuviosului Paisie) Ghiorghié mitropolitul Moldovei scrie următoarea însemnare (Codrescu, Uricariul, I ed. II Iaşi 1873, pg. 402): «In dzilele lui Ştefan Ghiorghie Voevod s-au întîmplat de au mers la mănăstirea Neamţului şi *Nicolae grămăticul,* fratele lui Postolache Milcul, căruia i-au tăiat nasul Ştefan Voevod, *carele au tălmăcit şi bibliia din limba elinească pre limbă romînească cînd au fost la Constantinopoli capuchihaia lui Grigorie Voevod, Domnul*

Ţării Romîneşti, pre care scriere au dat-o şi în tipar Şerban Voevod Cantacuzino, Domnul Ţării Romîneşti. Şi acel Nicolae grămăticul, în dzilele luî Ştefan Ghiorghie Voevod, *1655 Fevruarie 17*, au cetit acele hrisoave înpărăteşti şi patriarhiceşti» (Este vorba de corespondenţa purtată între Ioan Paleologu şi Alexandru cel Bun).

La 1730 Dimitrie Procopiu din Moscopole în Succinta eruditorum graecorum superioris et praesentis saeculi Recensio conscripta mense Iunio anno Christi 1720, transmissaque Bucuresto, et nunc primum edita cum latina versione, la Fabricius, Bibliotheca Graeca, ed. Hamburg, vol. 10, pg. 789, zice: «Nicolaus ex Moldavia, ducis Moldaviae protospatharius sive prim' armiger,... *sacras scripturas ex graeca in vernaculam Dacorum et Hungarovalachorum linguam transtulit* (subliniat în text), quam in ecclesiis ipsorum usque quaque legi obtinuit usus».

O traducere complectă a Bibliei de un Muntean necunoscut, ms intrat în posesiunea Academiei în 1915, zice în 'Cuvînt cătră cetitori': «Şi noi acum... ne vom pune a prepune această sfîntă şi de Dumnezeu suflată carte care se chiamă Bibliia, adecă toată cartea legii vechi şi cu toţi prorocii pe limba romînească, carea pănă acum într-această limbă a noastră romînească nu foarte se-au aflat prepusă fără numai *un izvod scris cu mîna, care l-au fost prepus Nicolae Spătariul Moldovean,* dascal şi învăţat în limba elinească, care l-au izvodit depre izvodul elinesc ce se-au fost tipărit în Frangofort. Ce însă şi izvodul acesta, pentru multa pripă a celui prepuitoriu, care se-au grăbit curînd a o tălmăci şi a şi scrie, aflatu-s-au multe greşele şi prea mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a înţelege». (An. Ac. Rom. ser. II, vol. 38, 1915-1916, Partea Administrativă şi Dezbaterile, pg. 5-6).

Traducătorul zice mai departe: «Am nevoit a prepune această carte a legii vechi, carea se chiamă Bibliia toată cu toţi prorocii, că legea nouă, adecă Evangheliia şi celelalte cărţi ale Apostolilor, toate se află multe pren bogate locuri şi cu mîna scrise şi în tipariu date pre limba noastră, rumîneaşte, iară de această carte a legii vechi noi Rumînii foarte sîntem lipsiţi. Drept aceia alăturînd izvodul slovenesc, carele au fost tipărit în Rosiia cea mică în cetatea Ostrovului, şi izvodul lătinesc, care au fost tipărit în cetatea Antverpiei, şi acel izvod rumînesc, de care se spune mai sus, aşa depre dînsele cu socotinţă am prepus. Iar totuş mai mult ne-am ţinut de izvodul cel slovenesc şi de care au umblat [=traducătorii dinainte] mai aproape de dînsul» (An. Ac. Rom. l. c. 6).

2. Străine.

La lista dată de Picot să se adauge:

1. *Tratat despre Mohammed și Papa*, grecește (Iorga, op. cit. 7).

2. *Argumente* că limba greacă este mai trebuitoare și maĭ folositoare Slavilor decît cea latină (Mihailovskii).

3. *Prefață la istoriea rusească* (Mihailovskii).

4. *Rugăciuni*, cu o prefață dedicată cneazului Petru Mihailovici, elevul său (Mihailovskii).

5. *Manual de științi naturale*. Cuprinde peste 400 de descrieri de animale, vegetale și minerale mai interesante (Mihailovskii).

ISTORIE LUI IRODOT

BIBLIOGRAFIE

HERODOT. Traducere romînească publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coşula de *N. Iorga*. Vălenii de Munte 1909.

OPERA

Ms de 582 de pagini. Titlul depe tartaji este *Istorie lui Irodotŭ*, iar în interior '*Istorie* cea veche şi de multe feluri a marelui învăţătoriu *Irodotŭ* dela cetatea Alicarnasei, care istorie în nouă părţi să înparte, carile să chiamă muze, adecă zîne, pentru dulceaţa cuvintelor'.

Ms este o copie din 1816 a originalului depela 1650. In cartea III § 59 autorul, vorbind de cetatea Candiei, face o paranteză: «Cetatea Candiei care nu o pot Turcii lua acum». Candiea a fost asediată de trei ori: în 1645, 1649 şi 1667-1669.

Fiindcă «ccl care a făcut traducerea era un deplin cunoscător al limbii eline», Iorga crede că autorul este Eustratie Logofătul. Eu cred că trebue să ne gîndim mai degrabă la Neculai Milescu.

MIRON COSTIN

1633 — Dec. 1691

BIBLIOGRAFIE

MIRON COSTIN OPERE COMPLETE după manuscripte, cu variante şi note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi, bibliografiea, biografiea lui Miron Costin, un Glosar lucrat de L. Şăineanu, portrete, fac-simile, diverse de *V. A. Urechìa*. Bucureşti, I 1886, II 1888.

MIRONA KOSTYNA KANCLERZA MOLDAWSKIE OPISANIE ZIEMIE MOLDAWSKIEJ WIERSZEM, Descrierea Ţării Moldovei în versuri de Miron Costin cancelarul Ţării Moldovei, publicată mai întăiu în traducere, de *B. P. Hasdeu* în Arhiva Istorică 1 (1865) 159-169, apoi în original şi traducerea lui Hasdeu de *Kogălniceanu*, Letopiseţi [2] III, Bucureşti 1874, pg. 487-524, şi de *V. A. Urechia*, Opere Complecte, II Bucureşti 1888, pg. 72-127.

CRONIKA ZIEM MOLDAWSKICH Y MULTANSKICH, Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei, publicată în original şi traducere de *I. Bogdan*, Cronici inedite atingătoare de Istoriea Romînilor, Bucureşti 1895, pg. 139-204.

CHRONICON TERRAE MOLDAVICAE AB AARONE PRINCIPE, publicat de *Barwiński*. Bucureşti 1912.

DE NEAMUL MOLDOVENILOR, din ce ţară au ieşit strămoşii lor, publicat de *C. Giurescu*. Bucureşti 1914.

G. PASCU. MIRON COSTIN. De Neamul Moldovenilor, scrierea romînească şi prelucrările leşeşti. Letopisăţul Ţării Moldovei, scrierea romînească şi traducerea latinească. Iaşi 1921. Extras din Arhiva.

N. I. APOSTOLESCU. L'ANCIENNE VERSIFICATION ROUMAINE (XVII et XVIII siècles). Paris 1909, pg. 32-44.

BIOGRAFIE

Miron Costin, fiul boerului Alexandru Costin, s-a născut la 1633.*

A învăţat de copil la şcoala umanistă dela Bar în Podoliea,** unde tatăl său se refugiase, împreună cu familiea, pela 1641, fiind prigonit de Vasile Lupu.

Familiea Costin era bine văzută în Poloniea. La 1651 Miron Costin, în vrîstă de 18 ani, ia parte la expediţiea lui Cazimir, regele Poloniei, împotriva Cazacilor (Let. 581).

Spre sfîrşitul domniei sale Vasile Lupu se împăcase cu Costineştii, căci în April 1653 Alexandru Costin este în stujba lui Vasile Lupu (Let. 587-589), iar după fuga acestuia din Iaşi la Hotin (10 April 1653) Miron Costin este trimesul lui Vasile Lupu la Petru Potoţki, starostele de Cameniţa, să-i ceară ajutorul împotriva lui Ştefan Ghiorghe (Let. 594).

Cu toate acestea puţin în urmă Miron Costin este interpretul lui Ştefan Ghiorghe între acesta şi Peşti Iştioan, sărdariul lui Racoţi, şi Kondraţki, polcovnicul craiului leşesc, la întîlnirea dela satul Grigoreşti împotriva Cazacilor care sprijineau pe fugarul Vasile Lupu (Let. 619).

La 1657 Miron Costin se duce în Munteniea la Constantin Basarab, trimes de Ştefan Ghiorghe, ca să se înţeleagă cu dînsul împotriva Turcilor (Let. 646).

Supt Ghica Vodă Miron ia parte la expediţiea în Ardeal din August 1658 (Let. 654), şi la bătăliea dela Iaşi din 1659 împotriva lui Constantin Vodă, fostul Domn al Munteniei, care venise cu oaste să-i iee tronul (Let. 659-662).

Supt Ştefăniţă Vodă (Dec. 1659—29 Sept. 1661), fiul lui Vasile Lupu, Miron luptă împotriva lui Constantin Vodă care venise iarăş cu oaste să-i uzurpe tronul (Let. 670), luptă împotriva Turcilor, şi ia parte la expediţiea ordonată de Poartă împotriva Ardealului împreună cu Tatarii şi Muntenii (Let. 673-677).

Supt Dabija Vodă (Sept. 1661—Maiu 1666) Miron ia parte, împreună cu Turcii şi cu Muntenii, la expediţiea din 1662 împo-

---

* «In luna lui August anul 7141 au sosit Moisei Vodă în Iaşi la scaun. Şi bine neaşedzat încă, au intrat şi Abaza paşa cu oşti în ţară la Octomvrie vleato *7142, – şi dintr-acesta an sînt începute şi dzilele vieţii meale*», Let. 531.

** «De faţă am fost la *Bar, îmblam la şcoală la carte*, cînd au trecut pre la Bar canţelariul cel mare, anume Osolinski... întorcîndu-se dela Chiev... la Bar, unde era scaunul hătmăniei», Let. 569, adică în August 1647. – «Cu un an m-ainte de ce s-au rădicat Hmil hatmanul căzăcesc asupra Leşilor [1648], aproape de săcere, *eram pe atunci la şcoală la Bar*, în Podoliea,...», Let. 628, adică la 1647.

triva Uivarului, cu care ocazie el vede pragurile podului lui Traian dela Severin (Neam. Mold. 29).

In primăvara anului 1673 începuse războiul dintre Turci şi Poloni pe pămîntul Moldovei. Sultanul Mehmet venise în persoană şi-şi stabilise tabăra la Nistru. Fiind solicitat de vizir ca să trimeată pe «un boer care-i mai de treabă» ca să discute situaţiea Moldovei, Petriceicu Vodă trimete pe Miron Costin: «Ales-au Petriceicu Vodă din toţi boerii ţării mai de treabă la voroavă pre Miron Costin. Şi mergînd Miron Costin la cortul vezirului, pusu-l-au vezirul de au şedzut înaintea lui, şi i-au dzis vezirul să-i spue drept: pare-le lor bine că au luat înpărăţiia Cameniţa, au ba? Iară Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vezirul au zîmbit a rîde şi i-au dzis să grăiască, să nu se teamă. Atunce Miron au dzis: 'Sîntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească înpărăţiia în toate părţile cît de mult, iară peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească'. Atunce vezirul iar au rîs şi i-au dzis: 'Drept ai grăit'» (Neculce, Letop. II 200-201).

Cu toate că Turcii erau victorioşi şi Grigore Ghica, Domnul Munteniei, le era devotat, în anul următor 1674 Petriceicu se dădu de partea Polonilor. Miron Costin dîndu-şi samă de primejdie, a refuzat să-l urmeze: «Ori să fie voia Măriei Tale ori să nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee Tătarii» (Neculce, Letop. II 205).

Părăsit de boeri, care au urmat sfatul lui Miron Costin, Petriceicu fuge la Poloni. Noul Domn pus de Turci, Dumitraşcu Cantacuzino (Mart 1684—25 Iunie 1685), se sfătueşte cu Miron Costin. In adevăr Turcii ceruse ca Tătarii să ierneze în Moldova. «De-or ierna Tătarii în ţară mai bine va fi, că vor apăra şi ţara de podghiazuri, că şi în Ţara Leşască vădzu că ierneadză Joimirii, şi nu mai este nemică» (Neculce, Letop. II 207).

Pe măsură ce serviciile aduse ţării erau tot mai apreciate de Domni, Miron înainta şi în funcţiunile boereşti: *pîrcalab* de Hotin supt Dabija Vodă, Sept. 1661—13 Fevruar 1664, apoi *mare comis* 1664—1666, *paharnic* supt Duca Vodă 1666, *mare vornic al ţării de sus* supt Iliaş Alexandru (Maiu 1666—Oct. 1668), funcţie în care e menţinut de Duca Vodă în doua domnie (Oct. 1668—1673), Petriceicu Vodă (1673—1674), Dumitraşcu Vodă (1674—1676).

In această funcţiune Miron rămîne şi în primul an de domnie al lui Antonie Ruset (1676—1679). Miron era însă partizanul lui Duca Vodă. El unelteşte, împreună cu alţi boeri, împotriva lui Antonie, care-şi şi pierde tronul,—lucru de care de altfel Miron s-a

căit pe urmă (Neculce, Letop. II 213). Antonie a căutat deci să-l înlăture pe Miron, şi pela începutul lui 1678 Miron fu scos din logofeţie.

Supt Duca Vodă în a treia domnie (6 Dec. 1679—1684) Miron revine mare logofăt.

La întoarcerea dela asediul Vienii Duca Vodă, sfătuit de Miron Costin (Neculce, Letop. II 219), apucă pe valea Oituzului. Ajunşi la Domneşti unii boeri erau de părere să coboare în jos la Focşani pentru a nu fi prinşi de Poloni, care veneau împotriva lui Duca. Miron s-a opus: «Ce putere au ei ca să vie asupra Măriei Tale ? Să nu dăm locul, că pămîntul acesta este frămîntat cu sîngele moşilor şi strămoşilor noştri» (Neculce, Letop. II 220). Miron s-a înşelat. Un podghiaz polonez venind pe neaşteptate la Domneşti a prins pe Duca Vodă şi pe Miron Costin. Duca Vodă a fost dus la Lemberg, unde a şi murit în Mart 1685, iar Miron scăpă graţie perfectei cunoaşteri a limbii poloneze.

După prinderea lui Duca, Petriceicu ocupă un moment tronul a doua oară. In Poloniea, unde se refugie, fu urmat de cîţiva boeri, între care şi de Miron, 1684.

La începutul domniei lui Constantin Cantemir (15 Iulie 1685—1692) Miron se-ntoarce în ţară scăpătat. «Venit-au atunce şi Miron logofătul din Ţara Leşască foarte scăpătat, şi l-au avut Cantemir Vodă în milă şi în cinste. Şi avînd trei feciori i-au boerit, pe Ioniţă l-au făcut sardar, pe Neculai logofăt al treile, pe Patraşcu camaraş mare, şi şi-au logodit Cantemir Vodă şi o fată cu dînsul, pre anume domniţa Safta, iară pe Miron logofătul l-au făcut *staroste de Putna*. Pre aceiă vreme pusese Cantemir Vodă hatman pe Velicico, ce era frate cu Miron logofătul» (Neculce, Letop. II 230—231).

Ca staroste de Putna Miron a făcut siimeni şi hănsari şi a stîrpit bandele de tălhari care prădau margina ţării (Neculce, Letop. II 234).

Constantin Cantemir «carte nu ştiea, ce numai iscălitura învăţase de o făcea,... mînca bine şi bea bine» (Neculcea, Letop. II 230). Fraţii Costin îşi băteau joc de ignoranţa şi viţiul bătrînului. «Spun de Velişco hatmanul că au fost stînd de cîteva ori împotriva lui Cantemir Vodă cu pricină, şi ales şedzînd odată la masă i-au fost dzis Domnu-său lui Cantemir Vodă că omul care nu ştie carte este ca un dobitoc, adecă unde nu ştiea carte Cantemir

Vodă, şi altele multe, care fiindu-i stăpîn nu i se cădea a i le răspunde» (Amiras, Letop. III 110).

«Miron logofătul şi cu frate-său Velicìco vornicul îi dziceau lui Cantemir Vodă la masă: 'mai des cu paharele Măriia Ta, şi mai rar cu orînduelile, că birul ţării este iertat dela Poartă, şi-i vrea să-ţi dai, Măriia Ta, samă odată, şi nu-i putea'» (Neculce, Letop. II 235).

Miron era nemulţămit, iar Velicìco chiar întărtat, fiindcă Constantin dăduse ţara pe mîna lui Iordachi Ruset visternicul şi ginere-so Bogdan hatmanul, care-şi băteau joc de ceilalţi boeri (Neculce, Letop. II 235). «Şi Velicìco şi mai tare totdeauna se sfădia cu Cantemir Vodă şi Iordachi vistiernicul» (Neculce, loc. cit.). Din această cauză Cantemir pe de o parte «scos-au pe Velicìco din hătmănie şi l-au pus vornic mare de ţara de sus», iar pe de alta «dintru acele voroave, avînd frică, au cădzut la prepus» asupra Costinilor (Neculce, loc. cit.).

In Dechemvre 1691, în urma unor intrigi, Velicìco şi Miron Costin au fost ucişi din porunca lui Constantin Cantemir.

Lui Miron Costin «dzisu-i-au slujitorii, cînd l-au găsit la Bărboşi, să fugă, că nu-i departe în Neamţ, iară el n-au primit ştiindu-se drept. Gîndea că l-or duce la Iaşi şi se va îndrepta. Iară dupăce au venit Macri, şi viind zapciu după zapciu să piară, nu i-au mai îngăduit, şi au pus de l-au tăiat în Roman» (Neculce, Letop. II 241).

Astfel s-a stîns prin mişelie cea mai strălucitoare flacără a Moldovei. «Cantemir Vodă după aceia mult s-au căit ce-au făcut, şi de multe ori plîngea între toată boerimea şi blăstăma pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat, că după aceia n-au trăit un an nici Cantemir Vodă şi au murit» (Neculce, Letop. II 241—242).

Miron Costin este unul din cei mai învăţaţi oameni din trecutul nostru. Afară de poloneza şi latina, din Letopisăţ rezultă că Miron Costin ştiea încă limbile: slavonă, rusească şi turcească. In adevăr Letopisăţul are, traduse în romîneşte, 5 citaţii slavoneşti din Scriptură (pg. 470, 508, 524, 692, 667), 1 citaţie rusească (pg. 672) şi 1 turcească (pg. 546).

Ca orice boer cult al timpului, şi încă pe deasupra ca unul ce studiase în Poloniea, este evident că Miron Costin ştiea slavoneşte, şi că, în orice caz, nu-i era greu să înţeleagă ruseşte (mai ales că ştiea ruteneşte, v. mai jos). Ştiea oare în adevăr Miron Costin şi turceşte? Probabil, judecînd şi după terminii tehnici

turceşti pe care-i introduce în Letopisăţ (*alaiu, arzehal, balemezuri, berat*).

Miron Costin a fost adeseori intrepret diplomatic. Astfel la consiliul care a avut loc la satul Grigoreşti pe Siret între Ştefan Vodă, Domnul Moldovei, Condraţki, polcovnicul craiului leşesc, şi Petki Iştioan, sărdariul lui Racoţi. «Eu carele scriu aceste m-am prilejit la acest *tălmăcit* şi la altele mai pre urmă» (pg. 619). In ce limbă vorbea Petki Iştioan, nu ştim. La pg. 529 Miron Costin relatează un răspuns al lui Kemeni Ianoş numai în redacţie romînească. Pe de altă parte copistul Ion Cozma, care la 1754 a copiat 'Istoriia de crăiia ungurească de cînd şi cum au cădzut pe mînule Turcilor' de Miron Costin, zice că această carte este «izvodită depre limba lătinească pre limba moldovenească». Foarte probabil Miron Costin nu ştiea ungureşte.

In Opisaniea în versuri Miron Costin are două pasaje ruteneşti (ucrainiene): unul pg. II 117 (neznaiiu bikme 'nu înţeleg') şi unul pg. II 117 (Iaţko ze Sniatyna od kilka lat zaiszowszy tut pasiezku maiu, a nikoho oprócz was toper ne wydaiu 'sînt laţcu dela Sneatin. De vreo cîţiva ani mi-am aşezat aici prisăcuţa, dar afară de voi acuma, pe nimene n-am mai văzut'), ceia ce arată că Miron Costin ştiea şi limba ruteană.

OPERELE

1. De Neamul Moldovenilor.

1. De Neamul Moldovenilor din ce ţară au eşit strămoşii lor.

Cuprinde: o Predoslovie, adecă cuvîntare dintăi de descălecatul ţării dintăiu şi a neamului moldovenesc, apoi capitolele: 1, De Italiia, 2. De înpărăţiia Rîmului, 3. De Dachiia, 4. De Traian înpăratul, 5. De Cetăţile ţărilor acestora cîte sînt acmu şi în Bugeac şi aicea la noi în ţară, 6. De numerele neamului acestor ţări şi de port şi de legea creştinească de unde au luat.

Cu toate că titlul capitolului 6 anunţă că vorbeşte şi *de legea creştinească*, adică de religie, totuş manuscrisele păstrate nu conţin pasajul respectiv. Pe de altă parte la pg. 15 Miron Costin zice: «Inţelege-vei şi din *capul care se va scrie de graiul acestor ţări* că şi limba este dovadă că graiul nostru pănă astădzi sînt cuvintele unele lătineşti, iară altele italieneşti», cf. şi predoslovie (pg. 3), iar într-unul din manuscrise (A) titlul capitolului 6 este 'De numerile neamului acestor ţări şi de port şi de *limba graiului*, de unde au luat'...

Cartea a trebuit prin urmare să aibă încă două capitole. Amîndouă aceste capitole se găsesc în Chronika ziem moldawskich y multanskich: cap. 10 'Despre limba moldovenească sau rumînească', cap. 11 'Despre religie'.

In cronica sa Gligorie Ureache spusese numai în treacăt că «*Romînii* cîţi se află lăcuitori la Ţara Ungurească şi la Ardealŭ şi la Maramureşŭ, dela un locŭ sîmtŭ cu Moldoveanii, şi *toţi dela Rîm să tragŭ*» (105), şi «*limba noastră* den multe limbi iaste adunată, şi ni-i amestecat graiulŭ cu a vecinilorŭ de prenpregiurŭ, măcarŭ că *dela Rîmŭ ne tragemŭ*» (7). In acelaş timp copiind autograful lui Ureache, prostul de Simion dascalul stecurase acea poveste infamă despre origina Moldovenilor din tălhari romani aşezaţi în Maramureş de craiul Laslău.

Pe de altă parte la 1667, adică tocmai pe timpul cînd cronica lui Ureache devenise cunoscută prin copiea lui Simion, sasul Laurenţiu Toppeltin din Mediaş publicase la Lyon cartea sa Origines et occasus Transsylvanorum, în care arăta pe larg origina latină a poporului şi limbii romîne.

Trebuia prin urmare un Romîn învăţat şi de inimă care să reiee pe larg chestiunea latinităţii poporului romîn şi să spulbere infamiea lui Simion. Acel Romîn a fost Miron Costin.

In prefaţa cărţii sale Miron Costin zice: «Inceputul ţărilor acestora şi a neamului moldovenesc şi muntenesc, şi cîţi sînt în ţările ungureşti cu acest nume Romîni pănă astădzi, de unde sînt şi din ce seminţie, de cînd şi cum au descălecat aceste părţi de pămînt, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep osteneala aceasta după atîtea vacuri dela descălecatul ţărilor cel dintăiu de Traian înpăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani preste mie trecute, se sparie gîndul. A lăsa iarăş nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, este inimii durere. Biruitu-au gîndul să mă apuc de această trudă».

Moldovenii, Muntenii şi Romînii din părţile ungureşti sînt un singur popor şi odată descălecaţi. Romînii se trag din Italiea, dovadă că străinii îi numesc cu acelaş nume caşi pe Italieni, şi anume: *Vlahi* Romîni, *Vlohi* Italieni. Numele *Vlah* nu vine însă dela Flaccus.

Romînii au fost aduşi pe locurile unde locuesc astăzi de împăratul Traian, care a făcut războiul fericit împotriva Dacilor, a zidit podul de peste Dunărea la Severin şi a făcut şanţul Troianul.

Ardealul, apoi ţinutul dintre Dunărea, Marea, Nistru şi munţi, a fost populat de Traian cu colonişti romani, căsaşi şi oşteni, iar

cetățile au fost puse supt conducerea a domni, castelani, din care se trage și Dragoș Vodă.

Romînii se trag prin urmare din coloniști aduși de Traian, și nu din tălharii romani trimeși craiului Laslău în ajutor contra Tătarilor, cum zic Simion dascalul, Misail călugărul și Istratie logofătul: Scrieri vechi, din țară ori străine, care să povestească fapte despre începutul Romînilor nu se află; între Traian și Laslău sînt opt sute de ani la mijloc; nu se poate închipui o armată de șese sute de mii de tălhari.

Că Romînii se trag din coloniști aduși de Traian din Italiea, mărturisesc istoricii: «Dion, care au scris Viața lui Traian înpăratul, și Evtropie, carele au scris Viața lui Adrian, înpărat iară a Rîmului, și Bonfin istoricul ungur, și alți istorici, anume Carion, Cavație, Silvius, Cromver leah, Piasenskii <episcop> de Peremisla, Gvagnin litvan, și mai ales dintru ceşti de curund Topeltin de Mediaș, iscusit istoric». Dovadă este apoi însuș numele *romîn* «numele cel vechiu», «numele cel dirept de moșie», care «stă ca un temeiu neclătit», și care vine din *romanus*.

Tărziu după descălecatul dintăiu, țările romînești fiind pustiite, Moldovenii s-au tras în Maramureș, iar Muntenii pe Olt, de unde apoi s-au întors cu descălecatul al doilea.

Fiind adresată unui public care nu avusese încă cunoștinți pregătitoare, cartea cuprinde capitole speciale despre Italiea, împărățiea romană, Daciea, Traian, precum și alte amănunte «pentru deschisul minții, să se înțeleagă statul lumii».

Pentru elaborarea cărții sale Miron Costin a utilizat pe *Toppeltin*, Origines et occasus Transsylvanorum, Lugduni (Lyon) 1667.

Cartea acestui «iscutit istoric» sas din Mediaș este izvorul principal al lui Miron Costin. In adevăr pg. 47-55, 71-75, 110-111, Toppeltin se ocupă pe larg despre Romîni: Romînii sînt urmașii coloniștilor romani, cum arată și numele, aduși de Traian din Italiea în Daciea după cucerirea acestei provincii; că origina lor este din Italiea se vede și depe aceia că multe popoare numesc pe Romîni cu acelaș nume cași pe Italieni; limba romînă, coruptă din limba latină, este mai aproape de latina decît chiar cea italiană; portul romînesc amintește pe cel latin. Numele vlah nu vine însă dela Flaccus, cum susține Aeneas Sylvius, întemeiat pe niște versuri ale lui Ovidius.

Cartea lui Toppeltin a furnisat lui Miron Costin -pănă și materialul documentar: istoricii Dion, Eutropius, Quintus Curtius,

Aeneas Sylvius, Carion, Cavaţie şi Zamoyski sînt citaţi după Toppeltin.

Cartea o fost scrisă după 1667, cînd apare Origines et occasus Transsylvanorum de Toppeltin, şi înainte de 1675, cînd a scris Letopisăţul. In adevăr în prefaţa dela Letopisăţul Ţării Moldovei dela Aron Vodă (1595-1661), Miron Costin zice: «Fost-au în gîndul mieu, iubite cetitoriule, să fac *letopisăţul ţării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintăiu*, carele au fost de Traian înpăratul, şi *urdzisem şi începătura letopisăţului*; ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de nu stăm de scrisori».

Psaltirea în versuri a lui Dosofteiu, tipărită la Uniev în Podoliea la 1673, are la urmă următoarele versuri de Miron Costin:

Neamul Ţării Moldovii, de unde dureadză,
Din ţara Italiei tot omul să creadză.
Fliah întăiu, apoi Traian, au adus pre cice
Pre strămoşii cestor ţări de neam cu ferice.

Deşi tipărită la 1673, psaltirea era gata în manuscris încă de trei ani: la 26 Ianuar 1671 Ghiorghe Duca Vodă vroia s-o tipărească la Lemberg (Iorga, Ist. lit. religioase, 195).

Cele patru versuri au fost deci scrise de Miron Costin la 1670 (avea atunci 37 de ani). Cum în De Neamul Moldovenilor autorul combate insistent, cu argumentele lui Toppeltin, pe Aeneas Sylvius şi următorii lui, care susţineau că Romînii sînt urmaşii lui Flaccus, rezultă că De Neamul Moldovenilor a fost scrisă după anul 1670, anul probabil cînd Miron Costin a cunoscut pe Toppeltin.

Că De neamul Moldovenilor a fost conceput în adevăr ca *începătura letopisăţului Moldovei* dela descălecatul dintăiu până în zilele autorului, se vede şi depe aceia că formează *cartea dintăi*.

Cea mai recentă ediţie, aceia a lui Giurescu, este de sigur superioară celor precedente (Kogălniceanu, V. A. Urechia). Are meritul de a fi relevat că cea mai mare parte din autorii pe care-i citează, Miron Costin i-au cunoscut nu direct, ci prin Toppeltin. Are însă defectul că nu respectă limba autorului şi greşala de a fi considerat ca interpolat un întreg capitol, capul al cincile, pg. 43–45.

Fiind familiarizat cu limba şi cultura poloneză Miron Costin a căutat să aducă arzătoarea chestiune a romanităţii poporului şi limbii romîne la cunoştinţa Polonilor, care pe atunci reprezintau occidentul, prin următoarele două scrieri poloneze, care sînt o prelucrare a cărţii romîneşti:

2. *Chronika ziem moldawskich y multanskich*, Letopisăţul Ţării Moldovei şi Munteniei.

Cuprinde o prefaţă şi următoarele 19 capitole: Despre Daciea, despre şanţul Troian, despre cetăţi, despre pustiirea coloniei lui Traian de către Tătari, al doilea descălecat al Ţării Moldovei şi Munteniei, despre feluritele nume ale neamului moldovenesc şi muntenesc, de unde se chiamă ţara moldovenească Moldova iar ţara muntenească Munteniea, despre Basarabiea, titlurile cele mai vechi şi peceţile domnilor, despre limba moldovenească sau rumînească, despre religie, ţinuturile Ţării Moldovei, ţinuturile luate de Turci, ţinuturile Ţării Munteneşti, despre apele Ţării Moldovei, pîrăele cele mai de samă din bucovini, oraşele Ţării Moldovei, rîurile mai de samă din Ţara Muntenească, oraşele din Ţara Muntenească.

Din prefaţă rezultă că cartea a fost scrisă din îndemnul unui înalt personaj polonez, într-un timp cînd vremurile grele prin care trecea Moldova îl făceau pe autor să dispereze de viitorul patriei, şi anume după 1667, data cînd apare la Lyon Origines et occasus Transsylvanorum de Toppeltin, autor citat sub foima *Talpentin*. Ea se prezintă ca o parte a unei cronici despre Ţara Moldovei, cronică la care autorul lucrase mult, dar care nu văzuse încă lumina zilei în Moldova.

Rezumatul fiind adresat Polonejilor, autorul a lăsat la o parte lucrurile cunoscute în Poloniea, ca capul întăiu de Italiia, capul al doilea De înpărăţiia Rîmului, partea din capul al şeselea care tratează despre feluritele neamuri care locuesc Europa. In schimb el a adăugat părţi indispensabile străinilor, cap. 8-19. (Două din aceste capitole, cel despre limbă şi cel despre religie, sînt abia amintite în 'De neamul Moldovenilor', v. mai sus).

Capitolele sînt clare, perfect proporţionate şi au o amploare măreaţă, pe care i-o dădea mîndriea originii latine a poporului din care făcea parte, cultura latină însuşită în Poloniea, înaltele personaje la care se adresa şi desigur şi limba mult mai cultivată a Polonilor.

Pe lîngă valoarea ei istorică şi literară, cartea are o foarte mare valoare *actuală* pentru limba romînească din Moldova la sfîrşitul secolului XVII şi în special pentru limba lui Miron Costin

In adevăr, în lipsa autografelor operelor romîneşti ale autorului, cuvintele romîneşti citate în capitolul 'Despre limba moldovenească sau rumînească', apoi cele cîteva cuvinte citate incidental în celelalte capitole precum şi numele propii de persoane şi localităţi conţin toate elementele necesare pentru determinarea fonetismului limbii moldoveneşti dela sfîrşitul secolului XVII. Astfel:

-u era consonant: *mănîncŭ, dormu, şedzu, primblu, aru, vădzu, culcu* faţă de *beŭ, scriŭ, ştiŭ, roşiŭ* şi de *buric, fîn, frig, cald, fac, aud, poftesc, privesc, vînd.*

-i era consonant. Plurale: *banĭ, dinţĭ, Bourenĭ, Focşanĭ, cîmpiĭ;* articolul m. sg. 2: cîmpiĭ *luĭ* Dragoş, ţara *Oltuluĭ;* ind. pr. ps. 2 sg.: *ştiĭ.*

ę-e: potere, rumîneşte (161), *Ureki* (153, 157), cf. *Ureke* an. 1674 (*-i* în loc de *-e* supt influenţa unor nume ca *Bielski)*

-e precedat de *v*> *ă: Moldovan.*

î' urmat de *ne* se păstrează: *pîne* şi desigur *cîne*, cf. *Cînenĭ* (177).

ă—a>a—a : Sarata (175).

dí, dĭé, -'dĭ>dzi: dzuŭa<dies, şedz<sedeo, vădzu<video. —*budză*<alb. *buză.*

ĭ>ğ: agĭutoresc.

Articolul masc. *l* se păstrează: *omul, capul, ochiul, pĭeptul, cîmpul, Negrul* Vodă (167), *Radul* Vodă (171, 172), *Tîrguşorul, Cîmpul* lungu, *Agrişul, Rîbnicul* de sus, *Tîrgul Jĭiul, Cornăţelul* (177).

Ind. pr. *şedzu, vădzu, trimiţ, puĭ(ŭ),* însă *aud<audio, simptu <sentio, răspond<respondeo.*

Forme arhaice: *buor,* însă *Bourenĭ, dzuŭa, primovară* (cf. dr. (Densuşianu, Haţeg 330) *primovară,* mr. *primuveară).*

Două cuvinte arhaice: *hereghie* 'moştenire' (169), *vintre* 'pîntece'.

In ce priveşte părerile filologice exprimate, Miron Costin spune cu dreptate că «dovada cea mai vădită despre neamul şi obîrşiea acestui popor este limba lui, care nu este alta decît cea latinească stricată, ...şi multe cuvinte nu se deosebesc nici măcar într-o literă», ceia ce nu-l împiedică să recunoască că «o altă parte, cea mai mică însă, atît nume cît şi verbe, sînt împrumutate din limbile popoarelor vecine şi mai ales din limba slavonească, mai puţine sînt din limba ungurească şi turcească», iar în tabloul pe care-l dă, autorul derivă trei cuvinte din italieneşte (v. mai jos).

Miron Costin derivă greşit: *budză*<it. *bacia, casă*<it. *gaza,*

dzuŭă<it. *giorno; sprincene*<*supercilia, de sus*<*desupra, pictor*<*pes, humă*<*humus, roşiŭ*<*ruber, tuŕbure*<*turbidus, potere*<*potestas, culcu*<*calco, poftesc*<*postulo, priesc*<*precor*, în cap. 3 *Vidov*, numele bălţii dela vărsătura Nistrului<*Ovidius*, numele poetului latin exilat în Dobrogea (după părerea lui Miron Costin la Cetatea Albă), în cap. 7 **Moltean* pol. *Multan* Muntean<*Oltean* cu adausul unui *m*.

Scrierea nu este lipsită de imperfecţiuni. Astfel: Dacii au fost un popor tătărăsc din marea Tartarie (180), greşală comună istoricilor contemporani; Daciea a fost cucerită la anul 120 (181); «titlul cel vechiu al domnilor munteneşti este 'cu mila lui Dumnezeu noĭ Io N. voevod şi domn al ţării Ungrovlahiei, Almaş, Fagaraş, *Herceg*'. Fagaraş, Almaş şi *Haceg (Herceg?)*, care se găsesc în titlul cel vechiu al domnilor munteneşti, sînt astăzi în ţara Ardealului, în munţii din care ieşiră Muntenii, după cum s-a spus, iar castelul Fagaraş pe Olt este scaunul ţării» (194), confundînd pe *herceg, herţeg*<germ. *herzog* 'duce' cu *Haţeg;* Turcii numesc pe Moldoveni *Bogdani* depe numele Domnului Bogdan,—acel Bogdan care mai întâiu a luat steag dela poartă şi a pus haraciu (187); Ungurii îi numesc pe Italieni *Olahi*, pe Moldoveni sau pe Munteni *Olasi* (187), adevărul fiind invers: ung. *Oláh* 'Romîn', *Olasz* 'Italian'.

Naivităţi: «Cuţovlahi, vra să zică Vlahi şchiopi, fiindcă din oastea romană au rămas acolo numai şchiopii şi bolnavii» (188); «Ciudat lucru: deşi de acelaş neam cu Moldovenii, acest popor [Muntenii] este negru la faţă. Zic unii că din pricina aceia sînt eĭ negricioşi la faţă, că mai toţi boerii de frunte au obiceiul să iee pentru copii manci dintre ţigance... Pricina mi se pare a fi aceia că toată ţara lor, dela un capăt la altul, este aşezată spre miază zi între munţi şi Dunărea... şi munţii şi pămîntul ţării sînt în faţa soarelui, şĭ oriunde se întoarce omul, soarele îl bate drept în faţă şi cu mult mai fierbinte decît dincoace, în ţara noastră» (193).

3. *Mirona Kostyna Kanclerza moldawskie Opisanie ziemie moldawskiej wierszem*, Descrierea Ţării Moldovei în versuri de Miron Costin, cancelar al Ţării Moldovei.

Această poemă a fost scrisă în Daszow «ex domo venationis, anno 1684, in Iulio», şi dedicată «prea luminatului şi nebiruitului Domn al Sarmaţilor Ioan III, cu mila lui Dumnezeu regele Poloniei, mare cneaz Litvaniei, Rusiei, Prusiei, Mazoviei, Zmudskiei, Kie-

-vului, Volîniei, Podlakiei, Inflantskiei, Smolenskului, Sievîrstkiei, Cernihoviei, Domnului Domn mie mult milostiv şi binefăcător».

In prefaţă Miron arată motivele care l-au făcut să scrie această carte: «Am fost îndemnat la lucru de geniul Maestăţii voastre, stăpîne prea milostiv, văzîndu-vă că, pe cînd adunaţi ştiri despre ţările cele mai mari şi întinse, nu dispreţuiţi de a cerceta începutul şi starea ţărilor celor mai mici. Deşi istoricii leşi cei vestiţi pomenesc şi întîmplările militare ale Moldovei şi Ţării Romîneşti, iară mai vîrtos Cromer şi Piasecki mărturisesc şi obîrşiea lor italiană, totuş ei nu-şi frămîntau mintea să afle cînd şi de cine au fost aduşi Italienii în Daciea, şi nu aveau nicio ştire de descălecatul al doilea al Moldovenilor».

Părţile poemei sînt: 1. Despre descălecatul dintăiu cu Traian împăratul Rîmului, 2. Impräştierea coloniilor de către Tătari, 3. Descălecatul al doilea al Moldovei şi Ţării Romîneşti.

Ideile sînt prin urmare aceleaşi exprimate deja în De Neamul Moldovenilor. Un pasaj special poemei este acela privitor la bogăţiile în cereale şi vite ale Moldovei (pg. 111).

Poema trebue editată din nou. Textul polonez, aşa cum este publicat de V. A. Urechia, are greşeli, ca de pildă pg. 118 *Kampolung Dragosz* în loc de *Kympy luy Dragosz*, iar traducerea lui Hasdeu, care nu urmăreşte textul şi întrebuinţează un stil modern, trebue înlocuită cu alta, care să se ţie strîns de original şi să întrebuinţeze stilul lui Miron Costin din cărţile romîneşti.

V. A. Urechia a mers aşa de departe cu reproducerea fidelă a traducerii lui Hasdeu, încît a menţinut până şi greşelile lui Hasdeu provenite din lectura greşită a originalului, ca de pildă pg. 103 *Towaz* în loc de *Totrusz*, precum şi cuvintele poloneze puse în paranteză atunci cînd el credea necesar, în lipsa originalului.

2. Letopiseţul Ţării Moldovei.

4. *Letopisăţul Ţării Moldovei* dela Aron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche vornicul de ţara de gios, scos de Miron Costin vornicul de ţara de gios, în oraş în Iaşi, în anul dela zidirea lumii 7183, iar dela naşterea mîntuitorului lumii lui Iisus Hristos 1675, mesiţa (loc alb) dni.

Manuscrisul acesta este copiea pe curat. In adevăr pe vremea lui Vasile Lupu, la 1648, s-a arătat o cometă şi au avut loc

o eclipsă de soare şi o năvală de lăcuste. Aceste *semne* importante sînt relatate de Miron Costin mai tîrziu decît la locul cuvenit. «Mă vei ierta, iubite cetitoriule, căci nu ţi-am scris aceste semne la locul său. Crede neputinţii omeneşti; crede valurilor şi cumplitelor vremi! Intreabă pe ce vreme am scris şi cît am scris! Aş fi lipit aceste semne la rîndul său, ce amu era trecut rîndul la *izvodul cel curat*, şi scriitori carii izvodesc puţini se află, iară tipariu nu-i «(cap. 20, par. 4, pg. 628). Aşa dar manuscrisul din 1675 este *copiea pe curat* a brulionului scris cu 3-4 ani mai înainte. Putem preciza şi luna. In adevăr letopisăţul se termină cu «boiarii, după moartea lui Ştefăniţă Vodă, îndată au ales pe *Chiriţă Dracon Ruset*, care au cădzut şi Domn aici în ţară, şi cu dînsul şi pre Alexandru Costin postelnicul, şi i-au răpedzit îndată la înpărăţie» (pg. 678). Chiriţă Dracon Ruset s-a suit pe tronul Moldovei, supt numele de Anton Ruset, în *Dechemvre* 1675.

Cartea este împărţită în 22 de capitole (*capuri, capete*) şi fiecare capitol în mai multe paragrafe (*zaceale*). Capitolele n-au titlu.

Din 'Predoslovie adecă Voroava cătră cetitoriu' înţelegem că Miron Costin avusese intenţiea să scrie o cronică dela descălecatul dintăiu cu Traian pănă în zilele sale: «Fost-au în gîndul mieu, iubite cetitoriule, să fac letopisăţul Ţării Moldovei din descălecatul ei cel dintăiu, carele au fost de Traian înpăratul, şi urdzisem şi începătura letopisăţului, ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de nu stăm de scrisoare, ce de grije şi suspinuri. Şi la acest fel de scrisoare gînd slobod şi fără valuri trebueşte, iară noi prăvim cumplite vremi şi cumpănă mare pămîntului nostru şi nouă. Deci primeşte această dată atîta din truda noastră, ca să nu se uite lucrurile şi cursul ţării, de unde au părăsit a scrie răposatul Ureche vornicul». In cursul letopisăţului Miron Costin exclamă odată (pg. 628): «Intreabă pe ce vreme am scris şi cît (=ceia ce) am scris!».

Pentru alcătuirea cronicii sale Miron Costin s-a servit de izvoare externe şi interne.

Izvoare externe. Le-a notat însuş Miron Costin în bibliografiea cu care-şi începe Letopisăţul. O cităm în întregime:

1. 'Istoricii, adecă scriitorii de cursul anilor acestor cărţi carii pomenesc de descălecatul cel dintăiu a ţării noastre şi a

Ţării Munteneşti': *Bonfin*, mare istoric de Dachiia sau Daţiia, Latin; *Dion*, la Viaţa lui Traian, Grec; *Talpentin*, Ungur, iarăş pre aceşti doi au urmat. Aceştia au scris de Dachiia cum descălecatu-o-au cu Rîmleni Traian înpăratul Rîmului în anii dela Hristos 120 pre socoteala vremilor. 2. 'Istoricii leşeşti carii au scris şi lucrurile Domnilor Moldovei': *Cromer* au scris lătineşte, Leah; *Dlugoş*, lătineşte, Leah, *Stricovski*, Litvan, au scris leşeşte; *Piaseski*, vlădicul de Premisla, lătineşte, Leah. 3. 'Istoricii leşeşti pre carii i-au urmat răposatul Ureche vornicul': *Bielskie*, Leah; *Marţin Paşcovskie*. Aceşti doi au scris leşeşte. Şi aceştia încă dzic că Moldovenii sînt toţi Rîmleni. Iar de descălecatul cel dintăiu n-au ştiut Leşii, că mai întăiu de înpărăţiia lui Traian sînt veniţi în ceste părţi.

Această bibliografie se găseşte în termini aproape identici şi într-un grup de manuscrise ale cărţii 'De Neamul Moldovenilor', *Începătura* letopisăţului. Fiindcă în letopisăţul pe care-l scriea acuma nu mai era vorba de descălecatul dintăiu, bibliografiea letopisăţului dela Aron Vodă încoace apare deci ca bibliografiea generală a letopisăţului întreg al Moldovei.

Izvoare interne: Tradiţiea şi propiile sale cunoştinţi, întru cît, ca mare demnitar al ţării, el a luat parte la multe evenimente contemporane, cf. pg. 593: «Aşia şi nouă, iubite cetitoriule, cu mult mai prea lesne a scrie de aceste vremi, în care *mai la toate ne-am prilejit singuri*. Şi pentru lungimea capetelor ce s-au scris den îndelungata domniia lui Vasilie Vodă mai sus, den ieşitul cel dintăiu den scaunul ţării lui Vasilie Vodă. Incepem a scrie de domniia lui Ghiorghie Ştefan Vodă» (an 1653).

Miron Costin scrie nu numai «ca să nu se uite lucrurile şi cursul ţării» (Predoslovie), ci şi fiindcă «letopiseţele nu sînt să le cetească omul să ştie numai ce a fost în vremele trecute, ce mai mult să hie de *învăţătură*, ce este bine şi ce este rău, şi de ce să se ferească şi ce va urma hiecine: Domnul, den faptele Domnilor, care cum au fost, şi cu ce veste şi pomană, să iee urmă de viaţă; boiarii, urmînd pe boiarii cei cinsteşi şi înţelepţi; slujitoriul, a slujitoriului; că cineşi după breasla sa de urmeadză pre cel cinsteş, cinstit este; cine urmeadză pre cel rău, rău este şi rău se va săvîrşi» (pg. 655).

Pentru aceia el înţelege să fie imparţial: «Nimică nu strică credinţa aşia acelora ce scriu letopiseţele ca făţăriia, cînd veghe voia unuia şi coboară lucrul cu hulă altuia. Noi măcar că am fi

datori cu pomenire lăudată mai mult lui Ştefan Vodă, dela carele multă milă am avut, decît lui Vasilie Vodă, dela carele multă urgie părinţii noştrii au petrecut, iară direptatea socotind, nu pociu scrie într-alt chip» (pg. 615).

Iată de pildă cum caracterizează Miron Costin pe Mateiu Basarab, Domnul Munteniei (pg. 632): «Preste scurtă vreme după aşedzarea domniei lui Ştefan Vodă şi-au sfîrşit dzilele şi Mateiu Vodă, Domnul mutenesc, om fericit preste toate domniile acestei ţări, nemîndru, blînd, direpț om de ţară, harnic la războae, aşia neînfrînat şi neînspăimat, cît poţi să-l asemeni cu mari oşteni a lumii».

Ca să nu fie bănuit de polonofilie, ca unul ce avea simpatii pentru Poloniea, unde-şi făcuse studiile, Miron Costin, descriind o luptă a Polonilor pe vremea lui Ştefan Vodă, zice (pg. 622): «Şi aceste toate nu-ţi scriu lăudînd vreo parte, ce tocma cum au fost. Nu se face laudă oştii leşeşti. *Am prea mulţi de ţară marturi*».

Miron Costin ştie că istoriea unei ţări nu se poate face fără a cunoaşte istoriea ţărilor dimprejur. Pentru a descrie evenimentele din Moldova dintre 1646-1653 el face deci o descriere largă despre luptele hatmanului căzăcesc Hmil cu Polonii (cap. 18), justificîndu-se astfel (pg. 574-575): «Şi de aş avea la cineva pentru acest lucru vreo hulă, că acest letopisăţ mai mult de lucruri străine pomeneşte decît de loc, de ţară, făcut-am acest curs pentru să se deslege mai bine lucrurile ţării noastre, care la acea vreme s-au prilejit. Şi acela să ştie că această ţară fiind mai mică, niceun lucru singură de sine fără adunarea şi amestec cu alte ţări n-au făcut».

Miron Costin este fireşte partizanul monarhiei, pe care o consideră ca de drept divin: «Domnul ori bun ori rău dela Dumnedzău este. Precum dzice sfînta scriptură 'nu este nicio putere fără numai dela Dumnedzău'» (pg. 480). Aceasta nu însamnă însă că Domnul să nu se sfătuiască cu boerii: «Pentru aceia au dat Dumnedzău înpăraţii, craii şi domnii cîrmuitorii ţărilor, să aibă sfetnici pre lîngă sine, cu craii vorovind o treabă să frămînte cu voroavă lucrul; şi unul una, altul alta răspundzînd, să lămureşte lucrul care-i mai spre îndămînă; iară ce fac Domnii singuri din gîndurile sale sau din şoapte, rar lucru iesă la folos» (pg. 561).

Adeseori Miron Costin critică pe Domni: «O, Moldovă! De-ar hi Domnii tăi carii stăpînesc în tine toţi înţelepţi, încă n-ai peri aşa bine! Ce domniile neştiutoare rîndul tău şi lacome sînt

pricine peririi tale; că nu caută să agonisească şie nume bun ceva la ţară, ce caută desfrînaţi numai în avuţie să strîngă, care apoi totuşi se răzsipeşte, şi încă şi cu primejdii caselor lor» (pg. 469-470),

5. Miron Costin este cel dintăiu Romîn care a căutat să aducă la cunoştinţa străinătăţii ştiri despre istoriea poporului romîn.

Dupăce scrisese Chronika în leşeşte, cronicarul nostru a dat de astă dată o traducere latinească a Letopisăţului: *Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone principe.*

Această traducere este foarte importantă şi fiindcă ne ajută să precizăm înţelesul unor cuvinte şi pasaje obscure ori să confirmăm înţelesul unor cuvinte cunoscute şi din alte texte.

Cîteva exemple:

Baştă (pg. 478 de 4 ori) — *propugnaculum*, întăritură de războiu;—O *tabie*, adecă o *baştă den afară de şanţuri* (pg. 496) —*propugnaculum*, id est *turris extra valla*;—Au tocmit oastea cît agiungea glonţul puştii, făcînd şi două *băşti de pămînt*, una la un corn de oaste, alta la alt corn, cîte cu patru puşti şi cîte cu trei sute de pedestraşi cu foc (pg. 478)—*propugnacula* ex terra. Aşadar *baştă* pl. *băşti* era o întăritură de pămînt în formă de turn, în care încăpea patru tunuri şi trei sute de soldaţi—Et: pol. *baszta.*

Glogozală. Şi aşia gonind Cazacii şi haiducii pre ianiceri, s-au întărtat şi oştile călăreţe, şi s-au făcut *o glogozală* mare între oşti (pg. 489-490)—*pugna*;—Iară dincoace acea spaimă şi *glogozală* făcuse în oastea turcească, cît giumătate de oaste fugisă de supt corturi la altă parte de tabără, părăsisă şi puştile şi se făcuse o *amestecătură* mare (pg. 449)—*tumultus* factus est tantus, ut dimidium exercitus fugerit în aliam partem castrorum ex suis tentoriis, relinquendo etiam tormenta, et facta fuit *consternatio* maxima;—Au vădzut că nu este oaste, ce este o *glogozală* deşartă, (pg. 660,—vana *confusio hominum*. Cuvîntul însamnă 'confusio hominum, învălmăşală'. Cuvîntul s-a păstrat în Ardeal: *glogozală* 'îmbulzală, lume care se îmbulzeşte' (Viciu, 46).

Odoacă, adv.—Să hie mai avut cevaş vreme Timuş, nicio mănăstire n-are hi hălăduit neprădată *odoacă* (pg. 618)—*certo*.—Tikin citează cuvîntul în trei exemple din Dosofteiu Viaţa Sfinţilor şi-l traduce prin 'chiar'.—Cuvîntul se găseşte odată rău întrebuinţat într-un ms al Letopisăţului nostru, pg. 648: «Slujitorii mila şi cinstea care au avut la această domnie *de cînd odoacă*

ţara n-au avut nici la o domnie». Manuscrisul luat de bază nu are fraza subliniată şi nici textul latinesc. V. A. Urechia nu cunoaştea cuvîntul şi se gîndea la *odoare*!

De ţiiş, adv. Se găseşte numai în două locuri: Deci cum au văzut Cazacii agiutoriul, au sărit direpț asupra Ianicerilor bătîndu-se dela o vreme *de ţiiş* cu sîneţele, cît le-au căutat a se da înapoi ianicerii (pg. 489)—conferendo cum illis *cominus* 'corp la corp'.—In al doilea exemplu adverbul nostru nu este tradus: S-au pornit toată căzăcimea cu singur Timuş la locul unde cuprinsese Nemţii, şi nu den sineţe, ce apucînd drugi, hloabe, cu sineţe *de ţiiş*, au înpins pe Nemţi dela şanţuri (pg. 625)—et non sclopetis, sed stipitibus duris sudibusque praecisis et aliis quae timor et furor subministravit instrumentis, expulerunt Germanos ex fossis. —Pentru acest din urmă loc un ms are *de apucatele*.—Cuvîntul este un derivat dela verbul *ţinea*. *De ţiiş* însamnă deci 'ţinînd, apucînd sineaţa (puşca) ca un ciomag, lovind cu sineaţa ca cu un ciomag'.

3. Versuri.

1. *Viiaţa Lumii*, poemă de 84 de versuri, avînd ca punct de plecare 'deşărtarea deşărtărilor şi toate sînt deşarte', şi vrînd să arăte «pe scurt cum iaste de lunecoasă şi puţină viaţa noastră şi supusă pururea primejdiilor şi priminealelor».
2. *Stihuri înpotriva zavistiei*, 24 de versuri.
3. [*Neamul Ţării Moldovei*], 18 versuri relative la origina romană a Romînilor, tipărite la sfîrşitul Psaltirii lui Dosofteiu, Uniev 1673.

In 'Predoslovie cătră cetitor' dela *Viiaţa Lumii* Miron Costin zice: «In toate ţările, iubite cetitoriule, se află acest feliu de scrisoare, care elineaşte *ritmos* se chiamă, iară sloveneaşte *stihoslovie*. Şi cu acest chip de scrisoare au scris mulţi lucrurile şi laudele înpăraţilor. Aşia au scris vestitul istoric Omir războaele Troadei cu Ahilevs, aşia Virghilie începătura înpărăţiei Rîmului, şi alţi dascali fără număr.

Intr-acesta chip şi sfinţii învăţători bisearicii noastre, cum iaste Ion Damaschin, Cozma, Teofan, Mitrofan, Andreiu dela Crit, au scris cîntările sfintei bisearici, stihirile, canoanele şi antifoanele, cu carele ca cu neşte pietre scumpe şi flori neveştejite au înpodobit bisearica. Cu această pildă scrisu-ţi-am şi eu această mică carte, căruia numele-i iaste *Viiaţa Lumii*».

Ceia ce l-a determinat pe Miron Costin să scrie aceste ver-

suri este «mai mult să se vadă că poate şi în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare ce se chiamă stihuri .

In explicaţiea pe care o dă versurilor sale, 'Inţelesul stihurilor, cum trebuiaşte să se cetească', care urmează imediat după predoslovie, Miron Costin zice: «Stihul iaste nu ca altă scrisoare deslegată, ci iaste legată de silave cu număr. Iaste silava împreunarea a două slove, cum iaste *ba*, *va*, *ga*, *da*, iproci. Deci de aceste silave stihurile ceste ce scriu într-această cărţulie au 13 silave, iar se pot şi în 9 şi în 7 a face... Are şi altă datorie stihul: cuvintele ceale dela sfîrşitul stihului a doauă stihuri să se întocmească într-un chip, pe o slovă să se sfîrşească, cum iaste *aţa—viaţa*, *frunte—munte*, *spume—lume*, iproci .

Miron Costin scrie supt influenţă poloneză: versurile au 13 silabe, ritmul este neglijat, rima plată, cezura după silaba a şeptea a versului.

Viaţa Lumii începe astfel:

A lumii cînt cu jale cumplita viaţă
Cu grije şi primejdii, cum este o aţă
Prea supţire şi-n scurtă vreame trăitoare
O, lume hicleană, lume-nşelătoare!

B. MUNTENIEA.

VIAȚA SFINTEI ECATERINA

'Viiața sfintei și înțeleaptei cocoane și marea muceniță Ecaterina, scoasă acum dentăiu depre elineaște [pre] sloveneaște și tipărită în Țara Moscului, iară apoi dupre sloveneaște și [pre] rumîneaște, cu blagosloveniia prea sfințitului mitropolit al Ungroviahiei chir... pri Grigorie Ghica Voevod', scrisă de Fota grămătic domnesc la *1673* ca continuare la Varlaam și Ioasaf de Udriște Năsturel, pg. 562-586 (v. Năsturel).

Nu există niciun studiu asupra acestui roman inedit.

CAPITOLUL IV
1678–1700

A. MOLDOVA.

MITROPOLITUL DOSOFTEIU
1624 — 13 Dec. 1693

BIBLIOGRAFIE

DOSOFTEIU. PSALTIRE ÎN VERSURI (1671—1686). Publicată depe manuscrisul original şi depe ediţiunea dela 1673 de *I. Bianu*. Bucureşti 1887.

G. LACEA. UNTERSUCHUNG ÜBER DIE SPRACHE DER VIAŢA ŞI PETREACEREA SFINŢILOR DES MITROPOLITEN DOSOFTEIU, în Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, 5 (1898) 51-144.

I. BOGDAN. O SCRISOARE DIN 1679 A MITROPOLITULUI DOSOPTEIU. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 34. Memoriile Secţiunii istorice. Bucureşti 1912.

SILVIU DRAGOMIR. CONTRIBUŢII PRIVITOARE LA RELAŢIILE BISERICII ROMÎNEŞTI CU RUSIEA ÎN VEACUL XVII. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 34. Memoriile secţiunii istorice. Bucureşti 1912.

N. I. APOSTOLESCU. L'ANCIENNE VERSIFICATION ROUMAINE (XVII et XVIII siècles). Paris 1909, pg. 44-49.

D. PUŞCHILĂ. MOLITVENICUL LUI DOSOFTEIU. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 36. Memoriile secţiunii literare. Bucureşti 1914.

I. BIANU. ÎNSEMNĂRI AUTOGRAFE SCRISE ÎNTR-O CARTE VECHE DE DOSOFTEIU MITROPOLITUL MOLDOVEI (1663—1686). Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 36. Memoriile secţiunii literare. Bucureşti 1915.

ŞT. CIOBANU. DOSOFTEIU MITROPOLITUL MOLDOVEI. Traducere din ruseşte de Şt. Berechet. Iaşi 1918.

ŞT. CIOBANU. CONTRIBUŢIUNI PRIVITOARE LA ORIGINA ŞI MOARTEA MITROPOLITULUI MOLDOVEI DOSOFTEIU. Bucureşti, Academiea Romînă, 1920.

REINTRODUCEREA TIPARULUI

Tipăriturile în Moldova nu se mai reiau decît pe vremea lui Ghiorghe Duca Vodă (1678—1684).

Tipografiea înfiinţată de Vasile Lupu exista încă, ce-i drept, dar nu mai era bună de nimic. Intr-o scrisoare adresată spătarului Milescu la Moscova, la 23 Mart 1679 mitropolitul Dosofteiu scriea: «Şi noi avem tipografie, dar îi foarte stricată, precum îţi va spune şi căpitanul Ionaşcu». Şi nici tipografi nu erau. Intr-o scrisoare adresată lui Ioachim, patriarhul Moscovei, la 15 August 1679 acelaş Dosofteiu zicea: «La noi a perit învăţătura de carte şi puţini sînt cei care înţeleg limba cărţii».

La 1673 mitropolitul Dosofteiu este obligat să-şi tipărească Psaltirea în versuri la *Uniev* (Unielev, oraş la vest de Varşoviea), dupăce încercase zadarnic s-o tipărească la Lemberg în 1671. Tot la Uniev şi în acelaş an îşi tipăreşte el şi un Acatist.

La 1675 cronicarul Miron Costin se plîngea de lipsa de tipografie la Iaşi (Letopiseţul Ţării Moldovei, pg. ed. Urechia I 628).

Noua serie de tipărituri începe cu anul 1679. Cărţile tipărite sînt romîneşti şi greceşti. Cele romîneşti sînt toate ale mitropolitului Dosofteiu.

Fiindcă tipografiea lui Vasile Lupu era inutilizabilă, mitropolitul Dosofteiu se adresează lui Ioachim, patriarhul Moscovei.

Profitînd de prezenţa spătarului Milescu la Moscova, Dosofteiu îi scrie la 13 Mart 1679 să intervie la Ioachim: «Te rog pe cinstit Dumneta să te rogi în numele mieu de preasfinţitul nostru părinte, patriarhul din Moscova şi toată Rosiia, ca să mă miluiască cu un teasc de tipografie şi cîteva slove cu care să tipăresc cărţi şi forme de turnat slovele, şi tipar de slove mici, fiindcă sfînta biserică şi noi avem mare lipsă... Şi noi avem tipar, dar foarte stricat, cum te-a înştiinţat cu de-amănuntul căpitanul Ionaşcu».

Căpitanul Ionaşcu Bilevici, care aducea scrisoarea, era trimes de Duca Vodă la patriarh, cu rugămintea ca el să stărue la ţar pentru a face pacea între Ruşi şi Turci, pace desigur în folosul creştinilor.

In August 1679 Ionaşcu fu trimes din nou la Moscova în aceiaş misiune. Dosofteiu profită de ocazie şi la 15 August scrie

direct patriarhului: «Rugăm pe sfinţiea voastră, prea cinstite şi milostive părinte, ca să faci cu noi o faptă de milă şi iubire omenească şi să ne trimeţi tipografie ca să tipărim cărţile pe care le-am tălmăcit depre greceşte şi sloveneşte pre limba romînească, căci la noi învăţătura de carte s-a pierdut, şi puţini sînt aceia care pricep limba căr‚ilor. Arată-ţi pentru Dumnezeu dragostea, cum ne-ai făgăduit-o în vreme fericită. Căci dorim foarte s-o căpătăm şi în fiecare ceas o aşteptăm din inimă. Dumnealui Ioan Bielavici solul ne-au spus... că ne vei trimete o tipografie întreagă, cu toate cele de trebuinţă şi de nevoe unelte şi cu toate sculele cîte sînt de trebuinţă. Te mai rugăm apoi, sfinte părinte, să ne trimeţi un şruv (şurub) cu teascul care apasă hîrtiea pe litere, şi litere să ne trimeţi de cele cu care aţi tipărit bibliea, şi de cele mijlocii care sînt pentru psaltire şi pentru slujebnice şi pentru evanghelie,...».

La 16 Dechemvre 1679 Ioachim răspunde lui Dosofteiu: «Lucrurile tipografice trebuitoare la tipăritul cărţilor pe care le-aţi cerut cu scrisoare către noi, le-am trimes bucuros cu solul vostru Ioan Bielevici, iară ce fel de lucruri care aparţin tipografiei au fost trimese, aceia v-am însemnat deosebit». Şi în adevăr la sfîrşitul Molitvenicului din Maiu 1680 Dosofteiu scrie patru versuri în onoarea lui Bilevici:

Ionaşco Bilevici ce-au pusŭ nevoinţă
De au adusŭ tipare de Moscŭ cu priinţă,
Dea-i Dumnedzău s-aibă într-a vie‚ii carte
Să să scrie în rîndul cu sfinţii în parte.

In titlul cărţii 'Viaţa şi petreacerea svinţilorŭ' vol. I din 27 Oct. 1682 mitropolitul zice: «în tiparniţa svintei mitropolii în Iaşi, la care tiparniţă ne-au agiutoritŭ dela Moscŭ svinţiia sa părintele nostru patriarhulŭ *Ioachimŭ*», şi deasemenea în titlul cărţii 'Parimiile preste anŭ' din 7 Oct. 1683: «în tiparnţia ţării ce ne-au dăruitŭ părintele nostru fericitŭ *Ioachimŭ* patriahulŭ de slăvita patriarşiia a Moscului». Această din urmă carte cuprinde şi 14 versuri romîneşti «preasfinţitului Domn *Ioachim*, patriarhul cetăţii împărăteşti Moscva şi a toată Rosiia, a cei mari şi a cei mici, iproci», în care spune «că şi dela Moscva luceaşte lucoare» şi «Ioachimŭ svîntulŭ din patrierşie datu-ne-au tipare».

La 29 August 1683 Dosofteiu scrie lui Ioachim: «.. Asemenea mă rog să ne trimeţi *hărtie* pentru tipar, ca să împlinim lucrul lui Dumnezeu care l-am început cu sfintele Dumitale rugăciuni, a-

jutor şi binecuvîntare,... căci păn acuma ...am mîntuit următoarele cărţi: Proloagele (Viaţa şi Petreacerea Svinţilor) pe 6 luni din Septemvrie (vol. I-II) şi Evhologhiul (Molitvenicul) şi Prorociile pentru tot anul (Parimiile), Evhologhiul (Molitvenicul) cel mic şi sfînta Leturghie, Slujebnicul (Liturghierul) şi Psaltirea, şi acuma doresc să împlinesc făgăduiala cu Proloagele din Martie pe 6 luni, că la noi hărtiea-i foarte scumpă, şi mă rog trimete hărtie».

Această enumerare a operelor sale este importantă, fiindcă ne dă putinţa să stabilim următoarele fapte:

1.. Cartea păstrată în exemplare defectuoase, şi întitulată de Bibliografiea rom veche 'Liturghie şi Rugăciuni', şi pe care Melchisedec o numeşte odată Liturghiar şi odată Molitvenic, este de fapt 'Molitvenicul cel mic şi Sfînta Liturghie'.

2. După data din titlu 'Viaţa şi petreacerea svinţiloru' vol. I fusese tipărit la 27 Octomvre 1682. Volumul II era deci şi el tipărit înainte de 29 August 1683.

3. *Octoihul* nu apăruse încă.

In aşteptarea tipografiei dela Moscova Dosofteiu a încercat să tipărească şi cu ce se putea face la Iaşi chiar în 1679. A pus pe Stanculŭ faurulŭ să-i facă matriţe *(peceţile cărţii)* şi şi-a adus şi un tipograf rus, pe Vasilii Stavniţkii. Cu ajutorul acestora tipăreşte Dosofteiu Liturghiea din Maiu 1679.

BIOGRAFIE

Mitropolitul Dosofteiu s-a născut la 1624. Neculcea, Letop. II 233, zice că era «neam de mazil», iar un copist al lui Neculcea, ibid. nota «fecior de neguţitoriu». Din pomelnicul bisericii Sft. Ioan Teologul din Lemberg din 1728 şi din pomelnicul mănăstirii Iazeniţi din ţinutul Zolocev depela 1700, rezultă că Dosofteiu făcea parte din familiea Papară, o familie de Greci stabilită la Lemberg, dupăce probabil stătuse o bucată de vreme în Moldova, şi care trăia acolo din negoţ.

In ce împrejurări s-a întors Dosofteiu în Moldova, nu ştim. La 1649 îl găsim monah la mănăstirea Pobrata, cînd însamnă pe o carte că se ocupă cu studiul limbilor greacă, latină, *romînă* şi polonă.

La 10 Maiu 1658 este ales episcop de Huşi, de unde, la 1659, trece la Roman, iar la 1671, supt Duca Vodă, el ajunge mitropolit.

Era un om foarte învăţat. Din manuscrisele autografe păstrate şi din însemnările făcute de el pe unele cărţi păstrate, re-

zultă că ştiea limbile: greacă, latină, ebraică, slavonă, polonă, ucraineană, rusă şi romînă. In colecţiea de traduceri ale lui Dosofteiu, care se păstrează în biblioteca catedralei Sfta Sofiea din Chiev, găsim traduceri din greceşte şi latineşte în ruseşte. Scrisorile adresate de dînsul lui Varlaam Iasinski, mitropolitul Chievului, păstrate în aceiaş bibliotecă, sînt scrise în limba ucraineană. Studiul său despre Sibile este scris în greceşte, latineşte, romîneşte şi slavoneşte, cu o prefectă cunoaştere a terminilor din fiecare limbă.

Avea cunoştinţi de retorică, poetică şi fireşte teologie.

Aceste cunoştinţi întinse şi temeinice şi le va fi căpătat la Academiea din Chiev a lui Petru Moghilă ori la şcoala Braţcaia din Lemberg.

In războiul dintre Turci şi Poloni început în 1671, Dosofteiu, îmbibat de cultură poloneză şi drept pravoslavnic, ia partea creştinilor. In toamna anului 1673, după lupta dela Hotin, Ştefan Vodă Petriceicu, urmaşul lui Duca Vodă, fuge în Poloniea. Dosofteiu, care încă din Iunie se afla în tabără la Hotin, îl urmează.

La începutul anului 1675 Dosofteiu se-ntoarce în ţară. Noul Domn pus de Turci, Dumitraşcu Vodă Cantacuzino, îl închide în mănăstirea Sft. Sava din Iaşi, dar în curînd el cîştigă simpatiea Domnului şi odată cu aceasta şi scaunul mitropolitan, în care rămîne şi după plecarea lui Dumitraşcu, până în Septemvre 1686, cînd Ioan Sobieschi venind la Iaşi cu gîndul să zmulgă Moldova de supt Turci pentru a o trece supt Poloni, şi silit să se întoarcă în grabă acasă, ia cu dînsul cu deasila şi pe mitropolitul Dosofteiu. *

Cauza acestui act de siluire a mitropolitului nostru a fost desigur politica lui ortodoxă şi rusofilă.

In adevăr la 29 August 1683, printr-o lungă scrisoare, Dosofteiu se plînsese lui Ioachim împotriva episcopului unit din Lem-

* Petruşevici, Svodnaïa galiţko-russkaïa leatopisĭ s 1600 po 1700 god, Liov 1874, pg. 660-661: «Ion Sobieski a aşteptat zadarnic pe Turci pe malul Bahluiului. Iaşii au fost luaţi la 16 August şi mitropolitul a fost luat ca ostatic. Regele s-a retras la Siret la 16 Septemvre, fiind urmărit de Tătari... Armata polonă a ajuns la 1 Octomvre la Suceava. Lipsa de merinde, seceta mare l-au făcut pe rege să se retragă cu armata. La 1 Octomvre a intrat în Suceava, de unde a trecut la Otaci şi la Sniatîn ca să ierneze cu armata obosită.

Atunci regele Ioan al III a luat pe mitropolitul Sucevei cu tot tezaurul şi odăjdiile mitropoliei Sucevei. Intre odoarele luate se afla şi mitra mitropolitului, împodobită cu diamante şi smaralde, care a trecut pe urmă la episcopul Liovului Iosif Şumleanski, şi un aer mare împodobit cu pietre scumpe, cumpărat la 1427 de către Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei, pe vremurile mitropolitului Moldovei Macarie, aer care până astăzi se păstrează la mănăstirea din Jolcov a cinului Sft. Vasile».

berg, Iosif Şumlianski care, prin prigonirile lui, adusese la sărăcie pe episcopul ortodox din Lemberg, Chiriac Papară, rudă a lui Dosofteiu, şi care «face mult rău sfintelor biserici, silind la unirea cea pierzătoare de suflet, cînd pe ascuns cînd pe faţă».

In numele lui Petru Vodă Ştefan, în numele său şi al episcopilor de Roman, Rădăuţ şi Huş, şi în numele boerilor, mitropolitul Dosofteiu (împreună cu boerul Lupu Camanariu) plecase la 1 Ianuar 1679 la Moscova, la ţarii Ioan Alexievici şi Petru Alexievici să-i roage să vie în ajutorul Moldovenilor «trimeţînd oaste împotriva Agarenilor», care «sînt gata să pustiească ţara noastră», —căci «dintr-altă parte nu avem de nicăeri nădejde de scăpare, fără numai în sfînta voastră împărăţie».

Fiind silit să se oprească la Chiev din cauza ciumii, la 3 Mart 1684 Dosofteiu transmite ţarilor, prin delegaţi ai ţarilor, scopul soliei sale: «Domnul Moldovei l-a trimis să se închine marilor Domni să se îndure marii Domni să-l primească în supunere pe Domnul Moldovei depreună cu toată ţara, căci Moldova e pustiită cu totul de Turci, care pun Moldovenilor tributuri foarte mari şi grele, iară ei nu s-au supus regelui leşesc şi nici nu vor să se supue, căci trăesc cu Leşii în pace şi frăţie, iar nu în supunere, de cînd cu lupta dela Hotin. Leşii obijduesc pe Moldoveni şi Moldovenii nu pot să aibă încredere în Leşi, fiindcă Leşii sînt oameni răi şi nu-s defel statornici în cuvîntul lor».

Regele polon a închis pe Dosofteiu în castelul său dela Strîi de lîngă Jolkiev, oraş nu departe de Lemberg. Şi de-atunci n-au mai văzut Moldova în toată viaţa sa Dosofteiu mitropolitul.

Inchis la Strîi Dosofteiu este lăsat în mizerie. La 23 Noemvre 1688 el se adresează ţarilor Ioan şi Petru Alexievici pentru milă: «Sîntem pribegi in cetatea Strîiului şi aşteptăm pănă se linişteşte ţara, şi atunci primind voe ne întoarcem... în patriea noastră în cetatea Sucevii... Acuma cu umilita noastră smerenie ne rugăm... să vă înduraţi de noi să ne trimeteţi ajutor de milă şi dar». Ţarii au răspuns la rugămintea lui Dosofteiu (v. mai jos). Incurajat, la 27 Ianuar 1690 Dosofteiu li se adresează din nou: «Trimeteţi-ne milostenie cu a voastră împărătească şi înaltă iubire de oameni şi liniştiţi furtuna mizeriei noastre, liniştiţi sufletul ce se chinueşte şi adăpaţi sufletul însetat care pribegeşte acuma în al patrulea an..., unde pătimesc în mizerie...». La 12 Maiu 1690 ţarii îi trimet o sută de ruble, faptă pentru care Dosofteiu le mulţămeşte la 1691 (luna nu-i notată): «Mulţămim că aţi umplut de bunătate sufletul nostru lipsit în pribegie».

In acelaş timp Dosofteiu se adresează şi patriarhului Ioachim. In răspunsul său (din Octomvre 1689 ?) patriarhul îi trimete 50 de ruble şi-l mîngîe: «Ştie smereniea noastră totdeauna de pribegiea Dumitale şi de viaţa în năcazuri şi totdeauna te compătimim ca un părinte şi rugăm pre preamilostivul stăpîn şi Dumnezeu să-ţi dăruiască... milă şi pace şi întoarcere fericită în scaunul Dumitale».

La 9 Ianuar 1691 Dosofteiu trimete în Rusiea pentru milostenie pe călugărul Iona (curierul său la ţari şi la patriarh) şi cu doi slujitori împreună cu o adresă «creştinilor pravoslavnici de pretutindeni». Despre succesul acestei adrese n-avem nicio ştire. Il putem însă presupune. In adevăr observăm că scrisoarea lui Dosofteiu se află în original în Arhiva ministerului de Externe din Moscova. Pe de altă parte la 18 Maiu 1691 consilierul Emilian Ucrainţov din Moscova îi răspunde lui Dosofteiu, prin acelaş călugăr Iona, că a primit darul trimes de dînsul prin Iona şi că «ieromonahul Iona şi cei care sînt cu dînsul» au fost miluiţi de ţari. Putem deci admite că în Ianuar 1691 Dosofteiu a trimes în Rusiea pe călugărul Iona cu adresa către creştinii pravoslavnici de pretutindeni şi cu o scrisoare către Ucrainţov, prin care el îl va fi rugat să intervie la ţari ca să-i dee voe lui Iona să umble prin Rusiea.

Până să fi ajuns Iona la Moscova şi până să fi fost primit în audienţă de ţari vor fi trecut două luni. După un răstimp de alte două luni ţarii se vor fi decis să refuze cererea lui Dosofteiu, desigur din deferenţă faţă de Dosofteiu, şi au însărcinat pe consilierul Ucrainţov să-i răspundă numai că Iona şi cei care sînt cu dînsul «au fost miluit cu darul marilor domni al maestăţilor împărăteşti».

Cu trei luni înainte de a muri, la 20 Sept. 1693, Dosofteiu a scris o adresă «binecredincioşilor şi prealuminaţilor boeri creştini şi nobili aşezaţi pretutindenea şi în tot locul de Dumnezeu în domnie» prin care cerea milostenie prin arhimandritul Laurentie. Scrisoarea se păstrează în original în Arhiva ministerului de Externe din Moscova, ceia ce probează că Laurentie a fost trimes la Moscova pentru a cere voe să umble cu adresa prin Rusiea.

Foarte probabil nici această adresă n-a avut succes, căci Dosofteiu se adresează ţarilor a treia oară. In adevăr, dintr-o relatare a călugărului Adrian dela Strîi către hatmanul Ioan Mazepa din Dechemvre 1700, adică la şese ani după moartea mitropolitului, aflăm că Dosofteiu se adresase ţarilor de trei ori: «Domnul

Ţar l-a dăruit întăi şi a doua oară, iar de data a treia, cînd a trimes pe acelaş ieromonah Iona şi s-a rugat marelui Domn, caşi mai înainte, pentru milostivire, la ucazul ţarului, i s-a dat darul, şi în acest timp l-a ajuns moartea pe preasfinţitul mitropolit Dosofteiu în Jolkiev».

Cauza atîtor intervenţii nu era numai starea precară a lui Dosofteiu la Strîi, ci a tuturor acelora care-l întovărăşiau, căci mitropolitul fusese luat de Sobieski împreună cu moaştele sfîntului Ioan cel nou din Suceava. In toate scrisorile sale Dosofteiu cere milostenie pentru dînsul şi pentru toţi cei care sînt cu dînsul şi păzesc moaştele. Ieromonahul Adrian, unul din «sărmanii călugări care ne aflăm lîngă sfintele moaşte ale marelui mucenic Ioan cel nou din Suceava în cetatea Jolkiev», relatează şi el: «Au venit milostivirea sa craiul leşesc cu oaste în Moldova în cetatea Iaşilor şi au luat moaştele sfîntului mare mucenic Ioan din Suceava şi cu preasfinţitul Dosofteiu din Suceava şi ne-au dus din Iaşi în Ţara Leşască şi ne-au dat să trăim în cetatea aceia [Jolkiev] opt ani la porunca milostivirii sale a craiului, şi au trăit părintele mitropolit de fericită pomenire în mare lipsă şi obidă şi nu au avut căfră cine să se îndrepte».

Cînd ţarul, care, în urma celei de-a treia intervenţii, miluise iarăş pe Dosofteiu, află de moartea lui Dosofteiu, el trimete deci răspuns la Strîi că «acela să vie la Moscova şi să roage pe măritul ţar pentru dar ca mai înainte, cui preasfinţitul părinte mitropolit îi lasă să-l înlocuiască la acele sfinte moaşte». In această calitate pornise de-acasă ieromonahul Adrian şi se ruga de Ioan Mazepa, hatmanul Zaporojenilor dela Nipru, să-i dee voe să meargă la Moscova, în Dechemvre 1700.

După opt ani de exil, trăind «în mare lipsă şi obidă», «îndelungă răbdare şi depărtată străinătate», cu gîndul mereu de a se întoarce «în patriea noastră, în cetatea Sucevii, jăfuită şi pustiită de desele călcări a Agarenilor, de siluiri şi de grele nenorociri», marele mitropolit moare la Strîi la 13 Dechemvre 1693, în vrîstă de şeizeci şi nouă de ani.

Contemporanii au meritul de a-l fi judecat după cuviinţă. Cronicarul Neculce, Letop. II 233, zice: «Acestŭ Dosofteiu mitropolitulŭ... era neamŭ de mazilŭ prea învăţatŭ, multe limbi ştiia..., adînc din cărţi ştiia, şi deplinŭ călugărŭ şi cucernicŭ, şi blîndŭ ca un mielŭ. In ţara noastră pre aceste vremi nu se află omŭ ca acela».

OPERELE

1. Romîneşti.

1. *Psaltire* a sfîntului prorocŭ David, pre limbă rumînească, cu dzisa şi cu toată cheltuiala ...lui Ştefan Petru Voevoda, Domnulŭ Ţării Moldovei. Din sintele scripturi a sinţilorŭ părinţi dascalilorŭ siniei besearici, cu lungă osteneală în mulţi ai socotită şi cercată prin sintele cărţi, şi de-aciia *pre verşurĭ* tocmită în cinci ai foarte cu osîrdie mare, de smeritulŭ Dosofteiu mitropolitulŭ de Ţara Moldovei, în mănăstirea Uniev, 1673.

Pe ultima pagină se află versurile lui Miron Costin despre origina latină a Romînilor.

Manuscrisul original al Psaltirii, cu iscălitura şi cu note autografe ale autoruluĭ ca episcop de Roman, se află în păstrarea Academiei.

O ediţie a Psaltirii, depe manuscrisul original şi depe ediţiea dela 1673, a dat I. Bianu la 1887.

In 'Cuvînt către cetitoriu' Dosofteiu zice că Psaltirea sa este «tîlcuită rumîneaşte pre *stihuri* cu număr tocma în *slovenit*, adecă în coadele stihurilor pre o *glasnică* într-un chip tocmite», adică în versuri cu un număr egal de silabe şi terminate cu aceiaş vocală (asonanţă). Dosofteiu face deci abstracţie de *accent*.

Versurile au 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14 şi 16 silabe (*sloveniturĭ, strune*): psalmii 46, 47, şi 53 au versurile de 6 silabe; ps. 14 şi 135 au versurile de 7 silabe; ps. 6, 7, 12, 28 şi 29 au versurile de 13 silabe; ps. 55 are versurile de 16 silabe; cîte 38 de psalmi au versurile de 10 silabe.

Psalmul 56 are strofe de cîte 6 versuri, din care cele dintăi patru de cîte 12 silabe şi celelalte două de cîte 8 silabe.

Din cele trei feluri de rime romîneşti (´, ´ —, ´ — —) Dosofteiu întrebuinţează numai pe cele de două silabe (afară de ps. 59, 60 şi 61, în care rimele sînt de o silabă). Exemple: *mîntuinţă—credinţă, ştire—perire, miluiaşte—doriaşte; plină—odihnă, direapta—spata, viersuri—alesuri, omul—domnul, rîde—prinde.*

Versurile rimează părechi: 1-2, 3-4, etc., afară de ps. 53, în care versurile rimează 1-4, 2-3.

Ideia de a traduce Psaltirea în versuri romîneşti i-a dat-o lui Dosofteiu Psaltirea în versuri polone a lui Jan Kochanowski, tipărită la 1577, dela care a împrumutat şi tehnica: versurile de toate mărimile, rima de 2 silabe, succesiunea rimelor (1-2, 3-4, rar 1-4, 2-3) şi disconsiderarea accentului, deoarece în poloneşte accentul

se află numai pe penultima. In sfîrşit chiar dispoziţiea tipografică a celor dintăi rînduri ale psalmilor este identică la cei doi poeţi.

Traducerea a făcut-o însă depe un text slavonesc, dovadă începutul slavonesc al fiecărui psalm pus înaintea textului romînesc, imitînd astfel pe Kochanowski care înaintea textului polonez pune începutul latinesc.

Foarte probabil traducerea a făcut-o Dosofteiu mai întăiu în proză,—traducerea pe care apoi a publicat-o la 1680 împreună cu textul slavonesc.

Făcută într-un spirit străin de limba romînească, traducerea lui Dosofteiu n-a avut nicio influenţă. Numai psalmul 46 'Limbile să salte' a pătruns în literatura populară devenind cîntec de stea. Iată acest psalm:

Limbile să salte
Cu cîntece nalte,
Să strige-n tărie
Glas de bucurie,
Lăudînd pre Domnul
Să cînte tot omul
Domnul iaste tare,
Iaste-mpărat mare
Preste tot pămîntul
Şi-şi ţine cuvîntul.
Supusu-ne-au gloate
Şi limbile toate,
De ni-s supt picioare
Limbi depre supt soare.
Alesu-ş-au şie
Parte de moşie
Ţara cea dorită
Carea-i giuruită
Lui Iacov iubitul,
Ce-i ţine cuvîntul.
Mila să-şi arate,
Cea de bunătate
Spre noi ticăloşii,
Precum ne spun moşii.
Pre vîrvuri de munte
S-aud glasuri multe
De bucine mare
Cu naltă strigare,
Că s-au suit Domnul
Să-l vadză tot omul.
Cîntaţi în lăute,
In dzicături multe,
Cîntaţi pre-înpăratul,
Că nu-i ca dîns altul,
Să domnească-n lume
Cu sfîntul său nume.
Cîntaţi să-nţeleagă
Preste lume largă,
Că Dumnedzău poate
Pre limbi preste toate
De le îmblîndzeaşte
Şi le-mpărăţiaşte.
Scaunul dă radză
Unde va să şadză
Domnul din direapta
Să-mpărţască plata
Pre boiari, pre gloate,
Pre limbile toate.
Şi cine să-nnalţă
Din hire sămaţă,
I-a vedea tot omul
Cum i-a certa Domnul!

Dacă valoarea actuală este minimă, valoarea istorică a acestei Psaltiri este foarte mare, fiindcă este cea dintăi încercare de a introduce în limba romînească «acest feliu de scrisoare ce se chiamă stihuri» printr-o operă de 8634 de versuri.

2. Precestnîi *Acatistă*, tălmăcit depre limba slovenească pe limbă rumînească, Uniev 1673.

3. Dumnedzăiască *Liturghie*, acmu întăiu tipărită rumîneaşte cu multă osîrdie,... tipăritu-s-au la sinta mitropolie în Iaşi, luna Maiu, în anul 1679. — Cu cheltuiala lui Duca Vodă. — Traducere «pre limba rumînească depre elinească».

Peceţile cărţii (= matriţele) au fost lucrate de Stanculŭ faurul, iar tipograf a fost Vasilĭ Stavniţkiĭ, desigur un Rus adus anume de Dosofteiu.

In 'Cuvîntŭ depreună *către toată seminţiia rumînească*' Dosofteiu prezintă cartea ca un «darŭ limbii rumîneşti». In exact aceiaşi termini prezintase Vasile Lupu Cazaniea mitropolitului Varlaam la 1643.

4. *Psaltirea slavo-romînă: Psaltire* de-nţăles a sintului înpărat prorocŭ David,... cu cheltuiala mării sale [Duca Voevoda] şi cu posluşaniia smereniii noastre Dosofteiu mitropolitul Sucevei, în tiparniţa sintei mitropolii în Iaşi, 11 April 1680.

Textul e tipărit pe două coloane separate printr-un spaţiu alb, în stînga textul slavonesc, în dreapta traducerea romînească.

'Indreptarea cuvintelor' (errata) este precedată de următoarea notiţă: «Iubite cititoriu, să socoteşti această tablă, că într-însa am îndireptat' bogate cuvinte ce să află schimbate într-această carte, carile rumîniia nu să potriveşte cu sirbiia, pentru căci că s-au tălmăcit depre izvodulŭ lui svetii Ieronim, carile-i elineaşte şi lătineaşte şi evreiaşte. Deci noi depre-acel izvod foarte am silit de-am pus cuvintele precum să află acolo...».

Ca odinioară Coresi, Dosofteiu citează în prefaţă cuvintele Apostolului Pavel: «Im besearică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintea să grăescŭ ca şi pre alţii să învăţ decît dziace mii de cuvinte într-altă limbă».

Constată «că şi acea puţină sîrbie ce o învăţa de-nţălegea, încă s-au părăsit în ţară».

5. *Molitvenic* de-nţăles, acmu tipărit,... cu cheltuiala mării

sale [Duca Voe Vodă], şi cu posluşaniia smereniii noastre Dosofteiu mitropolitul Suceavii, în tiparniţa sintei mitropolii în Iaşi, 22 Maiu 1681.—Intr-o notă interioară ziua este *20* Maiu. Cartea fusese scrisă la Cetăţuia la 23 Iunie 1674, deci cu şepte ani înainte de a fi tipărită.—«Meşterul tiparelor smerenii iermonah Mitrofan de svnţa mănăstire de Besericani; tiparnicii Ursulŭ şi Niculai».

După prefaţă urmează un poem cronologic despre Domnii Ţării Moldovei.

6. *Viiaţa şi Petreacerea Svinţilorŭ*, acmu tipărite..., cu porunca mării sale [Ioan Duca Voevoda] şi cu posluşeniia a smereniei noastre a lui Dosofteiu mitropolitul Sucevii, în tiparniţa svintei mitropolii în Iaşi, la care tiparniţă ne-au agiutoritŭ dela Mosc svinţiia sa părintele nostru patriarhul Ioachim, 27 Octomvrie 1682.

Sînt patru volume in folio. Vol. I cuprinde vieţile sfinţilor din Septemvre-Dechemvre, II Ianuar-Fevruar, III Mart-Iunie, IV Iulie—? (Cele mai complecte exemplare cunoscute merg până la 10 Iulie).

Numai volumul I. poartă titlul notat mai sus. Deci data de 27 Octomvre 1682 se referă la acest prim volum ; Volumul II era deja tipărit la 29 August 1683 (v. mai sus), şi desigur cu vreo două luni mai înainte, căci la 7 Octomvre apar Parimiile ; O notă din Iulie 1686 scrisă la sfîrşitul lunii Maiu ne arată că volumul III s-a tipărit prin August 1686: «Anna Doroficiovna Leatavova marşalkova staro Dubovska dat-au agiutoriu şi s-au răpăosat în Ţara Leşască în 7194 Iulie» ; iar faptul că cele mai complecte exemplare cunoscute din volumul IV merg numai pănla 10 Iulie, unit cu acela că vol. III se sfîrşise de tipărit abia în August 1686, iar în Septemvre mitropolitul Dosofteiu a fost luat cu deasila de Sobieski, ne arată că vol. IV, abia pus supt tipar prin August, s-a oprit la 10 Iulie, şi deci cartea lui Dosofteiu a rămas neterminată pentru 11—31 Iulie şi August.

In prefaţă autorul îşi întitulează cartea *Sinaxar*, iar în titlul pentru intrarea în materie '*Proloagele* tuturor svinţilor'.

Cartea este o traducere. In dedicaţiea către Duca Vodă autorul zice : «Cu cîtŭ ne-au fostŭ ştiinţa limbii romîneşti, am nevoitŭ de le-am scosŭ depre greceaşte şi depre sîrbeaşte pre limbă rumînească, ca să înţăleagă toţi», iar în prefaţa către cetitori : «carte scoasă depre greceaşte şi elineaşte pre limbă rumînească cu lungă nevoinţă şi cu lexicone deagiunsŭ tălmăcită,... într-atîta

lungă vreame scriindŭ şi tălmăcindŭ cîte am putută birui în aceşti veacĭ grei a ţării, abia cu multŭ greu am scrisŭ şi această svîntă carte».

Tiparnicii: Iermonahulŭ Mitrofanŭ făcătorŭ tiparelorŭ cu ucenicii săĭ Pavelŭ şi Ursulŭ Andreiŭ.

7. *Molitvenicul celŭ micŭ şi sfînta Liturghie.* Tipăritu-s-au în casa svintei mitropolii de Iaşi, 1683 Iunie 16.

8.. *Parimiile* preste anĭ, tipărite cu porunca lui... Ioan Duca Voevoda, cu posluşaniia smeritului Dosofteiu mitropolitulŭ în tiparniţa ţării ce ne-au dăruitŭ svînţiia sa părintele nostru fericitŭ Ioachim patriarhul de slăvita patriarşiia a Moscului, 1683 Octomvrie 7.

Cuprinde încă: 'Stihuri la luminatul herb a Ţării Moldovei', cronologiea Domnilor Moldovei în versuri (trei file) şi 14 versuri romîneşti în onoarea patriarhului Ioachim.

9. *Octoih* Din această carte n-au apucat să apară decît 40 de file. Se începe cu titlul ἀρχη сии дєω тнс ωктωнχȣ. Начєпктȣрѫ кȣ Дѕѫȣл скнть дє осм҃.vгласннкȣл ('Ἀρχή συν Θεῷ ἁγίῳ τῆς ὠκτωήχου. Incepătură cu Dumnedzăulĭ svîntŭ de osmoglasniculŭ).

Numele lui Dosofteiu nu este notat, dar îl putem presupune atît prin faptul că filele acestea fac parte dintr-un volum legat împreună cu alte cărţi tot de Dosofteiu (aflător la mănăstirea Putna), cît şi prin titlul grecesc scris cu litere chirilice. In Leturghiea dela 1679 Dosofteiu scrie 5 note greceşti şi 2 latineşti tot cu litere chirilice.

La 29 Aug. 1683 cartea nu era încă apărută (v. mai sus). In 1683 Dosofteiu tipărea Proloage II şi Parimiile (v. mai sus). Putem deci presupune că cartea s-a pus supt tipar cel mai devreme în 1684.

2. Străine.

In a doua jumătate a secolului XVII Rusiea moscovită ducea o luptă religioasă grea din cauză că, prin alipirea Ucrainei, forme şi dogme catolice, introduse în Ucraina prin influenţă poloneză, se introduc şi în Rusiea. Impărţită în două tabere societatea rusească ia parte vie la discuţiile religioase ale vremii. Cea mai gravă chestiune era aceia despre timpul transsubstanţierii sfintelor daruri.

G. Mircovici, Despre timpul transsubstanţierii sfintelor darurĭ

(ruseşte), Vilno 1886, pg. 9, zice: «In a doua jumătate a secolului XVII, în curs de 10—15 ani, chestiunea transsubstanţierii era la noi o chestiune nu numai domnitoare, ci chiar excluzivă. Ea frămînta spiritele tuturor şi dezlegării ei i se consacrase forţele cele mai bune şi mai inteligente ale timpului».

Dosofteiu era desigur la curent cu chestiunile religioase care preocupau ortodoxiea din Rusiea: aproape toate traducerile şi compilaţiile lui sînt relative la acele chestiuni.

1. *Simion*, arhiepiscopul Tesalonicului, *Impotriva Erezillor*, traducere din greceşte în ruseşte depe ediţiea grecească publicată la Iaşi în 1683, manuscris autograf trimes lui Varlaam Iasinski, mitropolitul Chievului, prin cetăţeni din Strîi, păstrat la Biblioteca Catedralei Sfînta Sofiea din Chiev.

Manuscrisul a fost trimes în bucăţi cu menirea de a se tipări. Pe f'la 182 Dosofteiu scrie o scrisoare lui Varlaam Iasinski: «Am tălmăcit păn acuma 183 de capete şi mai am de scris 90, căci de toate sînt 373 (sic). Indreaptă zicerile şi numírile sloveneşti precum şi greşelile... Daţi-o, vă rog, la tipar».

Depe acest ms s-a făcut o copie pe curat din porunca lui Dosofteiu, probabil pentru patriarhul Ioachim din Moscova, care se păstrează la Biblioteca Sinodală din Moscova. Dela fila 220 păn la 373 ms are pe mărgini note autografe de Dosofteiu. Pe una din pagini Dosofteiu a însemnat: «Am mîntuit aceasta la 17 Octomvre 1691 sara».

După ediţiea dela Iaşi 1683 s-au făcut în Rusiea încă două traduceri a cărţii lui Simion: una de călugărul Eftimie dela mănăstirea Ciudov, din porunca patriarhului Ioachim, între 1686—1688, traducere foarte greoae, şi alta de spătarul Neculai Milescu, Sept. 1697.

2. *Epistolele* sfîntului mucenic *Ignatie Teoforul*, arhiepiscop al Antiohiei, traducere din greceşte în ruseşte.

Această carte a fost scrisă de Dosofteiu în trei exemplare. Primul s-a pierdut; al doilea este ms din Biblioteca Sinodală din Moscova, autograf trimes patriarhului Ioachim din Moscova prin călugărul Iona, ajuns la Moscova la începutul anului 1690; al treilea este ms din Biblioteca Catedralei Sfînta Sofiea din Chiev, trimes mitropolitului Varlaam Iasinski. O notă a lui Dosofteiu zice: «Acuma a treia oară am scris din elineşte aceste sfinte epistole ale sfîntului mucenic Ignatie Teoforul, în anul 7200 (=1692), luna lui Martie în 16 zile, în cetatea Strîi, în casa regelui, în castel».

Există şi o a patra copie, datorită unuĭ necunoscut din Moscova.

3. *Cuvîntări* ale sfîntului *Ioan Gură de Aur*, traducere din greceşte în ruseşte făcută pentru ţarii Ioan şi Petru Alexievici cu rugămitea de a se tipări. Intr-o notă Dosofteiu scrie: «Scris-am cum am putut din limba grecească pre limbă rusească, anul 1693, luna lui Iunie în 12 zile, şi am mîntuit în 13», iar în alta la sfîrşitul cărţii: «Sfîrşitul cuvîntărilor sfîntului nostru părinte Ioan Gură de Aur din limbă grecească pre limbă rusească. Le-am tălmăcit eu smeritul Dosofteiu în năcazul pribegiei mele, cît am putut, din cuvînt în cuvînt... Scris în Strîi, în casa regelui, anul 7201 (=1693), luna Iulie în 6 zile».

4. *Gherman*, patriarhul Constantinopolei, *Istoriea bisericească şi vedeniea tainică*, traducere din greceşte în ruseşte, depe ediţiea dela Veneţia 1639, mîntuită la 8 Sept. 1690.

In această carte se vorbeşte despre templu, obiecte bisericeşti, veşminte, chestiunea leturghiei. Dosofteiu expune şi chestiunea despre momentul transsubstanţierii sfintelor daruri după Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Iacov fratele Domnului, şi alţii.

5. Scrieri mai mici, între care cîteva despre transsubstanţiere. Remarcăm un articol de 7 pagini despre Sibile, scris cu litere chirilice, în limbile greacă, latină, *romînească* şi rusească.

Pănă la sfîrşitul veacului se mai tipăresc la Iaşi încă două cărţi:

1. 1697. *Tîlcuirea Evangheliei*, traducere din greceşte de Ieremiea Cacavela, preceptorul lui Dumitru Cantemir.

2. *Divanul sau Gîlceava înţeleptului cu lumea*, în romîneşte şi greceşte, de Dumitru Cantemir.

Aceste cărţi le considerăm ca aparţinînd secolului XVIII.

B. MUNTENIEA.

OPERELE TIPĂRITE

Tipăriturile se reiau în Munteniea supt Şerban Cantacuzino (1679—1688) şi Constantin Brîncovanu (1688—1714).

Supt Şerban Cantacuzino se tipăresc în Bucureşti următoarele cărţi:

1. 1678. *Cheia Inţelesului*, traducere din slavoneşte.
2. 1680. *Leturghie*, traducere din greceşte.
3. 1682. *Evanghelie*.
4. 1683. *Apostol*.

Supt Constantin Brîncovanu se tipăresc, în Bucureşti, Buzău, şi Snagov, următoarele cărţi:

1. 1688—1689, Bucureşti. Bibliea lui Milescu.
2. 1691, Bucureşti. Mărgăritare a lui Zlatoust, traducere din greceşte.
3. 1691, Buzău. Pravoslavnica Mărturisire, traducere din greceşte.
4. 1693, Bucureşti. Evanghelie greco-romînă.
5. 1694, Bucureşti. Psaltire, tipărită de Antim Ivireanul.
6. 1694, Snagov. Orînduiala slujbei sfinţilor Constantin şi Elena, traducere din slavoneşte.
7. 1697, Snagov. Evanghelie.
8. 1698, Buzău. Triod slavo-romîn.
9. 1699, Snagov. Carte sau Lumină.
10. 1699, Buzău. Molitvenic.

CRONICA ANONIMĂ 1290—1688

BIBLIOGRAFIE

ISTORIIA ȚĂRII RUMÎNEȘTI DE CÎND AU DESCĂLECAT RUMÎNII, în Magazin Istoric pentru Dacia, 4 (1847) 231—272, 5 (1847) 3—32.

N. IORGA. CRONICILE MUNTENE. I Cronicile din secolul XVII. București 1899. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 21, Memoriile secțiunii istorice: Cronica lui Șerban Vodă, pg. 1-24.

N. IORGA. MANUSCRIPTE DIN BIBLIOTECI STRĂINE RELATIVE LA ISTORIEA ROMÎNILOR, II București 1899. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 21, Memoriile secțiunii istorice, București 1900: Mateiu al Mirelor, pg. 1-6.

OPERA

In Munteniea, dela 1630—1680, două familii puternice, adevărate partide, își dispută preponderența: familiea Cantacuzinilor, începînd cu Constantin Cantacuzino, postelnicul lui Mateiu Basarab (Iulie 1632—19 April 1654), ucis de Grigore Ghica la 23 Dec. 1663, și familiea Băleanu, condusă de marele ban Ghiorghe Băleanu.

Antonie din Popești, Domnul Munteniei din Mart 1669—1672, reprezintă triumful Cantacuzinilor, iar Ghica Vodă, 1672—1673, pe al Bălenilor.

După perioada de compromisuri pe care o reprezintă Duca Vodă, 1673—1678, partida Bălenilor este zdrobită definitiv de către Șerban Cantacuzino (1679—1689).

Fiecare familie și-a avut istoricul ei părtinitor și anonim.

Istoriia Țării Rumînești de cînd au descălecat Rumînii din Magazin Istoric vol. 4-5 este *cronica Cantacuzinilor,* iar *Istoriile Domnilor Țării Rumînești* de Radu Popescu este *cronica Bălenilor.*

Cronica cuprinde următoarele părți:

I. 1. Introducere: Descălecarea şi Radu Negru, pg. 231-232.

2. «De aicea începe povestea altor Domni carii au venit pe urma Negrului Vodă, precum arată mai jos», pg. 233-234.—Dela Mihaiu Vodă, 1314, păn la moartea lui Radu cel Mare, 1508, parte scrisă în formă analistică.

3. Viaţa patriarhului Nifon şi Domniea lui Neagoe Basarab, pg. 234-267, scrise pe larg.

4. Dela Radu Vodă Călugărul păn la Alexandru Vodă, pg. 267-276, mai pe scurt.

5. «De aici începe istoriia lui Mihaiu Vodă, fiiul lui Pătraşcu Vodă», 1593—1603 (După cronicar «au domnit Mihaiu Vodă anĭ zece»), pg. 272-301, şi un adaus 'Aicea semnăm pentru povestea lui Simion Vodă' [Domnul Moldovei], pg. 301-302.

6. Dela Şerban Basarab păn la Alexandru Iliaş, 1630, pg. 302-311, mai pe scurt.

7. Dela Leon Ştefan Vodă, 1630, păn la moartea lui Mateiu Basarab, 9 April 1654, pg. 311-330, pe larg.

8. «Aicea semnăm izvodul cărţii lui Teofan patriarhul Ierusalimului pentru minunea sfintei lumini care se pogoară la sfintele noastre Paşti în sfînta cetate Ierusalimul... tălmăcită depre limba grecească pre limba romînească de Simon al doilea logofăt. Şi s-au făcut minunea aceasta... anii Domnului 1634», pg. 330-334.

II. 9. Dela Moartea lui Mateiu Basarab, 1654, păn la fuga lui Grigore Ghica din ţară, 1664, pg. 334-365, cu un adaus 'Aicea semnăm povestea a unor boeri răi ce au fost în zilele lui Mateiu Vodă, anume Ghinea Vistiarul, ce i-au zis Ţucala, şi Radul Armaşul, ce i-au zis Verzarul', pg. 365-367.

10. «De aicea începem povestea de cine au venit Domn în urma lui Grigorie Vodă» 1664, păn la întoarcerea mitropolitului Teodosie, 26 April 1679, pg. 367-374, 3-20.

11. «De aicea începem de cîte s-au întîmplat în zilele acestui Domn» [Şerban Cantacuzino], 1679—1688, pg. 20-32.

Decretul patriarhului Teofan, care n-are nicio legătură cu moartea lui Mateiu Basarab, de care autorul vorbise mai înainte, şi nici cu Constantin Vodă, cu care autorul reia povestirea, precum şi modul cum se reia, ne arată că manuscrisul nostru este compus din două bucăţi bine deosebite: I. 1290—1654, II. 1654—1688, decretul aparţinînd primei bucăţi.

Vrînd să scrie o istorie a Munteniei din punct de vedere a Cantacuzinilor, anonimul nostru a copiat mai întăiu un manuscris care începea cu 1290 şi se mîntuia cu 1654. Acest manuscris în-

cepea însă supt formă analistică (şi mergea astfel păn la Radul cel Mare). Anonimul nostru s-a simţit obligat să facă o introducere, în care vorbeşte de origina Munteniei: «Insă dintăiu s-au cuprins de *Rumînii carii au purces dela Romani* şi au venit spre miază-noapte. Deci trecînd apa Dunării au descălecat la Turnul Severinului...»

Istoriea analistică a Munteniei mergea mult mai departe decît Radul cel Mare, precum se poate constata din *Istoriia Ţării Rumîneşti*, manuscris din secolul XVII în Biblioteca Episcopiei romîneşti din Oradia Mare. Dela Radul cel Mare păn la moartea lui Neagoe Basarab, 1508—1521, cronicarul nostru a înlocuit însă însemnările aride din Anale prin *Viaţa partriarhului Nifon*, scrisă de Gavriil, protul Sfetagorei.

Transcrierea, cu mici omisiuni şi schimbări, începe dela pg. ediţiea Erbiceanu 33 rîndul 17 păn la pg. 125 rîndul 9. Cronicarul a lăsat deci la o parte începutul, care povesteşte viaţa lui Nifon înainte de venirea lui în Ţara Romînească, şi sfîrşitul, pg. 125 rîndul 9-127, care face apologiea lui Nifon.

Transcrierea a mers cu fidelitatea păn acolo, încît a menţinut şi cele două pasaje personale:

Pg. 51-53 Nifon = pg. 240 Cronicar: «Nifon merse la mănăstirea Dionisatului... Iară cît petrecu acolo, în toate era ca alţi fraţi..., tuturor fraţilor la toate slujbele ajuta, la moară mergea de măcina şi la maghemiţă ajuta, şi la magupie aşijdirea, şi la alte posluşanii la toate, atît cît striga osteninţele lui, *cum eu l-am văzut făcînd lucruri ca aceastea*».

Pg. 111 Nifon = pg. 262-263 Cronicar: «Iară acea mănăstire Coziia avea loc fără gîlceavă şi ales de petreacerea călugărească de lume..., care *şi noi am văzut cu ochii noştri acel loc şi i-am zis pămîntul cel făgăduit*».

Relevăm cîteva schimbări:

Pg. 39 «Vor birui 5 de ai noştri pe 100 vrăjmaşi, iar 100 pre *1000*»—pg. 236 «şi 5 de ai noştri vor goni pre 100, iar 100 pre *întunerice*».

Pg. 43 *féce* pf. forte ps. 3 sg.—pg. 237 *făceá* impf.

Pg. 97 «au făcut şi mertic mare cîte *90.000* de tabere de an» —pg. 257 *10.000*.

Cîteva schimbări nu-s în avantajul cronicii:

Pg. 37 «mîinele voastre ce-s nu *făţăreşti*, nici a mic, nici a mare, nici a văduvă, nici a venetic»—pg. 236 «mîinele voastre nu *făţări* nici a mic, nici a mare»...

Pg. 43 «neşte cuvinte nebune şi *turbate*»—pg. 237 «neşte cuvinte nebune şi *turburate*».

Textul Erbiceanu ne ajută să îndreptăm cîteva greşeli (de tipar?) din cronică:

Pg. 45 Aşa făcu Dumnezeu din cele amară dulci şi din cele pizmaşe cu *prietnicii*—pg 238 cu *prienicie*.

Pg. 103 *Evrota*—pg. 259 *Evropa*.

Dela Radul Călugărul păn la Alexandru Vodă cronicarul revine la Anale.

Istoriea luî Mihaiu Viteazul care urmează este povestită pe larg şi exact desigur de un contemporan.

Dela Şerban Basarab păn la Gavrilaş Movilă (pg. 302-309) cronicarul rezumă, uneori cu aceleaşi cuvinte, *Istoriia celor întîmplate în Ţara Rumînească dela Şerban Voevod păn la Gavril Voevod*, poema grecească în versuri de *Mateiu mitropolit al Mirelor*, publicată de Papiu Ilarianu în Tesauru de Monumente Istorice pentru Romania, 1 (1862) 327-352, în original şi traducere romînească.

Unele ştiri, ca de pildă lupta lui Şerban cu Irimiea Movilă la Teleajăn (pg. 304_{1-15}), fuga lui Şerban la Suceava în Moldova, unde era şi soţiea lui (pg. 305 jos-306_1), care lipsesc la Mateiu al Mirelor, arată urmele Analelor, pe care cronicarul le urmează, cu oarecare amplificări, pentru Radu Mihnea păn la Alexandru Iliaş (pg. 309 jos-311).

Dela Leon Ştefan Vodă, păn la moartea lui Mateiu Basarab, 1630—1654, faptele sînt povestite pe larg desigur de un contemporan.

După cît se pare, cronica aceasta dela 1290—1654 era cronica oficială a ţării, *leatopiseţul ţării*, căci o compilează Radu Popescu în Istoriile Domnilor Ţării Rumîneşti şi o confruntă de cîteva ori stolnicul Const. Cantacuzino în Cronologiea tabelară.

Expunerea uneori sumară ori chiar insuficientă nu mulţămea însă pe contemporani. In prefaţa Istoriei sale, începută pela 1690, în două locuri stolnicul Const. Cantacuzino se plînge de acest leatopiseţ, care «atîta este de netocmit, de-ncurcat şi de scurt, cît mai multă turburare şi mirare dă celui ce citeşte, decît a şti cevaş adevăr dintr-însul .

A doua bucată a cronicii expune pe larg evenimentele dela 1654—1688. Laudele aduse Cantacuzinilor şi vorbele aspre adresate Bălenilor arată că această bucată a fost scrisă de oameni de casă ai Cantacuzinilor.

Iată de pildă ce spune de postelnicul Const. Cantacuzino (pg. 358): «Avut-au săraca ţară noroc pentru acel om bun carele sta în toată vremea pentru binele ei, şi-l durea inima de creştinătate şi de pămîntul ţării ca să nu-l piarză, că şi el era moşnean într-însa, cu case şi cu olate, caşi alţi boiari».

Pe de altă parte dupăce povesteşte uciderea lui Constantin Cantacuzino postelnicul de Costandin vel paharnic, fiul lui Radu Armaşul Varzarul (23 Dec. 1663), cronicarul zice (pg. 364): «Că adevăr, cum nu se poate face din mărăcine struguri, şi din rug smochine, aşa nu se poate face din neamul rău bun, ci, din varza cea rea ce-i zic morococean, au eşit fiiu-său şi mai morococean el, că au luat acolo la acel războiu plată, căzînd într-o tină tins ca un cîine ucis.

Sămînţa acestor nelegiuiţi şi îndrăciţi s-ar cădea, ce-ar fi parte bărbătească, să se scopească, ca să nu mai răsară muştar şi ardeiu, ci să se topească şi să se concenească... Doamne, judecă-i cu matca focului!».

Partea dela Mateiu Basarab păn la fuga lui Grigore Ghica din ţară, 1654—1664, este scrisă de un anonim între 1665—1670. In adevăr pg. 364-365 anonimul zice: «Iar cînd fu la anul 7173, iar Gligoraşcu temîndu-se de Turci să nu-l prinză, pentru vina lui ce au făcut de au fugit cu oştile dela Leva, el s-au sculat cu Doamnă-sa dempreună, de au fugit în Ardeal şi au trecut în *Ţara Nemţească de şade acolo*, şi s-au făcut papistaş».

Din amănuntele precise pe care le relatează despre el însuş şi despre persoanele cunoscute lui de aproape, înţelegem uşor că omul de casa Cantacuzinilor care a întocmit partea dela fuga lui Grigore Ghica păn la întoarcerea mitropolitului Teodosie, 1664—26 April 1679, este *logofătul Stoica Ludescu:*

Pg. 8-9. Iar cînd au fost la *Iulie 15 an 7180* (=1672) [Grigorie Vodă şi cu răii sfetnicii lui] trimiseră la Ocna Mare... şi pre *Stoica logofătul Ludescul, care au fost slugă bătrînă la casa răposatului Costandin postelnicul.*

Pg. 11 (de 2 ori). *Stoica logofătul au rămas în Ocnă.*

Pg. 13. [Duca Vodă] purcease din Ţarigrad cu Mateiu aga... trimiţînd înainte pre *Costandin slugiarul, fiul Stoicăi logofătului Ludescul* şi cu cărţi înpărăteşti, ca să ţie scaunul, după obiceiu.

Pg. 13. Deci sosind Duca Vodă la scaun Dechemvrie 6 an 7182 (= 1674) venit-au şi *Costandin slugiarul* de i-au spus de toate ce au păţit..., trimis-au de au scos şi pre *Stoica logofătul*, care *au fost în patimă 2 ani fară 2 luni.*

Despre închiderea lui Ludescu Radu Popescu spune numai (pg. 173): «Iar pre Ghiorghe vornic l-au trimes la Ocnă şi pre Gheţea clucer, *şi mai era şi Stoica logofăt Ludescul acolo cu dînşii*», iar despre eliberarea lui nu spune nimic (pg. 183); aminteşte însă de fiul lui Stoica (pg. 181): «Nu peste multă vreame veni *Costandin Căpitanul, feciorul Stoicăi Ludescul*, cu cărţi dela Duca Vodă că vine Domn dela Poartă». [1]

Ludescu scrie probabil chiar în 1679.

Partea a treia, care cuprinde domniea lui Şerban Cantacuzino păn la 1688, este scrisă într-un ton mai calm. Autorul trebue să fie tot Ludescu, pe care-l găsim la 1681 tot în slujba Cantacuzinilor. Astfel, la 1 Septemvre 1681 *bătrînul sluga Dumnealor Stoica Ludescul logofătul* scrie al doilea testament al Doamnei Elena, văduva postelnicului Const. Cantacuzino (Iorga, Documentele privitoare la familiea Cantacuzino, 110), iar la 1 Octomvre 1681 *boiarul Domniei meale Stoica logofătul Ludescul* este citat ca *judecătorul dela scaunul Tîrgoviştii* (Giurescu, Contribuţii la studiul cronicilor muntene, 6 n. 4).

In acest caz tonul calm s-ar explica prin aceia că povestirea este reluată abia la 1688, anul fericit cînd Şerban Cantacuzino, învingătorul Bălenilor, îşi mărită fiica sa Alexandra cu Gligoraşcu postelnicul, feciorul marelui logofăt Ivaşcu Băleanul, nepotul banului Ghiorghe Băleanu, ceia ce-l face pe cronicar să exclame (pg. 27): «O, mare minune au făcut acel Şerban Vodă cu ginere-său Gligoraşcu! Că tatăl lui Ivaşcu şi moşu-său Ghiorghe din Băleni fost-au mari vrăjmaşi asupra lui Şerban Vodă şi a toată casa părinţilor lui, *precum scrie înapoi, la istoriia lor*».

RADU HRIZEA-POPESCU

1650? — 1731

BIBLIOGRAFIE

ISTORIILE DOMNILOR ŢĂRII RUMÎNEŞTI cuprinzînd istoriea munteană dela început până la 1688, compilate şi alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu, publicate din nou de N. Iorga. Bucureşti 1902.

CRONICA ŢĂRII RUMÎNEŞTI DE RADU POPESCU, 1700—1729, în Magazinu Istoricu pentru Dacia, 4 (1847) 21-62, 93-178.

N. IORGA. CRONICILE MUNTENE. I Cronicile din secolul XVII. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 21, Memoriile secţiunii istorice, Bucureşti 1899: Cronica Bălenilor pg. 36-59, Cronica Bălăcenească pg. 86-100, Cronica dela Cluj pg. 100-102.

C. GIURESCU. CONTRIBUŢIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MUNTENE. Bucureşti 1906.

EM. PANAITESCU. CRONICARUL RADUL POPESCU Ş. 'ISTORIILE DOMNILOR ŢĂRII ROMÎNEŞTI'. Bucureşti 1908.

AL. VASILESCU. UN CRONICAR BIZANTIN ANONIM UTILIZAT DE AUTORUL 'ISTORIILOR DOMNILOR ŢĂRII RUMÎNEŞTI', în Convorbiri Literare, 48 (1914) 1085-1092, 1254-1270.

G. PASCU. DATA MORŢII LUI RADU POPESCU, în Arhiva 29 (1922) 241.

G. PASCU. TURCISME LA RADU POPESCU, în Arhiva 29 (1922) 241-243.

BIOGRAFIE

Este fiul vistierului Hrizea, omorît la 1680, iar acesta fiul vistierului Ghiorghe Carida, probabil începătorul familiei, Grec de origină, stabilit în satul Popeşti din judeţul Ilfov, ginerele marelui ban Gh. Băleanu, şi omorît de seimenii şi dorobanţii revoltaţi în timpul lui Constantin Şerban la 17 Fevruar 1655.

La 15 Maiu 1675 Radu era logofăt de vistierie. După moartea

tatălui său (1680) Radu pribegeşte la Adrianopol, la Constantinopol şi apoi în Moldova. Pela începutul lui 1687 îl regăsim în Munteniea, iar la 15 Maiu 1689 la Bucureşti.

In Iunie 1689 Brîncoveanu-l trimete în solie la Heissler, generalul comandant al Braşovului, «pre Radul logofătul, fiul Hrizii vistiiarul din Popeşti, fiind învăţat şi în limba lătinească».

Depela finele lui 1693 păn pela începutul lui 1696 Radu este clucer de arie.

In vara anului 1700 ia parte la un complot împotriva lui Brîncoveanu pentru a aduce Domn pe fiul lui Grigore Ghica.

La 10 Dec. 1700 Radu este «ispravnic de banii haraciului» în judeţul Vîlcea; în primăvara lui 1703 ispravnic la Vel Ocnă în Rîmnic.

Supt Ştefan Cantacuzino (1714—1716) Radu este mare vornic de Tîrgovişte, în care calitate este numit de Domn în comisiunea de delimitare a hotarelor Munteniei, încălcate de Turcii dela Brăila.

Supt N. Mavrocordat (Fevruar 1716—14 Nov. 1716) Radu este mare vornic între 8—19 Mart. Dela această dată încoace Radu, care se iscălea Radu sin Hrizii ori Radu Hrizea, începe să se iscălească Radu Popescu.

In Octomvre Radu este făcut mare ban.

Supt I. Mavrocordat (Dec. 1616—23 Fevr. 1719) Radu este pribeag în Ardeal, unde face politică austriacă contra Domnitorului, şi de unde se întoarce în ţară nu mult înainte de August 1718.

Odată cu revenirea pe tron a lui N. Mavrocordat Radu este făcut mare vornic, Mart 1719, ceia ce însemna primul sfetnic al divanului, până la 16 August 1723, cînd se retrage la călugărie supt numele de Rafail Monahul.

Moare la 1731.

Radu Popescu era om învăţat. Autorul Cronicii Anonime R. P. relatează că era «învăţat în limba latinească», iar din autorii greci şi turci pe care-i citează ori îi utilizează în cronică rezultă că ştiea şi greceşte şi turceşte (v. mai jos).

In trecerea lui din Moldova în Munteniea, N. Mavrocordat l-a cunoscut pe Radu Popescu din primul moment. In adevăr *Radul, sîn Hrizei vistierul, vel vornic la Tîrgovişte* făcuse parte din delegaţiea de boeri care a întimpinat pe noul Domn muntenesc la Focşani (Axintie Uricariul, Let. II 172). Apreciindu-i cunoştinţile învăţatul Domn l-a făcut intimul său, dupăcum se poate constata din partea cronicii în care Radu povesteşte cu mari laude

cele două domnii ale lui. N. Mavrocordat în Munteniea (Fevruar 1716—15 Nov. 1716, 23 Fevruar 1917—1730).

Pentru a preveni o bănuială de linguşire, Radu s-a simţit obligat să scrie el însuş: «A pomeni toate bunătăţile pre deplin cîte avea Domnul, nu mă lasă obiceiul istoriei pentruca să nu dau bănuială de colachie, care rumîneşte se chiamă ciocoinicie. Drept aceia cu tăcerea le trec, numai atîta zic că toate faptele lui erau cu dreptate... Care aceste toate văzîndu-le însumi cu ochii, de le voiu trece cu tăcerea, pietrile vor striga» (pg. 147).

OPERA

Cronica lui Radu Popescu ni s-a păstrat în manuscrise fragmentare şi totdeauna împreună cu alte cronici. Dintre manuscrisele cunoscute trei sînt vrednice de luat în consideraţie:

1. Leatopiseţ întru carele se cuprinde domniia dintăi şi de a doua din Ţara Moldovei a Măriei Sale prea luminatului nostru Domn Io Nicolae Alexandru Voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin vel logofăt, feciorul lui Miron Costin ce au fost logofăt mare, şi domniia dintăi şi de a doua oară a Măriei Sale din Ţara Rumînească, tocmit şi aşezat de *Radul Popescul* ce-au fost vornic mare, coprinzînd şi alte lucruri ce s-au întîmplat printr-altele părţi într-aceste domnii ale Măriei Sale, carele l-am scris eu popa Stanciul dela bisearica tuturor sfinţilor din Bucureşti în luna lui Martie în 20 de zile, văleat 7230 (= 1722). Ms Academie No. 58.

Manuscrisul cuprinde în prima parte cronicile lui Neculai Costin şi Axintie Uricariul privitoare la cele două domnii din Moldova ale lui N. Mavrocordat, şi în partea a doua cronica lui Radu Popescu pentru domniile aceluiaş în Munteniea, 1716—1730.

2. Letopiseţul Ţării Rumîneşti întru care cuprinde toate istoriile a tuturor Domnilor di-nceputul ţării dela întăiul Domn Radul Negrul Voevod pănă acuma la domniia de a doua a Măriei Sale lui Nicolae Alexandru Voevod, acum de iznoavă scrisă... de Radul logofeţulul de divan... Lupescul, 31 Octomvrie 1729. Ms. Academie No. 121.

In acest ms cronica lui Radu Popescu continuă Cronica Cantacuzinilor şi pe a lui Greceanu, care merge păn la 9 Octomvre 1699, şi de care se desparte prin următoarea notă a copistului: «De aicea sînt cele ce au scris chir Rafail Monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat *Radu Popescu* biv vel dvornic».

Acest ms este publicat de Bălcescu în Magazin Istoric vol. 4.

3. Ms Academie No. 537, căruia-i lipseşte începutul, şi în

care cronica lui Radu Popescu se prezintă ca o continuare a cronicii 'Istoriile Domnilor Ţării Rumîneşti'. In această formă cronica începe cu Maiu 1688 şi se mîntue cu 25 Maiu 1724.

Partea primă a acestui ms, publicată de N. Iorga la 1902 avînd ca bază ms Academiei No. 439, care este complect, a fost atribuită de N. Iorga lui Constantin Căpitanul Filipescu pe baza următoarei note pe care o cuprinde: «Această carte s-au scris de Costandin Căpitanul, Maiu 10 leat 7269 (=1761)».

Amîndouă cronicile se dovedesc a fi opera lui Radu Popescu prin trimeterile dela o parte la alta, prin spiritul lor comun de vrăjmăşie împotriva Cantacuzinilor şi a lui Brîncoveanu, prin epitetele uniforme la adresa Exaporitului, prin cunoaşterea istoriei Moldovei, după Grigorie Ureache şi informaţii directe, prin întrebuinţarea chiar de cuvinte şi întorsături moldoveneşti, pe care nu le putea şti aşa de bine decît cineva care stătuse în Moldova (Autorul Istoriilor se afla în Moldova pe vremea lui Dumitraşcu Cantacuzino în a doua domnie, Mart 1684—25 Iunie 1685), şi mai ales prin prefaţa-dedicaţie pe care Radu Popescu a scris-o Cronicii sale, păstrată în manuscrisele Academie No. 58 şi 241, şi în care zice: «puţintică osteneală am făcut de *am izvodit istoriile Domnilor şi a altora a Ţării Rumîneşti* până la fericita a doua domnie a Măriei Tale, *puind şi ale altora fapte ce s-au întîmplat în părţile di-nprejurul nostru, cîte am putut cuprinde, şi din Evropa şi din Asiia, vrednice fiind de auzit*».

O redacţiune, cu mici deosebiri, a Cronicii lui Radu în forma ms Academie 537 este un ms în posesiunea Bibliotecii episcopiei romîneşti din Oradia Mare, pe care Şincai a utilizat-o supt numele de *Cronica Bălăcenească*, precum şi un ms păstrat la Cluj şi descris de N. Iorga supt numele de *Cronica dela Cluj*.

In cronica lui Radu Popescu deosebim patru părţi:

1. Partea dela descălecare păn în Maiu 1688, scrisă la 1688,
2. Partea din Maiu 1688 păn la 23 Fevruar 1719, scrisă între Mart 1719—Mart 1722, cînd autorul era vornic mare.
3. Partea din 1719—25 Maiu 1724, scrisă spre sfîrşitul lui 1724.
4. Partea din 1724—1729, împărţită în 12 capitole, păstrată puţin alterată, scrisă la 1731, adică la un an dela moartea lui Neculai Mavrocordat.

Ultimele rînduri ale cronicii ne arată că Radul avusese intenţiea să scrie şi istoriea anului 1730, pentru a lăsa o istorie com-

plectă a domniei lui N. Mavrocordat: «Pănă aicea am scris cele ce s-au întîmplat pănă în săvîrşitul a zece ani dintru a doua domnie a Măriei Sale Nicolae Vodă, iar de aicea înainte, cu ajutorul şi mila lui Dumnezeu, voiu scrie începînd dela al unsprezecelea an înainte».

Partea întăia cuprinde 50 de capitole, fiecare capitol fiind precedat de un rezumat. In fiecare capitol se povesteşte şi istoriea contemporană a Turcilor şi a Moldovei pe larg, şi a Ungurilor pe scurt, iar primele capitole cuprind şi informaţii de istoriea Grecilor.

Cronica cuprinde şi următoarele note de istorie occidentală:

1. Pg. 39. *America*, lumea cea nouă, o au aflat Criştov Culumbul, călugăr frîncesc, cu cheltuiala Şpaniolului; carea a fost neştiută de noi, ci lumea noastră de ei neştiută.

2. Pg. 40. *Luter Marton* pentru pizma Papii şi-au lăsat legea şi au învăţat legea ce ţin acum luterii la Vitemberga şi la alte părţi.

3. Pg. 78. Intru aceste vremi [1584] Frîncii au aflat *călindarul cel nou*, lăsînd călindarul cel vechiu care umbla mai demult şi umblăm şi noi acuma.

Izvoarele cronicarului sînt următoarele:

a. Pentru Munteniea:

1. *Cronica Anonimă 1290—1688*, pe care o compilează, şi pe care o citează odată supt numele de *leatopiseţul* (pg. 63), altă dată *un istoric de ai noştri* (pg. 82), *ai noştri* (pg. 12), *Ruminii noştri* (pg. 18).

2. *Stavrinos*, vistierul lui Mihaiu Viteazul, *Vitejiile prea piosului şi prea viteazului Mihail Voevod*, poemă grecească în versuri, scrisă la 1601, şi publicată de Papiu Ilarianu în Tesauru de Monumente Istorice pentru Romania, 1 (1862) 273-326, în original, după ediţiea tipărită la Veneţiea în 1785, şi în traducere romînească, şi de Legrand, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux principautés danubiennes, Paris 1877, pg. 16-127, în original, după ediţiea dela Veneţia din 1672, şi în traducere franceză.

3. *Mateiu*, mitropolitul *Mirei*, '*Istorie* a celor întîmplate în Ţara Rumînească dela Şerban Voevod păn la Gavril Voevod', 1601—1617, poemă grecească în versuri, scrisă în Tîrgovişte la 1618, şi publicată de Papiu Ilarianu în Tesauru de Monumente Istorice pentru Romania, 1 (1862) 327—384, în original, după e-

ediţiea dela Veneţiea din 1785, şi în traducere romînească, şi de Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, II Paris 1881, pg. 231-333, în original, după ediţiea dela Veneţia din 1672.

După cele relatate de ieromonahul Neofit în prefaţa la poema lui Stavrinos, poema lui Mateiu dela Mira circula în manuscris împreună cu aceia a lui Stavrinos, pe care o continuă.

Radu Popescu îl citează numai odată: «un istoric vlădică, anume *Maftei dela Mira*, ce în vremile acelea a fost aicea în ţară» (pg. 97).

4. *Tradiţiea* (Cf. pg. 82: «Niciun istoric de ai noştri sau striin nu adeverează cine este şi cum au luat domniia [Mihaiu Viteazul], fără cît *din auz unul dela altul aşa dovedim*», pg. 106-107 *cum am auzit din bătrîni*, pg. 118 precum *am auzit pre bătrînii noştri mărturisind)* şi *propriile cunoştinţi*, întru cît dela 1669 încoace autorul dovedeşte a fi fost martur ocular al evenimentelor.

b. Pentru Moldova:

Păn la Aron Vodă utilizează la tot pasul, adeseori în transcriere, pe *Gligorie Ureache*, pe care-l citează numai de 3 ori supt numele de *leatopiseţul moldovenesc* (pg. 48, 60, 64), odată 'scriu *Moldovenii într-un leatopiseţ al lor*' (pg. 80), şi de două ori 'scriu *Moldovenii*' (pg. 47, 73).

Dela Aron Vodă încoace autorul utilizează propriile informaţii culese din Moldova în timpul refugiului său. Intru cît unele din ştirile sale lipsesc la cronicarii moldoveni ori prezintă unele deosebiri, relatările lui Radu Popescu dela Radu Mihnea, 1616, păn la suirea pe tron a lui Const. Cantemir, 1685, formează un capitol interesant.

Pe vremea lui Dumitraşcu Cantacuzino (Mart 1684—25 Iunie 1685) cînd Radu Popescu era la Iaşi, Miron Costin era în Poloniea, unde, împreună cu alţi boeri, urmase pe Petriceicu Vodă. Aşa se explică de ce Radu Popescu n-a cunoscut Leatopiseţul lui Miron Costin (ms 1675).

Fiindcă Radu Popescu scrie Istoriile în 1688, este de presupus că a adus cu dînsul în Munteniea un exemplar din Ureache. Exemplarul adus de Radu în 1685 este deci al doilea, după cel adus de Const Cantacuzino în 1670.

c. Pentru *Turci:*

Ghiorghie Franţi istoricul, citat pe nume la pg. 3, 4, 12 şi 24, apoi *un istoric* pg. 41, *istorii* pl. pg. 18.

Phrantzes a fost utitizat însă prin 'Ιστορία πολιτική Κωνσταντινουπόλεως, scrisă de un anonim, şi transcrisă şi corectată la 20

Maiu 1578 de Teodosiu *Zygomalas*. Este de observat că ediţiea lui Phrantzes din 1796 conţine şi acest fragment.

d. Pentru *Unguri:*

Istoriia Ţării Ungureşti pg. 130, *un istoric* pg. 8.

e. Pentru un amănunt din *istoriea Polonilor* în legătură cu Turcii, Radu Popescu citează *un istoric leşesc*, pg. 80.

In partea cronicii publicată de Bălcescu, Radu se arată cunoscător al limbii şi culturii turceşti.

1. Introduce neologisme, dintre care pe unele le explică:

Buhasebelele, adecă socoteala şi seama tuturor veniturilor împărăteşti ce are din toate părţile cîte stăpîneşte (pg. 120).—Et.: *muhasebe*.

Dunanma, veselie pentru biruinţă; veselie, *dunanma* (pg. 140).—Et.: *donanma*.

Iarlîc şi [=adecă] o ţidulă scrisă cu însuşi mîna hanului (pg. 170).—Et.: *ïarlîk*.

Mucarel, adecă caftan împărătesc de înoire domniei de al treile an şi hatişerif că şi înoeşte domniia (pg. 113), *mucarer* mare, adecă înoirea domniei (pg. 141), caftane de *mucarer* mare cu hatişerif... şi au înoit şi domniea (pg. 146), *mucarer*, adecă înoire domniei, viind dela Ţarigrad cu caftanul şi cu fermanul împărătesc (pg. 174).—Et.: *mukarrer*.

Secîturi, adecă răvaşele de seamă [a visteriei] (pg. 121). —Et.: Pl. dela *secat* < *sîkat* pl. *sikat*.

Au făcut împăratul sultan Ahmet nuntă, adecă *sunet dughiun*, fiiu-său (pg. 110).—Et.: *sünnet dügüni*.

Şahul, adecă împăratul Persiei (pg. 113).—Et.: *şah*.

Şaitanici oglulari, adecă feciorii dracului (pg. 27).—Et.: *şaitánici* = adiectiv masc. pl. romînesc < turc. *şeïtan* 'dracu' + suf. *-nic*; *oglulári* = subst. masc. pl. romînesc < turc. *ογular* = pl. dela *oγul*, *ογl* 'fiu'.

O parte din Persiia ce o stăpînea Şehdanud han *daghistănlî*, care tălmăcindu-se se zice lăcuitorul în munţi (pg. 115).— Et.: *daγ* 'munte' + *istan* 'regiune' + sufixul *-lî* care arată origina.

Această cetate [*Nehşivan*] se numea mai nainte *Nahşigehan*, adecă închipuirea lumii (pg. 134).—Et.: *nakş-i-ğihan* 'figure du monde'.

Buiurultiu (pg. 170, 171).—'Ordinul unui paşă sau vizir pentru Constantinopol, în opoziţie cu *ferman* pentru provincii'.— Et.: *buïurdu*, *buïuruldu*, *buïurultu*.

Cîlîč-caftan (pg. 155).—Et.: *kîlîğ* 'sabie'-*kaftan* 'haină de onoare'.

Chehaia beiu al vezirului (pg. 171). — 'Locțiitorul marelui vizir, însărcinat mai ales cu afacerile interne și militare, avînd rangul unui pașă cu trei tuiuri'.—Et: *kehaïa beï.*

Hasichiu (pg. 31).—'Ofițer din garda saraiului'.—Et.: *khasekki.*

Mansup (pg. 161).—'Slujbă înaltă'.—Et.: *mansup.*

Mutpac (pg. 160).—'Bucătărie de campanie'.—Et: *mutpakh.*

Vezir-agasî (pg. 144, 166).—'Om al vezirului'.—Et.: *vezir agasi*;—*Vezir-azem* (pg. 145, 171).—'Marele vizir'.—Et: *veziri azam*;—*Vezir-chehaiasî* (pg. 156).—'Agentul marelui vizir'.—Et.: *vezir kehaïasi.*

2. Cunoaște călindarul turcesc: *leatul turcesc* 230, iar dela Hristos 817 (pg. 132), *leatul turcesc* 620, iar dela Hristos 1207 (pg. 132).

3. Citează doi geografi turci: *Tablele gheograficești ale lui Nasirtusi* (pg. 132) și *Tablele gheograficești ale lui Uluk bei gheograful* (pg. 140).

Această parte a cronicii cuprinde următoarele știri de istorie occidentală:

1. «Intr-acest an [1723] au murit în Evropa cîțiva oameni mari»: Filip duca de Orleans, regentul lui Ludovic XV, regele Franței; Ludovic II, regele Spaniei; papa Inochentie XIII (pg. 134-135).

2. Căsătoriea lui Ludovic XV, regele Franței, cu Mariea, fata lui Stanislau, fost rege al Poloniei; pacea între Carol VI, împăratul Germaniei, și Filip V, regele Spaniei; tratatul dintre Anglia, Franța și Germaniea,—1726 (pg. 149).

3. Moartea regelui Giorge al Angliei, Iunie 1728 «în locul căruia s-au pus fiiu-su Gheorghie Avgust, după aceia coronîndu-se în luna lui Octomvrie, fu numit Gheorghie al doile» (pg. 178).

Aceste știri sînt culese probabil din *avvisi*, *gazeturi*-le timpului, despre care vom vorbi în Introducerea la Istoriea literaturii romîne din secolul XVIII.

Dintre știrile privitoare la Rusiea, una are și data occidentală: «In anul dela nașterea lui Hristos Domnului 1728, iar dela zidirea lumii 7236, murit-au Ecaterina împărăteasa Moscalilor, dupăce au împărățit ani doi și trei luni». Această știre o va fi luat

cronicarul din vreun *universal, ucaz* al Ruşilor, despre care vom vorbi în Introducerea la secolul XVIII.

Cronica lui Radu Popescu, nepotul marelui ban Gh. Băleanu, este răspunsul Bălenilor la cronica Cantacuzinilor.

Iată de pildă cum începe Radu povestirea despre Şerban Cantacuzino (pg. 196): «Mare şi întunecat nor şi plin de fulgere şi de trăsnete au căzut pre Ţara Rumînească Şerban Vodă, carele, ca cu neşte trăsnete, cu răutatea lui au spart şi au desrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci, şi pre mulţi au omorît cu multe fealuri de cazne şi i-au sărăcit cu multe fealuri de pedepse, precum istoriia mai jos va arăta»..

In ce priveşte influenţa moldovenească asupra lui Radu Popescu precum şi atitudinea sa faţă de Moldoveni, v. Introducere.

CRONICA ANONIMA R. P.

BIBLIOGRAFIE

ISTORIIA ȚĂRII RUMÎNEȘTI dela anul 1688 încoace, publicată în Magazinu Istoricu pentru Dacia, 5 (1847) 93-184.

N. IORGA. CRONICILE MUNTENE. I Cronicile din secolul XVII. Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 21, Memoriile secțiunii istorice, București 1899: Memoriile lui Radu Popescu, pg. 361-377.

C. GIURESCU. CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MUNTENE, București 1906, pg. 120-149.

OPERA

Cuprinde 'Istoriia Țării Rumînești' dela Constantin Brîncoveanu păn la Ștefan Cantacuzino, Octomvre 1688—15 Aug. 1714, și este o continuare a 'Istoriilor' lui Radu Popescu cu o lacună: 'Istoriile' se mîntuiau cu moartea Smarandei, soțiea lui Grigore Băleanu, 13 Maiu 1688, pe cînd anonimul nostru reia povestirea dela moartea lui Șerban Cantacuzino, 29 Oct. 1688.

Istoriia are multe asămănări cu Istoriile lui Radu Popescu, se deosebește însă esențial că pe cînd Istoriile lui Radu Popescu sînt scrise împotriva Cantacuzinilor, Istoriia are față de aceștia un ton mult mai calm.

Cronica se compune din două părți:

1. Domniea lui Brîncoveanu păn la întoarcerea acestuia dela Adrianopol, 1703, scrisă prin 1709, în care faptele sînt scrise pe larg, pg. 93-170 rîndul 1.

2. Partea a doua începe cu evenimente externe, urmează apoi ultimele evenimente din domniea lui Brîncoveanu și o parte din domniea lui Ștefan Cantacuzino, scrisă prin Iunie-August 1716, pg. 170 rîndul 1-183.

Cronica laudă pe Brîncoveanu.

Această Istorie este continuată păn la I. Mavrocordat, 15 Aug. 1714—Mart 1717 (ms Academie No. 441, publicat de Iorga, Studii

şi Documente, III Bucureşti 1901, pg. 22-27) de către un anonim, altul decît cel precedent.

Autorul Cronicii Anonime R. P. era un om învăţat.

Ştiea latineşte. Pg. 105 zice: «Cel ce se gîndeşte să-şi răscumpere patriia lui din robiia tirănească întăiu trebue să caute folosul cel de obşte, cum zic cei învăţaţi, decii să caute ale războiului şi ale biruinţii, şi atuncea este fapta cea din săvîrşit încorunată: *laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin, sau, cum zice altul, *finis coronat opus*, adecă săvîrşitul cunună lucrul».

Face şi etimologii: «La *Cladova* cetate, care au făcut-o *Clavdie* împăratul, şi la *Turnul Severinului*, care l-au făcut *Sever* împăratul, unde sînt şi picioarele podului lui Traian împăratul, ce au făcut preste Dunăre» (pg. 138).

Ştiea şi turceşte.

1. Introduce neologisme, din care pe unele le explică:

După aceia au venit poruncă să meargă la *bohazuri*, adecă la gurile care vin din Ardeal în Ţara Rumînească, să păzească să nu vie oştile nemţeşti (pg. 139).—Et.: *bogaz* 'détroit, défilé'.

Iar Toma spătarul şeitănescul... s-au dus la Moscali fără voia şi ştirea lui Costandin Vodă. De care mare întristare au avut Domnul... că toţi vor să zică şi vor să crează că cu învăţătura lui s-au dus, iar nu într-alt chip, şi crezînd îi va veni şi lui şi ţării vreo *hata*, care au şi fost mai pre urmă, că aceasta au fost aceia întîia pricină a nevoii lui Costandin Vodă, că au rămas întru mare necredinţă despre Turci (pg. 174).—Et.: *hata* 'malheur'.

Au scris hanul la împăratul şi la vezirul şi s-au rugat împăratului să pue pe Cantemir *oglu* Domn (pg. 149).—Et.: *oγul, oγl* 'fils'.

Iar dupăce au stătut sultan Mustafa împărat, l-au luat Turcii înapoi, care lucru toţi Turcii ţinea că este norocos, *ogurliu*, împăratul acesta (pg. 134).—Et.: *ugurlü.*

Sacîz, adecă Hio (pg. 134).—Et: *Sakîz.*

Trimis-au împăratul pre un Hadîm *saip* care să dee veste ispravnicului Domnului dela Cerneţ să facă gătire de venirea împăratului.—Indată ce au văzut pre *saipul* împăratului Hadîm negru, şi calul avînd la *tabla* cu şa şi alţii fără şale, nimică altă n-au mai căutat, măcar un *selam malichim* dela *musaip* să audă, ci au încălecat pre cal şi au luat crîngul în cap (pg. 140).—Et.: *sahib, musahib* 'l'intime du Sultan'; *tabla* 'écurie'; *selam* 'salutation', *malik* 'seigneur', *selam malikim* 'salutare, Domnul mieu'.

2. Citează denumiri şi vorbe turceşti:

Acestui craiu, care era Duca de Saxoniia, Turcii îi zicea *nalcîran*, rumîneşte va să zică fărîmă-potcoavă. Am cercat acest cuvînt să ştiu de ce-i zic Turcii aşa, şi am aflat de oameni aleşi de credinţă că el este om vîrtos, carele potcoavă de fier încă, precum sînt la Nemţi groase cu 8 cue, o ia în mîni şi o frînge în două, adevărat nu minciună, şi pentru aceia i-au pus Turcii nume *nalcîran*, fărîmă-potcoavă (pg. 164).—Et.: *na'l* 'fer à cheval', *kîran* 'qui casse, qui brise'.

Cum l-au văzut vizirul, şi-au schimbat faţa, şi ca un ceas n-au vorbit, iar după aceia au zis: *dirsiz ghîaur*, cum nu asculţi porunca, de n-ai venit înaintea împăratului? (pg. 142). — Et.: *deîersiz* 'qui ne vaut rien, de bas prix, d'aucune valeur', *gîaur* 'infidèle'.

Pre vizirul Mustafa paşa încă l-au mazilit şi au pus altul şi au zis că el nu se numeşte împărat, ci *seideighečii* (pg. 134).— Et.: *seîid* 'prince, seigneur, chef' *-i-gečid?* 'du passage'?

Turcii au fost strigînd: *medet, medet, ghîaur bezebat!* vai, vai, ghiaurii ne-au călcat! (pg. 152). — Et.: *meded* 'au secours!', *bezebat* = ?

Ştiea poloneşte şi ruseşte.

Au Leşii un cuvînt: *de zio ne poslovim*, adecă nu vom, nu pohtim (pg. 155).

Zise împăratul [Moscului]: fă, *bačco*, adecă părinte, ce ştii (pg. 166).

Ştiea desigur şi greceşte, limba de cultură a timpului. La pg. 167 citează pe «*Aristofan* poetul în stihul dintăiu care face el începătură cărţii».

RADU GRECIANU

BIBLIOGRAFIE

ISTORIIA ȚĂRII RUMÎNEȘTI DELA 1668—1700 de marele logofăt RADU GRECEANU, în Magazinu Istoricu pentru Dacia, 2 (1846) 129-176, 193-228, 321-354.

N. IORGA. CRONICILE MUNTENE, I CRONICILE DIN SECOLUL XVII. București 1899. Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 21, Memoriile secțiunii istorice: Cronica lui Brîncoveanu pg. 24-36.

N. IORGA. ISTORIEA LITERATURII ROMÎNE ÎN SECOLUL XVIII, București 1901, II 625-636.

ȘT. D. GRECIANU. SCRIERILE LUI RADU LOGOFĂTUL CRONICARUL. Complectarea articolului din 'Revista Romînă' [din 1861—1862] pentru a servi ca introducere la 'Viața lui Costandin Vodă Brîncoveanu'. București 1904.

VIAȚA LUI COSTANDIN VODĂ BRÎNCOVEANU DE RADU VEL LOGOFET GRECIANU. Cu note și anexe de *Șt. D. Grecianu*. București 1906.

BIOGRAFIE

Biografiea acestui scriitor este bine cunoscută, dar tocmai de aceia N. Iorga refuză de a o face: «Biografiea fraților Greceni (sic)—zice el în Cronici Muntene, I 25 nota 1—, care se poate forma foarte amănunțit, ar cuprinde prea mult loc și, păn la publicarea materialului inedit ce posedă Dl Șt. Greceanu, ar fi incomplectă».

Știm deocamdată numai că Radu este fiul mai mic al lui Tudor Șătrarul, că la 1691 este logofăt și la 1695 stolnic.

Radu Grecianu era un bun elenist. A revizuit traducerea grecească a *Bibliei* lui Milescu, București 1688-1689, și a tradus din grecește *Mărgăritare*, București 1691, și *Mărturisirea credinții* de Petru Moghilă, Buzău 1691. In prefața cronicii citează pe *Grigorie Teologul, Sfîntul Ioan Gură de Aur, Dioghene, Platon, Democrit, Aristotel, Demostene*.

Ştiea şi turceşte. In cronică el introduce o sumă de neologisme turceşti, din care relevăm:

Rumeli begler-bei cu tot *aeletul* lui (pg. 223). — Et.: *hailet* 'familie'.

Ahtinamelele, adică puncturile tocmelilor [de pace] (pg. 223). —Et.: pl. art dela *ahtinamea* 'tratat de pace între Poartă şi puterile creştine, în special Rusiea' < *'ahd name*.

Chelamezit, adecă vangheliia lor (pg. 132). — Et.: *kelam-i-ezid* 'vorba lui Dumnezeu'.

Ulemalîc, adecă preoţie (pg. 133).—Turc. *ulema* 'savant, învăţat; doctor în teologie; învăţat în legea, religiea musulmană'; *ulemalik* nu se găseşte în dicţionare.

Croniça cuprinde şi o frază turcească: «Nici cu aceasta nu l-au putut pleca [pe Carol XII], răspunzînd că el Turc nu mai crede, ci ce vor şti să facă, să facă: *bildi ilden kalmaşî*» (pg. 235).—'A constatat că-i de soiu palavragiu'.

OPERELE

1. Traduceri.

A tradus din greceşte următoarele cărţi:

a. Impreună cu fratele său Şerban:

1. *Bibliia*, tipărită la Bucureşti între 10 Noemvre 1688 şi Septemvre 1689, din îndemnul şi cu cheltuiala lui Şerban Cantacuzino. — Traducătorii au revizuit numai traducerea moldovanului Milescu (v. Milescu).

Pe verso titlului Radu a scris 'Stihuri 8 asupra stemei prea luminatului şi înălţatului Domn Ioan Şerban C. B. Voevod'.

2. *Mărgăritare*, adecă Cuvinte de multe fealuri, de Ioan Gură de Aur, tipărite la Bucureşti în 1691.

Pe o foae liminară Radu a scris 'Verşuri politice 8 asupra stemelor luminatului şi înălţatului Domn Io Costandin Basarabă Voevod'.

b. Singur:

3. *Pravoslavnica Mărturisire* de Petru Moghilă, tipărită la Buzău în 1691.

Pe verso titlului Radu a scris 'Verşuri politice 8 asupra stemei prea luminatului şi înălţatului Domn Io Costandin Basarab Voevod'.

Pentru traducerile 2 şi 3 fraţii Grecianu au fost mult ajutaţi de Constantin Cantacuzino.

2. Cronica.

Grecianu îşi începe povestirea de acolo de unde-i lăsată de letopisețul țării: «Devremece ale altor Domni vieți şi istorii mai denainte întru neuitare de alții au rămas la leatopisățul țării, aşa şi noi a pomeni de viața acestui Domn Io Costandin Brîncoveanu Basarab Voevod ne-am ispitit numai de cîte a ţinea minte am putut, care în zilele noastre şi prin vederea noastră s-au întîmplat» (pg. 7-8).

Cronica lui Radu Grecianu cuprinde domniea lui Const. Brîncovanu, 29 Octomvre 1688—Fevruar 1714, şi ni s-a păstrat în două redacţii: una mai scurtă, ms aparţinînd lui Şt. D. Grecianu, şi una mai lungă, ms Academie No. 548, în care capitolele 1-48, apoi 52-58, 62-64, 67-70, 74, 78, 79, 81-110, sînt identice, dar capitolele 49, 50, 51, 59-61, 65, 66, 71-73, 75-77 şi 80 sînt schimbate.

Ediţiea lui Şt. D. Grecianu cuprinde ms Grecianu şi «variantele» ms Academie.

Manuscrisul publicat de Bălcescu în Magazin Istoric merge numai păn la 9 Octomvre 1699, cap. 1-48.

Predosloviea păstrată în manuscrisul Grecianu zice: «Eu dar cîte am putut ajunge cu istoriia Măriei Tale le orînduesc închinîndu-mă ca cu o mică, plecată şi nevrednică slujbă, cu care, zic, istorie *ajungînd până la al zecilea an din domniia Măriei Tale...»*

Istoriea celor zece ani de domnie a lui Brîncovanu cuprinde însă capitolele 1-43. In adevăr în cap. 43 cronicarul povesteşte evenimentele întîmplate în anul 1698 şi mîntue cu înoirea domniei de către Turci la 13 April 1699, iar capitolul 44 reia povestirea cu Fevruar 1699.

Putem deci presupune că prefaţa şi capitolele 1-43 au fost scrise cu începere din vara anului 1699, iar în toamnă povestirea a fost complectată mai întăiu cu cap. 44-48, care cuprind evenimentele dela 10 Fevruar 1699—9 Octomvre 1699 (moartea popii Neculai, un Grec devotat lui Brîncovanu). Nu mult după această cineva a luat o copie depe manuscrisul cu 48 de capitole, şi acest manuscris este acela publicat în Magazin Istoric.

La cele 48 de capitole, în Noemvre 1699 Radu a mai adăugat unul, cap. 49, care relatează, în zece rînduri, întoarcerea lui Brîncovanu din Tîrgovişte la Bucureşti la 30 Octomvre 1699.

Partea a doua a cronicii, care începe cu cap. 50 'Inceperea

cu ajutorul lui Dumnezeu al anului al XII den domniia Mării Sale lui Costandin Vodă', şi se mîntue cu cap. 110, Fevruar 1714, a rămas neisprăvită, deoarece cronicarul nu relatează nici maziliea lui Brîncoveanu, 25 Mart 1714, nici decapitarea sa în Ţarigrad, 15 August 1714,

Capitolele 50-77 ale ms Gr., care se mîntue cu sosirea în Bucureşti a lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, 12 Iunie 1707, sînt scrise înainte de 1731, deoarece *Hrisant* (pg. 169) nu-i numit *preafericitul*, adică răposatul; capitolele 78-110 ale aceluiaş ms, care încep cu sfinţirea mănăstirii Sft. Ghiorghe din Bucureşti de Hrisant, 29 Iunie 1707, sînt scrise după 1731, deoarece *Hrisant* (pg. 174, 175, 180) îi numit *preafericitul*.

Capitolele 49-80 ale ms Ac., care cuprind intervalul dintre 29 Oct. 1699—29 Oct. 1707, au fost scrise după 1731, deoarece, pg. 172 de 4 ori, 174 şi 175, vorbesc de *preafericitul Hrisant*.

Capitolul 50 al ms Gr. a fost scris înainte de 1724, deoarece *Atanasie*, patriarhul Antiohiei (pg. 98, 123), nu-i numit *preafericitul*, ca în cap. 50 al ms Ac. (pg. 100). Aşadar ms Gr. a fost scris între 1724-1731.

A doua redacţie pentru anii 1699—1707 se prezintă ca o complectare a celei dintăi. Astfel cap. 50 din amîndouă redacţiile 'Inceperea cu ajutorul lui Dumnezeu al anului XII den domniia Mării Sale lui Costandin Vodă' este urmat în Ac. de 'Nunta ce au făcut Domnul cu fiica Mării Sale cea de a patra Doamna Safta şi altele ce au urmat atuncea în grabă după nuntă'. Şi în adevăr, Gr.—Ac. relatează: 1. porunca împărăţiei ca Domnul să pregătească cele necesare pentru conducerea solului nemţesc pănă la Rusciuc 2. plecarea Domnului contra Tatarilor Nohai, la 15 Ianuar (1700), şi întoarcerea din drum, dela satul Drăgăneşti ot sud Prahova, după porunca împărătească, 3. nunta Saftei cu Iordachi Creţulescu în Maiu, 4. pîrîrea Domnului la Turci de mai mulţi boeri, 5. vilegiatura Domnului la Tîrgovişte dela 1 August —15 Noemvre.

In Ac. urmare 3. nunta-i povestită cu amănuntul că a durat dela 12—19 Maiu, 4. pîra la Turci este povestită cu amănunte nouă, —numele, caracterul şi amestecul Tudoscăi, soţiea lui Dumitraşcu Corbeanul, numele boerilor trimeşi la Ţarigrad ca să-l apere contra celor care-l pîrîse, închiderea pe cîtva timp a boerilor complotişti; 5 e modificat: vilegiatura Domnului-i pusă între 15 Septemvre—10 Octomvre.

Cap. 51 din amîndouă redacţiile 'Inceperea cu ajutorul lui

Dumnezeu al anului XIII al domniii Măriii Sale lui Costandin Vodă' este urmat în Ac. de 'De aici încep a scrie cele ce la anul XIII al domniii Măriii Sale lui Constandin Vodă s-au întîmplat *şi cum de prea înţeleptul Domn s-au chivernisit'*, căci în rîndurile ce precedă adausul, cu tot titlul, autorul nu vorbise despre Domn decît că Turcii îi ceruse bani şi-i poruncise să pregătească cele trebuitoare pentru dregerea podului dela Tighina, cele mai multe rînduri fiind consacrate Moldovei, Antiohie Cantemir şi Duca Vodă. In adaus cronicarul reia povestirea cu porunca de a drege cetatea Bender, relatează apoi trimeterea, la 25 Fevruar (1701), a lui Şerban Grecianu la Ţarigrad că să înlocuiască pe Caramanliul, Vergu şi Bunea, capichihăi, care cheltuise acolo prea mulţi bani, şi porunca Turcilor ca Domnul să plece la Bender la 29 April.

Cap. 59 Gr. îi întitulat 'Insemnăm aici cum unii vrăjmaşi ai Măriii Sale lui Costandin Vodă au pus la cale pe vizirul de au chemat pe Măriia Sa, la care mergere Domnul multe daruri au dus la împărat', iar Ac. 'Aici încep a scrie mergerea Domnului den poruncă la Odriiu *şi cele ce s-au întîmplat acolo şi cum s-au chivernisit şi de ce i-au fost ducerea dupăcum am înţeles şi învîrtejirea iarăş cu fericire în scaun'*.

Pentru a scurta vorba facem comparaţiea pe două coloane şi subliniem ceia ce nu are o redacţie spre deosebire de cealaltă.

	— *Capichihăile Cornea vel ban şi Mihaiu Cantacuzino, întorşi din Ţarigrad, fiind înlocuiţi cu Bunea Grădişteanul vel comis, aduc Domnului ştiri bune.*
1. In ziua de *Duminica Tomei* soseşte la Bucureşti un cuciuc imbrohor al împăratului, *anume Selim aga*, cu poruncă ca Domnul să vie la Odriiu să sărute poala împăratului.	1. La *26 April* soseşte la Bucureşti un cuciuc imbrohor al împăratului cu poruncă ca Domnul să vie la Odriiu să sărute poala împăratului.
2. A doua zi dela plecarea agăi Domnul se îmbolnăveşte de o boală grea, umflătura la obraz care se chiamă *anemopirona*.	2. La 3-4 zile dela venirea Turcului Domnul se îmbolnăveşte la obraz de boală cumplită a umflăturii, *care l-a ţinut în pat două săptămîni.*

3. Fiind silit să-şi amîne plecarea Domnul trimete înainte pe boerii Cornea vel ban, Diicul vel logofăt, Mihaju Cantacuzino vel spătar şi Preda Prîşcoveanul biv vel medelnicer.

3. = 3.

— *Lasă caimacami pe Stroe Leurdeanul vel vornic, Şerban Grecianul vel vistier, Radul Golescul biv vel comis şi Iane Văcărescul vel agă.*

4. Indreptîndu-se Domnul pleacă din Bucureşti la *5 Maiu şi ajunge la Arnaut-chioi, lîngă Odriiu, la 28 Maiu, unde poposeşte.*

4. Domnul pleacă din Bucureşti la *18 Maiu, întovărăşit pănla Copăceni de boerime şi de copiii săi*, iar de *mitropolitul Teodosie pănla Giurgiu. Ia cu sine pe fiul său Ştefăniţă.*

Ajunge *la marginea* Odriiului.

5. Aici se întîlneşte cu Alexandru Mavocordat Exaporiton şi cu Neculai, fiul său.

5. = 5.

6. La *3 Iunie* intră în Odriiu, unde-i găzduit la saraiul dela Mitropolie.

6. Intră în Odriiu, unde-i găzduit la Mitropolie, *şi unde stă o săptămînă fără să se întîlnească cu cineva.*

7. La *9 Iunie* îi primit de vizir, care-l îmbracă cu caftan pe el şi *20* de boeri.

7. Ii primit de vizir, care-l îmbracă cu caftan pe el şi pe *40* de boeri. *Se ntoarce la mitropolie cu pompă.*

— *Inştiinţează pe Doamna din Bucureşti prin Mihaiu postelnicul Fărcăşanu că împărăţiea i-a înoit domniea.*

8. La *15 Iunie*, dupăce mai întăiu l-a îmbrăcat cu caftan pe el şi pe *30* de boeri (urmează *lista lor)*, Domnul împreună cu fiul său şi 5 boeri. (îi numeşte după boerie) îs primiţi de împărat.

8. *Duminică*, dupăce mai întăiu l-au îmbrăcat cu caftan pe el, pe fiul său Ştefan şi pe *40* de boeri, este primit de împărat. *Impăratul vorbea mai întăiu vizirului, apoi vizirul comunica Exaporitului dragomanul şi dragomanul Domnului.*

9. La *26 Iunie* vizirul îi dă hatişeriful de domnie veşnică.	9.—v. 7.
10. La *28 Iunie* pleacă din Odriiu, şi la *11 Iulie* soseşte în Bucureşti, unde-i primit cu mare pompă.	10. *A doua zi* pleacă acasă. *La Turtucaia îi iese înainte mitropolitul, Const. Cantacuzino stolnicul, fiii săi şi ginerii. Se opreşte cîteva zile la Obileşti* şi apoi intră în Bucureşti cu mare pompă.
11. Domnul îmbracă cu felegele şi conteşe de samur pe boerii caimacani *Stroe vel dvornic, Şerban vistièr, Radul Golescu biv vel comis şi Ianache Văcărescu vel agă.*	11. Domnul îmbracă cu felegele cu pacele de samur pe boerii caimacani (al căror nume l-a dat mai sus, după 3).
12. Serviciu religios şi ospăţ.	12. = 12.
13. *A patra zi (15 Iulie) Domnul se duce la satul său Mogoşoaia să se odihnească.*	13. — Urmează apoi: '*Acum dară scriu şi ducerea Domnului den ce a fost pricina dupre cum s-au înţeles şi cine au fost îndemnătorii*' (o pagină şi 5 rînduri).

In sfîrşit ca întindere observăm că prima redacţie are 4 pagini, a doua 7½.

Intre cele două redacţii sînt şi deosebiri de date. Astfel cap. 49 ms Gr. pune întoarcerea Domnului în Bucureşti din 1699 la *30 Octomvre;* iar ms Ac. la *28 Noemvre* (pg. 96 ;—cap 73 ms Gr. pune nunta lui Dinu, fiul lui Const. Brîncovanu, la *20 Ianuar 1707* şi plecarea boerilor moldoveni care luase parte la nuntă la *26 Ianuar* (pg. 157)—ms Ac. pune nunta dela *28 Ianuar păn la 8 Fevruar 1707* şi plecarea solului moldovenesc Ioan Neculcea (desigur împreună cu ceilalţi boeri) la *13 Fevruar* (pg. 160) (Neculcea, Letop. II 286, pune nunta la *1706);*—cap. 74 ms Gr. pune sosirea unor călăraşi din Ţarigrad la *20 April* 1707 (pg. 161)—ms Ac. *15 April* (pg. 163);—cap. 77 ms Gr. pune întoarcerea Domnului în Bucureşti din 1707 la *5 Mart* (pg. 168)—cap. 76 ms Ac. *20 Fevruar* (pg. 167); — cap. 77 ms Gr. pune întoarcerea Domnului în Bucureşti din drumul spre Bender la *3 Maiu* 1707 (pg.

169)—ms Ac. *15 Maiu* (pg. 171), iar *3 Maiu* este ziua cînd Domnul a primit ordinul de întoarcere înapoi.

Aceste deosebiri de dată nu trebue să ne surprindă. In predosloviea cronicii autorul însuş zice că «ne-am ispitit numai de cîte *a ţinea minte* am putut, care în zilele noastre şi prin vederea noastră s-au întîmplat».

CONSTANTIN CANTACUZINO

1650? — 6 Iunie 1716

BIBLIOGRAFIE

OPERELE LUI CONSTANTIN CANTACUZINO, publicate de *N. Iorga.* Bucureşti 1901.

N. IORGA. ISTORIEA LITERATURII ROMÎNE DIN SECOLUL XVIII, Bucureşti 1901, I 157-169.

N. IORGA. MANUSCRIPTE DIN BIBLIOTECI STRĂINE RELATIVE LA ISTORIEA ROMÎNILOR. II Bucureşti 1899, Extras din Anal. Acad. Rom. ser. II, vol. 21, Bucureşti 1900, pg. 62—102: Corespondenţa lui Ludovic Ferdinand de Marsigli cu stolnicul Constantin Cantacuzino şi lucrările literare şi istorice ale acestuia din urmă.

AL. T. DUMITRESCU. CONTRIBUŢIUNI LA ISTORIOGRAFIEA ROMÎNEASCĂ VECHE, în Lui Ion Bianu Amintire, Bucureşti 1916—1921, pg. 227-255: Harta Ţării Rumîneşti de Const. Cantacuzino pg. 234-235.

G. PASCU. INFLUENŢA CRONICARILOR MOLDOVENI ASUPRA CELOR MUNTENI DIN SECOLUL XVII: CONST. CANTACUZINO, în Arhiva 29 (1922) 195-206.

BIOGRAFIE

Stolnicul Constantin Cantacuzino este al treilea fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino, şi fratele mai mic al lui Şerban Cantacuzino, viitorul Domn al Munteniei.

La 1663, anul cînd tatăl său este ucis de Grigore Ghica Vodă, stolnicul se afla în Ungariea ca simplu postelnic. Nu mult în urmă, la 12 Mart 1665, el pleacă din Bucureşti prin Constantinopol şi Veneţiea la Padova pentru studii, unde zăboveşte patru ani, păn la 1669, cînd se-ntoarce în ţară prin Veneţiea şi Viena.

La 1670 face o călătorie în Moldova la comisul Ioniţă Racoviţă, care-i era rudă, de unde se întoarce cu un exemplar din cronica lui Ureache.

La 1672 Grigore Ghica, ucigaşul tatălui său, căpătînd din nou tronul Munteniei, îl închide la Bucureşti, de unde nu scapă decît în urma intervenţiei unui agă venit anume la Bucureşti prin stăruinţa fratelui său Şerban, care, scăpat din închisoare, se refugiase mai întăiu în Moldova la Hangu şi apoi la Constantinopol.

Dus la Constantinopol Constantin trece apoi în Creta, unde se păstra încă tradiţiea culturii veneţiene, şi de unde se întoarce în ţară fiind chemat de Duca Vodă, urmaşul lui Ghica.

La 1675 Constantin este trimis în Poloniea.

La 1676 este închis la Cocorăşti, dar răpede liberat.

La 1678, liniştindu-se lucrurile, Constantin ia parte cu Duca Vodă la a doua expediţie la Cehrin.

Supt domniea fratelui său Şerban Constantin nu primeşte să fie alt ceva decît boer în fruntea divanului.

La 1681 se duce la Constantinopol cu nepotul său Const. Brîncoveanu.

La 1689 refuză să devie Domn şi sprijină pe Brîncoveanu, al cărui mentor devine.

La sfîrşitul lui Septemvre 1694, împreună cu alţi boeri, duce la Iaşi pe Mariea, fiica lui Constantin Brîncoveanu, spre a se mărita cu Constantin Duca Vodă, Domnul Moldovei, de unde se întoarce imediat după nuntă, care a avut loc la 5 Noemvre acelaş an.

La 1695 este caimacan în lipsa Domnului, care ieşişe înaintea Sultanului.

La 1714, amărît de luptele politice, se retrage la Filipeşti.

In noaptea de 6 spre 7 Iunie 1716 este zugrumat în închisoarea de poliţie a lui Bostangibaşa.

După propriea recunoaştere a contemporanilor, Constantin Cantacuzino era un om foarte învăţat.

Gherasim, patriarhul Alexandriei, a cunoscut pe «prea înţeleptul şi întru tot vestitul Costandin, mai denainte marele stolnic, carele, cu frumuseaţele ai prea înţeleaptei şi dumnezeeştii lui înţelepciuni, luminează toată politiia», în Cuvînt de Prăznuire, «carte scrisă cu mîna greceşte şi romîneşte către Costandin Vodă Brîncoveanu» la 1692 şi descrisă de Episcopul Ghenadie, Două Manuscrise romîneşti din secolul XVII, Bucureşti 1892, Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 12, Memoriile secţ. lit. pg. 35-72, pg. 45.

Daponte, Grecul erudit depe vremea lui Const. Mavrocordat, în Catalog istoric al Grecilor însemnaţi dela 1700—1784, la Erbiceanu, Cronicarii Greci, pg. 73, zice: «marele stolnic Const. Cantacuzino cel învăţat».

La 1787 Mihaiu Cantacuzino, Ghenealoghiia (Genealogiea Cantacuzinilor), pg. 292 zicea: «Stolnicul Costantin Cantacuzino din copilăriia sa a fost dat cu totul asupra învăţăturii. La limba elinească era un mare filosof.

Dupăce a venit în vrîstă, s-a dus în Evropa iar pentru învăţătură. La Roma a învăţat limba latinéască şi italienească, în care limbă era desăvîrşit spudeu. El pentru practică a petrecut cîţiva ani în Viena, în Veneţiia, în Varşoviia şi pela alte crăii ale Evropei.

...Viaţa şi vremea sa o petrecea pururea cu dăscălii, cu spudeii şi cu bărbaţii procopsiţi...

Printr-însul urma Şerban Vodă corespundinţele cu stăpînitorii Evropei, asemenea şi Costantin Brîncoveanu Voevod, cum şi la urmă fiul său Ştefan Cantacuzino Voevod. El sintesea ale lor scrisori şi corespondinţe, el scriia şi deosebite ale sale scrisori către înpăraţi şi lua răspunsuri pe numele său.

La casa sa erau mult mai multe scrisori dela înpăraţi şi privileghiuri pentru neamul Cantacuzinilor, cum şi dovezi din istoriile cele vechi pentru siraua familiei neamului Cantacuzinilor, ca unul ce era deplin istoricos».

Genealogistul face confuzie. Limba latinească şi italienească a învăţat-o stolnicul la Padova, nu la Roma, iar, după cît ştim păn acuma, pela Viena a trecut numai pe cînd se întorcea dela studii dela Padova. Despre călătorii la Varşoviea iarăş nu ştim nimic.

Călugărul catolic Giovanni Batista del Monte, care a stat 22 de ani în Munteniea, relatează la 1687 că Şerban Cantacuzino are patru fraţi, din care doi, Constantin şi Mateiu, învăţaţi şi buni filosofi şi plecaţi spre ritul latin (Arhiva, 5 (1894) 548).

Hyltéen, agent suedez (DocHur IX [1] 526): «Sînt aici cîţiva boeri cuminţi şi cărturari..., mai ales contele Cantacuzino, un bătrîn cinstit, care prin studii şi călătorii în străinătate a căpătat o mare experienţă şi o mare ghibăcie».

Era în legături cu învăţaţii greci ai timpului, între care mai ales cu Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, şi care a stat şi în ţările noastre. Astfel se cunosc următoarele scrisori adresate patriarhului de stolnic: 1. 7 Nov. 1712 (Biserica Ortodoxă Romînă, 16 (1893) 720—723), 2. Nov. 1712 (Biser. Ortod. Rom. 15

(1891—1892) 790—791), 3. 21 April 1714 (Biser. Ortod. Rom. 16 (1893) 297—300), 4. April 1715 (Biser. Ortod. Rom. 15 (1891—1892) 686—687), 5. 26 Iulie 1714 (Legrand, Epistolaire Grec ou Recueil de lettres adressées pour la plupart à Chrysanthe Notaras, patriarche de Jérusalem, par les princes de Valachie et de Moldavie, etc. etc. etc., Paris 1888, pg. 123-124), şi o scrisoare adresată stolnicului de Hrisant, nedatată dar probabil din 1714, fiindcă vorbeşte de încoronarea lui Const. Brîncoveanu (DocHur XIV 328).

La 26 Octomvre 1708 «cinstitul şi prea îeţeleptul boiariu Costandin Cantacuzino biv vel stolnic» a cununat pe Bălaşa, a şesea fiică a lui Const. Brîncoveanu, cu Manolache Andronache «însă epitrop fiind pus despre partea prea sfinţitului părintelui patiarhului Ierusalimului chiar Hrisant, carele întîmplîndu-se Sfinţiei Sale a merge la sfîntul mormînt la Ierusalim, aşa Sfinţiia Sa au socotit, fiind în mare prieteşug cu pomenitul cinstitul boiariu, de l-au rugat şi l-au poftit prin scrisoare ca despre partea Sfinţiii Sale, cum s-au zis, să cunune» (Radu Grecianu, Viaţa lui Costandin Vodă Brîncoveanu, Bucureşti 1906, pg. 185).

Supt imboldul lui Const. Cantacuzino unii învăţaţi greci scriu chiar diferite cărţi. Astfel:

«După voinţa prea gloriosului şi prea înţeleptului boer marele stolnic Domnul Constantin Cantacuzino», *Hrisant Notara*, patriarhul Ierusalimului, care a stat multă vreme prin ţările noastre, a tradus în greaca modernă cartea lui Kuropalat *Despre Oficiile palatului din Constantinopol şi Despre Oficiile marei biserici*, carte scrisă la Bucureşti la 20 Dechemvre 1691 (manuscris, v. Erbiceanu, Un Manuscript grecesc al lui Hrisant Notara, patriarhul Ierulalimului, în Biserica Ortodoxă Romînă, 14 (1890—1891) 423-428). — Cartea cuprinde, în 21 de capitole, descrierea ceremonialului împăraţilor bizantini şi ai bisericii creştine.—Partea a doua a acestei cărţii a fost tipărită la Tîrgovişte, în Mart 1715, supt titlul care începe 'Despre oficiile, demnităţile bisericeşti şi boeriile sfintei biserici a lui Hristos şi însemnarea lor...' (Bibliografiea rom. veche, 499-500).

«După cererea prea nobilului şi învăţatului arhon Domnul Constantin Cantacuzino» *Ioan Karyophylles*, mare logofăt al marei biserici a lui Hristos, petrecînd în Bucureşti, a scris un *Manual despre cîteva nedumeriri*, tipărit la Snagov în 1697 (Bibliografiea rom. veche, 349).

'*Viaţa* prea cuviosului şi nemuritorului împărat şi autocrat al Grecilor, *Ioan Cantacuzino*, în prescurtare, pentru moşul prea

luminatului şi prea înălţatului Domn şi stăpîn a toată Ungrovlahiea, Domnul Domn Ioan Constantin Basarab Voevod Brîncoveanu, pentru prea nobilul, prea vestitul şi prea învăţatul Domn stolnic, Domnul domn Constantin Cantacuzino, de către *Ioan Comnen* doftorul, în Bucureşti, în anul 1699, luna lui April' (Iorga, Manuscripte din biblioteci străine relative la istoriea Romînilor, I Bucureşti 1898, pg. 24).

La 15 Maiu 1697 Nicolaos iereu Comninos Papadopulos trimetea din Padova patriarhului Dositeiu, împreună cu o scrisoare, o carte tipărită de curînd şi «dedicată vestitului şi prea vrednicului de numele elenic Domnului Cantacuzino» (Legrand, Epistolaire, pg. 8-9).—Numele cărţii nu-l putem şti.

Academiea posedă «manuscrisul grecesc al lui Mulaimis, dedicat stolnicului Const. Cantacuzino» (Iorga, Activitatea culturală a lui Constantin Vodă Brîncoveanu, 14).

Pentru traducerile lor din greceşte în romîneşte, fraţii Greceanu recurg la cunoştinţile stolnicului. In 'Către de bine voitoriul cititoriu' dela *Mărgăritare*, adecă Cuvinte de multe fealiuri, a lui Ioan Hrisostom, tipărită la Bucureşti în 1691, Şerban şi Radu Greceanu zic: «Avut-am îndireptătoriu pe cinstitul, blagorodnicul şi prea înţeleptul Dumnealui Costandin Cantacuzino, biv vel stolnic. Insă la cele mai adînci filosofeşti şi bogosloveşti *noimata* ce s-au aflat, pre Dumnealui ca pre un *epistimon* şi ştiutoriu l-am avut lumină şi dezlegare întru toate», iar în prefaţa-dedicaţie lui Const. Brîncovanu dela *Pravoslavnica Mărturisire* a lui Petru Moghilă, tipărită la Buzău în 1691, Radu Greceanu zice: «Insă aceasta mărturisesc, precum şi la alalte ce am prepus şi am scos împreună cu frate-mieu Şerban al doilea logofăt, de s-au tipărit, aşa şi la aceasta mai vîrtos ajutoriu şi îndireptătoriu mai grelelor cuvinte şi *noime* am avut pe Dumnealui Costandin Cantacuzino, biv vel stolnic».

OPERELE

1. Ziarul de Călătorie şi de petrecere la Padova dela 12 Mart 1665, cînd a pornit din Bucureşti prin Constantinopol şi Veneţiea, păn la 1669, cînd s-a întors în ţară prin Veneţiea şi Viena.

2. Traducerea din greceşte a testamentului lui Dona Pepano, supraveghetorul său la Veneţiea.

3. Cronologie tabelară a Munteniei, 1215—1666. Cuprinde,

în actuala ediţie, 177 de articole, dintre care cel dintăiu este foarte interesant, fiindcă pune descălecarea ţării la 6723 (= *1215)*.

Cronologiea este întocmită în primul rînd după hrisoave, ale mănăstirilor (Cîmpulung, Nucet, Tismana, Sneagov, Deal, Glavacioc), ale moşnenilor, ale particularilor (numai dela Ştefanache medelnicer a utilizat zece: 7074, 7084, 7131, 7134, 7137, 7144, 7145, 7151, 7165, 7171), apoi după pisanii ale mănăstirilor, mormintelor şi clopotelor.

Ştirile sînt comparate de 5 ori cu *leatopiseţul* (odată supt forma plurală). Acest leatopiseţ este 'Istoriia Ţării Rumîneşti de cînd au descălicat Rumînii', Cronica Anonimă 1290—1654, publicată în Magazin Istoric pentru Dacia, vol. 4 (1847) 231-334:

1. 6723 (=1215). Radul Voevod Negrul, care pisaniia mănăstirii Cîmpulungului arată că o zidise Măriia Sa în Domnie biserică de mir şi surpîndu-se Mateiu Vodă o au prefăcut arătînd şi în hrisovul Măriei Sale ce este acolo la mănăstire dela leat 7155 April 10 dni, cum că au fost zidirea dintăi la leatul 6723, care este cu 75 de ani mai nainte zidirea mănăstirii decît veleatul ce scrie *leatopiseţile* de descălicarea ţării.—Pg. 231: Iar cînd au fost la cursul anilor dela Adam 6798 (=1290), fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chemat Radul Negru Voevod, mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, ridicatu-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade, Rumîni, papistaşi, Sasi, de tot feliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară nouă.

2. 6894 (=1386). Dan Voevod, sin Radul Voevod, dupăcum şi *leatopiseţul* zice că au fost frate Mircii Voevod—Pg. 233: Dan Vodă au domnit ani 23. Acesta au fost frate cu Mircea Vodă bătrînul.

3. 6932 (=1424). Dan Voevod... Pre acest Dan Voevod *leatopiseţul* nu-l are.—Pg. 233: lipseşte.

4. 6983 (=1475). Basarab Voevod cel Tînăr... Pre acesta-l numeşte *leatopiseţul* Laiotă, carele au închinat ţara la Turci.—Pg. 234: Laiotă Basarabă Vodă cel Bătrîn (sic), care au închinat ţara Turcilor, domnit-au ani 17.

5. 7076 (=1568). Alexandru Voevod... dă moşiia Brătăşani i Maniţa la Mogoşeşti, care moşie o are cumpărată încă din zilele Radului Voevod Călugărului, care îl arată *leatopiseţul* de-i zice Paisie.—Pg. 271: Apoi boiarii au venit la svînta mănăstire Argeş de au luat pre egumenul Paisie şi l-au ridicat Domn, şi i-au schimbat numele de i-au zis Radul Vodă.

«In forma în care ni s-a păstrat, Cronologiea arată a fi fost scrisă tărziu în secolul XVIII, căci pomeneşte documente ce se aflau la *stolnicul Ştefanache*, la *Ştirbeiu*, la Dumnealui *Brîncovanul*, menţionînd totuş pe strămoşii marilor familii din veacul precedent, Bălenii, Lordenii» (Iorga, Ist. lit. XVIII, I 168 n. 3).—Observ că editorul ar fi trebuit să ne dee, în note la ediţie, lămurirī despre toate persoanele citate ca proprietare ale hrisoavelor, pentru a putea şti precis ce poate a fi atribuit stolnicului şi ce este adaus posterior.

Dacă, de pildă, s-ar putea dovedi că art. 28 aparţine stolnicului, atunci am putea data Cronologiea: «6963 (=1455). Vlad Voevod, ce-l arată *predosloviia Bibliei*». In adevăr predosloviea Bibliei dela 1688—Septemvre 1689 zice (Bibliografiea rom. veche, pg. 288): «Vlad Vodă dentr-acelaş neam au domnit pre la leatul 1455 dela Hristos». In acest caz Cronologiea n-ar putea fi maī veche de Septemvre 1689.

4. Alle petitioni dell' illustrissimo Signor Luigi conte Marsigli fatte all' illustrissimo Signor Constantino Cantacuzeno per servirsene al proseguimento e prossimo fine del trattato istorico-naturale-geografico delle Dacie (Răspuns generalului Marsigli la întrebările sale despre istoriea şi geografiea Munteniei şi Moldovei), manuscris la Biblioteca Universităţii din Bologna.

Generalul conte Luigi Ferdinando di Marsigli din Bologna, care vizitase Munteniea, fiind trimes de Germani în misiune diplomatică pe lîngă Constantin Brîncovanu în 1690, după biruinţa lui Brîncovanu şi a Turcilor la Zărneşti, apoi la 1691 (în Septemvre şi Noemvre) şi în Iunie 1692, se ocupa cu istoriea şi geografiea. Pentru cartea sa *Danubius pannonico-mysicus* (tipărită la 1726 în 6 volume in folio), Marsigli s-a adresat lui Const. Cantacuzino ca să-i complecteze şi eventual să-i îndrepte informaţiile sale geografice şi istorice privitoare la Munteniea şi Moldova.

Răspunsul lui Cantacuzino, trimes lui Marsigli la 4 Mart 1697, consistă în adnotări la întrebările lui Marsigli şi în două liste de Domni, una ai Munteniei şi una ai Moldovei, adăugate la sfîrşit.

Lista Domnilor Moldovei începe cu Dragoş (1359), şi se mîntue cu «Constantin al treilea, feciorul lui Duca Vodă, care domneşte acuma în Ţara Moldovei» (1694). Pănă la Aron Vodă lista este făcută desigur după Ureache, din care stolnicul poseda un

exemplar pe care şi-l procurase pe cînd se afla în Moldova la 1670, şi pe care i-l arătase şi lui Marsigli. *

Dela Aron Vodă păn la Constantin Vodă stolnicul a trebuit să utilizeze Letopisăţul lui Miron Costin, care merge păn la 1661, şi Anonimul care-l continuă păn la 1705 (publicat de C. Giurescu, Bucureşti 1913: Letopisăţul Ţării Moldovei dela Istratie Dabija pănă la domniea a doua a lui Antiohie Cantemir, 1661—1705).

5. Harta Ţării Rumîneşti, Padova 1700.

Harta s-a pierdut, însă a fost utilizată de:

Indice topografico del principato di Valachia, diviso in XVII parti, secondo l'esatissima *Descrizione* che ne diede il fu conte *Costantino Cantacuzeno* al celeberrimo medico e filosofo Giovanni Comneno, ora arcivescovo di Dristra al celsissimo Costantino Brancovani principe di Valachia. Ridotto dal grande al picciolo per opera di Marco Antonio Gigli Veneto, ingegner attuale della serena republica de Venezia, Venezia 1718, apoi de Sulzer, 1781, şi de Riga Velestinli, 1797. (Despre harta acestuia din urmă v. N. Iorga, O Hartă a Ţării Rumîneşti din 1780 şi un geograf dobrogean, Bucureşti 1914, Extras din Anal. Acad. Rom. seriea II, vol. 36, Memoriile secţiei istorice).

6. *Istoriia Ţării Rumîneşti* întru care se cuprinde numele ei cel dintăiu, şi cine au fost lăcuitori atunci, şi apoi cine au mai descălicat, şi apoi cine o au stăpînit pănă şi în vremile de acum, cum s-au tras şi stă.

Stolnicul lucra la această carte în Mart 1694. In adevăr, răspunzînd lui Marsigli la întrebarea acestuia despre originile Munteniei, el zicea: «Ceia ce Domniea Voastră doreşte (să afle) cere timp şi osteneală mare, ceia ce pro posse eu o fac în limba romînească, pentru a lămuri mai mult leatopiseţul acestei ţări, dar deocamdată nu-i mîntuit . **

Din Predoslavie rezultă că autorul a avut intenţiea să facă o istorie a Ţării Romîneşti dela origină pănă în zilele sale, dar

* Si ricordarà che mi mostrò un manoscritto dell 'origine e istoria della Moldavia, che era una provincie spopolata, e, veduta dagl' abitanti della Marmaros in congiuntura d'andare alla caccia di bue salvatici, si vene da loro all'abitationi d'essa terra, e seguentemente sarà stato eletto un capo. Si desidera... un succinto estratto del di lei bello manoscritto.

** Questa che Vostra Signoria Illustrissima desidera, vi vol del tempo e fatiga grande, quale pro posse io fò in valacco, per più dilucidare gl'annali di questa provincia, mà non è per hora finita.

s-a izbit de greutăţi mari: «Vrînd, cum am pomenit, a istori ale Ţării ce-i zicem noi astăzi Rumîneşti, cu greu, zic, că foarte îmi este, devremece nu aflu eu pănă acum, măcar cît am ostenit, cît am cercat, cît am întrebat, şi de ştiuţi şi de bătrîni domiriţi şi înţelepţi, şi în tot chipul m-am trudit şi prin alte părţi şi cu cheltuială am nevoit, că doar aş fi aflat vreun istoric carele şi de ţara aceasta, d-incepătura ei şi de lăcuitorii ei şi Domnitorii ei, care, cît şi cum s-au purtat, şi de obiceiurile lor, şi de legile ei, şi de altele multe ce se vor fi aflat într-însa». In adevăr *leatopiseţul* ţării «atîta este de netocmit, de-ncurcat şi de scurt, cît mai multă turburare şi mirare dă celui ce citeşte, decît a şti cevaş adevăr dintr-însul»; «nişte spuneri şi poveşti» care au rămas «din om în om» «foarte slab lucru este şi cu primejdie a le crede», deoarece se bat cap în cap; «cîntecele care vestesc de vitejii, au de alte fapte ale Domnilor şi alte altor vrednici oameni ce au lucrat» pot servi la ceva, însă «şi foarte înprăştiat şi prea pre scurt pomenesc lucrul şi fără de nicio orînduială; «hrisoavele Domnilor ce sînt pela boerime şi pela mănăstiri» încă le-a consultat, însă «puţin folos şi acelea mi-au dat», pentrucă pe de o parte «risipit lucru grăesc şi foarte pe scurt zic şi fără cap povestesc, şi numai de un lucru vorbesc», iar pe de alta «cine este acela carele să poată şedea a căuta toate a tuturor hrisoave să vază ce scriu şi cum scriu?».

Fiindcă deci «nicio povăţuitură, niciun ajutor, nici nicio luminare avem dela pămîntenii noştri», iar «cel *letopiseţ*, ce zicem, destul pe scurt, întunecat şi făr de orînduială este, cum s-au zis mai sus, şi vom vedea mai pe urmă şi dintr-însul», autorul a fost silit să se adreseze la «istorii streine, pela Greci, pela Leşi, pela Unguri şi pela alţii», cu toate că şi aceştia «pe scurt pomenesc» despre Romîni, şi unii-s «voitori de rău».

Vorbind de origina străină a unor boeri şi domnitori cronicarul zice (pg. 137): «Băsărăbeştii se trag din neam sîrbesc, şi alţi Domni de alte neamuri, cum *în vieţile lor se va arăta*».

In vederea acestui scop a alcătuit autorul desigur şi cronologiea tabelară a Munteniei dela 1215—1666 (v. No. 3). Cu toate acestea cartea cuprinde numai următoarele capitole: 1. Numele aceştii ţări din vechime cum îi era şi cine o stăpînia, 2. Traian Ulpie, puindu-se înpărat Romanilor, au supus Dachiia desăvîrşit, 3. De Dachiia pe scurt aicea iară voiu mai arăta cum zic că au fost de mare şi cu ce părţi s-au hotărît, 4. Dupăce au aşezat Traian pre Romani în Dachiia cum s-au ţinut şi pănă cînd tot aşa

au stătut, 5. Vlahii de unde se zic Vlahi sau alt nume, iar mai vîrtos aşa, căruia scriitorii cum le-au plăcut puindu-le nume, şi ales de unde se trag ei, 6. Dupăce au rămas Rumînii în Dachiia moşteani, cît supt ascultarea înpăraţilor romani au stătut, şi apoi la ce au mai ajuns, 7. Hunii, sau cum le zic alţii, Unii, din care Ungurii se trag şi încă sînt şi pănă astăzi, de unde au pogorît şi cum au descălecat Ţara Ungurească şi ce voevozi întăiu au venit cu dînşii.

Const. Cantacuzino discută deci la 1694 aceiaş problemă pe care Miron Costin o discutase în 'De Neamul Moldovenilor' la 1670.

Această diferenţă de dată unită cu împrejurarea că stolnicul a cunoscut de aproape Moldova, ca unul ce călătorise în Moldova la 1670 la ruda sa comisul Ioniţă Racoviţă (cf. Giurescu, Noui Contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene, pg. 50), luase parte în oastea moldovenească la asediul Cehrinului, 1677—1678, şi călătorise din nou în Moldova la 1694 (Iorga, Lit. XVIII, I 161), ca unul al cărui primă soţie era o Moldovancă, şi în sfîrşit se interesase aşa de mult de istoriea Moldovei, încît îşi procurase chiar, la 1670, un exemplar din cronica lui Ureache, şi întocmise pentru Marsigli o listă de Domnii Moldovei păn la 1694,—ne fac să credem că stolnicul a cunoscut şi scrierea lui Miron Costin. Dealtfel comparaţiea între cele două scrieri este hotărîtoare.

Caşi Miron Costin stolnicul începe cu o prefaţă, care are părţi comune cu aceia a lui Miron. Astfel stolnicul citează pe Moisi:

Pg. 62. Nu grăesc aicea nici, zic, de *marele Moise*, carele— de niciun om invăţat sau ştiut n-au fost, de au scris *Zidirea lumii* şi alte legiuiri, nici vorbesc de mulţi alţi sfinţi prooroci ...Drept că acelora ştiinţa şi învăţătura era... preste fire şi dumnezeiască.	Pg. 4. Să nu pomenim de *marele Moisi*, carele după 2400 de ani au scris leatopisăţul dela *zidirea lumii*, că acela au avut pre singur Dumnezeu dascal.

Stolnicul întroduce în prefaţă o şarjă nejustificată la adresa *Alexandrîei* populare: «O mare grămadă de minciuni în cea *Alexandrie* ce-i zic, cine o va fi făcut nu ştiu, şi într-alte cărţulii ce se văd pela unii şi pela alţii aici în ţară, şi mai multe în Mol-

dova, în care nu se coprind altele făr de minciuni şi basne, ...nicî pot fi cîte măcar acea *Alexandrie* bălmăjaşte, şi asemenea ca aceia alte cărţulii» (pg. 67). In capitolul III 'De Dachiia' Miron Costin aruncase o săgeată în treacăt: «Dachii aceştia... pemeneşte de dînşiî Cvintus Curţius, istoricul de faptele lui Alexandru Machedon (însă nu aceia *Alexandrie* mincinoasă, care este şi pre limba noastră plină de basne)» (pg. 25). *

Stolnicul îşi împarte materiea în şepte capitole. Această împărţire nu este însă o deosebire faţă de Miron, care n-are decît şese, căci ultimul capitol al stolnicului apare ca un adaus: '*Hunii*, sau cum le zic alţii Unii, din carii *Ungurii* se trag..., un unde au pogorît şi cum au descălecat Ţara Ungurească, şi ce voevozi întăiu au venit cu dînşii'.

Izvorul principal al stolnicului este, caşi pentru Miron Costin, cartea Sasului *Laurenţiu Toppeltin*, pe care o citează întăiaş dată abia în capitolul V (pg. 110): «Insă nu mi se păru a lăsa acum şi pe *Lorinţ Topeltin* din Mediaş, Sas deamintrelea, iar om învăţat şi destul umblat, cerele nu demult s-au pus a scrie, însă pre scurt, cum şi el mărturiseşte că face, într-o cărticea ce-i zice latineaşte..., adecă 'Răsăriturile şi apusul Ardelenilor, i proci', care cărticea o au făcut şi o au tipărit la Lionul de Franţa, la anul dela întruparea cuvîntului 1667».

Cît de mult aprecia el această carte se poate vedea şi depe aceia că la 1694 o recomanda lui Marsigli, însărcinîndu-se chiar să-i procure un exemplar. **

Vorbind de origina Ungurilor (cap. VII) stolnicul scrie (pg. 168): «Insă cine pofteşte şi aceasta a o vîntura şi a o alege mai bine, *cetească* pe Bonfinie... şi *pe Lorinţ Topeltin*, în cărticeaua lui ce scrie de ijdereniia Ungurilor, şi *pre alţi mai mulţi pe carii şi acest Topeltin* acoleş şi la începătura capului ce scrie de Unguri *îi pomeneşte*». Lui Marsigli-i recomanda deasemenea pe autorii citaţi de Topeltin (v. mai sus).

Sfatul pe care-l dădea altora l-a urmat stolnicul cel dintăiu. Autorii *Antonie Bonfinie* (pg. 70, 93, 101, 122, 127, 157, 163,

* Şi în Letopisăţ 507—508: «Scrie Plutarh, vestit istoric, la Viaţa lui Alexandru Machedon, care au scris *Alexandriia* din grechie ori dintr-alte limbi scoasă pe limba ţării noastre, plină de basne şi de scorniturі».

** Un libretto historico succinto, per il quale mandarò ancor io, e trovandolo, subito l'inviarò. E intitolato detto libretto *Origines et occasus Transilvanorum Laurenzii Toppeltini de Medgyes*, dal quale e d'altri autori che cita potrà facile conoscere molto intorno questo.

168, 171, 172 (2), 177), *Pius Enea Silviu* (pg. 70), *Carion* (pg. 76, 78, 79, 95, 97 (2) 101, 108, 123, 142), *Dion* (pg. 78, 79) au fost cetiţi şi apoi citaţi după indicaţiile lui Toppeltin.

După Toppeltin citează stolnicul de cîteva ori, după propriea-i mărturisire, pe *Zamoyski*:

Mai *aduce Topeltin* în poveste şi pre *Ioan Zamoski*, care zice şi tălmăceşte cum că Valahii, adecăte Rumînii, nicicum nu pot fi rămăşite din Romanii ce-au adus Traian de i-au aşezat în Dachiia (pg. 113); — Ca acestea acest *Ioan Zamoski* zicea, ale căruia ziceri şi basne, *zice Topeltin* şi alţii, că mai mult sînt de rîs decît de crezut (pg. 114); — *Topeltin*, tot într-acelaş loc ce-am semnat mai sus, *scrie*, şi aceasta că *Zamoski* istoricul din auz o istoreşte şi o zice (pg. 170).

Tot după Toppeltin recunoaşte stolnicul că citează şi pe *Ovidiu*: «Vlahii (adecă Rumînii) zic unii cum dela Flac Voevodul s-au numit aşa. Enea Silvius întăiu aceasta zicîndu-o, apoi după dînsul nu puţini o adeverează din stihurile lui *Ovidie Nason*, carele este foarte bătrîn poetic. Acela dară într-o poslanie a lui, într-a patra carte ce face, zice: 'Fost-au mai mare acestor locuri Flac, şi supt acest voevod de vrăjmaş ţărmurile Dunării fără grijă erau. Acesta au ţinut şi pe Mesii, adecă pe Sîrbi, în pace credincioasă. Acesta cu arcul şi cu sabiia au îngrozit pe Gheti'»... (Urmează mai departe citaţiea, apoi sfîrşeşte:) «Intr-acelaş chip şi altele ca acestea şi mai multe *Topeltin istoreşte*, şi ale altora mărturii spre adeverinţa acestora ce zice» (pg. 110-111). Şi în adevăr pasajul se găseşte la Toppeltin pg. 47-48, de unde l-a luat şi Miron Costin pg. 16-17.

Dintre cei doi autori citaţi de Toppeltin în manuscris, *Zamoyski* şi *Covacciocius*, şi citaţi apoi şi de Miron, stolnicul citează numai pe *Zamoyski*. Dupăce relatează, după Toppeltin, că Zamoyski susţine că Romînii nu pot fi urmaşii Romanilor, stolnicul zice ceva mai jos că această părere «sînt basne, zice *Topeltin şi alţii*» (v. mai sus). Acei *alţii* este Miron Costin care în predosloviea cărţii lui atacase vehement pe Zamoyski: «Dară este altul, de neamul său Leah, *Iane Zamoskii* care *orb năvăleşte* zicînd că nu sînt Moldovenii nici Muntenii din Rîmleni, ce trecînd pe aice, pre aceste locuri, Traian înpăratul şi lăsînd slujitorii de pază, au apucat o samă de Dachi limba rîmlenească. Vedea-vei apoi a cuvintelor lui răspuns şi ocara, nu dela mine, ci dela istorici, povaţele mele, la rîndul său» (pg. 8).

Miron Costin pg. 27 citase *Istoriia de patru monarhii a lumii*

în sprijinul ideii că războiul lui Traian cu Dacii (unul singur după Miron) avusese loc la anul 120 după Hristos. In Chronika acest izvor este numit *Culegeri din istoriile greceşti* ori simplu *Istoriile greceşti*, iar în Opisanie *Culegeri greceşti de quatuor monarchiis*. Acest izvoi a rămas necunoscut lui Const. Cantacuzino. Pentru a nu se lăsa însă mai pre jos stolnicul citează şi el pe «*Ioan Sleidan* în cărticeaua ce istoreşte *de 4 monarhii ale lumii*» (pg. 74), adică I. Sleidanus, De quatuor Monarchiis libri tres, Lugduni 1669. Fiindcă faptul relatat de Miron Costin nu se găseşte la Sleidan (pg. 132), stolnicul îl citează odată (pg. 74) pentru întinderea Romanilor, odată (pg. 144 pentru lupta lui Alexandru cel Mare cu Darie, şi odată (pg. 145) pentru origina Romanilor.

Modul cum stolnicul combate basna lui Simion Dascalul despre origina Moldovenilor din tălhari, interpolată în cronica lui Ureache (pg. 129-135, este evident o amplificare a celor deja spuse de Miron (pg. 38); pasajul despre *Coţovlahi* (pg. 125-127) este o dezvoltare a menţiunii lui Miron (pg. 34, cf. şi Chronika, pg. 188).

Insfîrşit unele fraze şi calificative amintesc pe Miron Costin:

Pg. 69 (începutul capitolului I). Vede-se dar că toţi scriitorii ţărilor şi istoricii într-aceasta se tocmesc cum şi ţara aceasta, coprinsă fiind cu Ardealul şi cu Moldova, îi zicea Dachiia sau Ghetiia.	Pg. 24 (rîndul 6 al capitolului III.) Locul acesta dară, unde este acmu Moldova şi Ţara Muntenească, este dereaptă Dachiia cum şi tot Ardealul şi cu Ţara Oltului. Alt nume mai vechiu decît acesta, Dachiia, nu aflu în toţi cîţi sînt istorici.
Pg. 72. Pentrucă rari şi foarte puţini o zic, ce numai potu-se fi *lunecat* acei ce i-au zis aşa, pentrucă, văzînd vecinătatea Ţării Sîrbeşti, căreia Misiia îi zicea, şi deasă amestecătura lăcuitorilor uniia şi altiia ţări între dînşii, zis-au cestora pentru aceia Misii.	Pg. 7 Enea Silvie... numai acesta nume Vlah depe Fleah, hatmannl Rîmului, că este, scrie, unde s-au *lunecat* şi săracul Ureche vornicul.
Pg. 79. Acel pod *mare minune* şi mare lucru au fost.— Pg. 77. [Traian] lucruri mari făcea... doară şi *minune în veci*	Pg. 29. Traian înpăratul au zidit, *mare minune* vacurilor pre urmă, pod de piatră peste Dunăre.

rămîindu-i, pe unde mergea, drumuri mari de piatră făcea şi *şanţuri* groaznice trăgea pe unde mergea şi umbla, precum şi până astăzi se văd şi la noi aici în ţară, cărora încă *troianuri* le zicem.

Pg. 30. Iară podul peste Dunăre nime altul, ce Traian înpăratul, caşi *şanţul Troianul*, l-au făcut.

Forma plurală *troianuri* a fost întrebuinţată de stolnic anume ca să ascundă modelul său, căci nu există decît *un singur troian*, descris pe larg de Miron Costin pg. 40-43.

O probă că stolnicul a avut supt ochi cartea lui Miron este şi grija pusă de stolnic de a se deosebi de Miron. Astfel *Martin Cromer*, citat de Miron numai de 2 ori, este citat de stolnic de mai multe ori (pg. 104-105, 108 de 2 ori, 142, 158).

Stolnicul citează şi autori care lipsesc la Miron Costin, ca scriitorii greci *Ioan Ţeţu* (Tzetzes, pg. 97: podul lui Traian) şi *Zonara* (pg. 82: Viaţa lui Traian, pg. 94: Viaţa lui Adrian), *Filip Cloverie* gheograful (Cluverius, pg. 72, 90, 150, 167) şi Atlasul lui *Gulielmu* şi *Ioan Blau* (pg. 90, 150) pentru geografiea veche, *Flavie Blond* (Flavio Biondo, pg. 74, 157, 158), Tito Livie Padovanul (pg. 74, 145) pentru istoriea Romanilor, *Mihail Reţie Neapolitanul* (Retius, pg. 171, 172, 176, 177), *Ioan Sambuc* (pg. 172, *Avram Bacşai* (pg. 172, 177), *Nicolae Olah* în Atila (pg. 152), *Calimah*, Experientis Attila (Callimachus = Buonaccorsi, pg. 158) pentru istoriea Ungurilor (de care Miron Costin nici nu se ocupase).

Prin aceasta nu trebue să ne-nchipuim că cartea Cantacuzinului este mai erudită decît cartea lui Miron. Afară de cei doi scriitori bizantini, ceilalţi autori erau scriitori curenţi ai timpului, pe care-i cunoştea desigur şi Miron şi-i citase supt denumirea generală de *istorii, istoriile Rîmului, istoriile vechi, istoriile vechi latineşti*.

Const. Cantacuzino a fost înfluenţat şi de Gligorie Ureache în vocabular (v. Introducere).

Dacă Cronologiea tabelară, care cuprindea material pregătitor pentru cronica pe care-şi propusese s-o scrie, nu-i mai veche decît Septemvre 1689, atunci stolnicul n-a putut să înceapă redactarea cronicii mai devreme de 1690. Pe de altă parte fiindcă Cronologiea merge numai pân la 1666, este de presupus că stolnicul căuta

să-şi mai adune material de istoriea Munteniei, fără să se gîndească să înceapă cu problema romanităţii poporului romîn.

La începutul lui Noemvre 1690 vine însă întăiaş dată la Bucureşti generalul Marsigli, care tocmai se ocupa cu geografiea şi istoriea. Stolnicul, care la această dată se afla la Bucureşti, l-a cunoscut desigur din primul moment, l-a pus în curent cu istoriea şi geografiea Romînilor, arătîndu-i chiar acel «frumos manuscris» al lui Ureache, şi vorbindu-i de romanitatea noastră după Toppeltin şi Miron Costin.

Cum Marsigli nu aflase încă de cartea lui Toppeltin, şi cu atît mai puţin de a lui Miron Costin, pe care probabil stolnicul l-a trecut supt tăcere, şi pe care dealtfel Italianul nici nu l-ar fi putut ceti, Marsigli i-a dat poate stolnicului ideia de a scrie despre romanitatea poporului romîn. In adevăr Marsigli, desigur pe baza conversaţiilor avute în 1690—1692, îl ruga pe Cantacuzino să-i comunice «în rezumat cele mai bune însemnări care pot să dovedească descendenţa neîntreruptă a poporului romîn din cel roman, aducînd în sprijin memorii, deducaţiuni, obiceiuri şi alte particularităţi» * pg. 42 .

Un om învăţat ca Const. Cantacuzino nu se putea însă decide numai să rezume pe Toppeltin şi pe Miron Costin. Călăuzit de cei doi autori stolnicul a căutat mai întăiu să cetească şi el cărţile citate de dînşii, ceia ce l-a ocupat «timp şi osteneală mare» de patru ani, în care timp el a neglijat să mai adune material pentru istoriea Munteniei, mai ales că Cantacuzinul nostru era şi unul din cei mai mari politiciani pe vremea aceia.

Incurcat cu chestiea romanităţii stolnicul s-a văzut astfel silit să renunţe de a mai scrie cronica pe care o făgăduise în prefaţă.

Cartea Cantacuzinului este inferioară cărţii lui Miron Costin şi prin stil, care-i greoiu, incoherent şi confuz, şi prin material, care-i insuficient, încărcat cu digresii mari şi inoportune (cf. despre Greci, pg. 115-122) şi cu nume de autori citaţi numai din dorinţa de a se arăta erudit (Aristotel, Diodor Sichiliotul, Nafclir, Natalis Comitis, Plutarh, Solomon, etc.).

---

* Onorando di dare in compendio quelle maggiori notitie che possono comprobare questa continuatione di discendenza di popolo romano, aducendo memorie, dedultioni, usi et altre particolarità a noi non note per le stampe.

C. ARDEAL.

OPERELE TIPĂRITE

Cărţile tipărite în Ardeal între 1640--1656 supt Ghiorghe Racoţi reprezintă apogeul propagandei calviniste printre Romînii din Ardeal, atît prin importanţa lor: Catehism, Evanghelie, Psaltire, cît şi prin faptul că iniţiativa pentru tipărire era luată de mitropoliţi.

Tipărirea de cărţi romîneşti, care-se reia abia la sfîrşitul secolului supt Mihaiu Apaffy, nu mai prezintă importanţă, fiindcă tipărirea se face de un popă, *popa Ioan din Vinţi*, iar cărţile nu mai sînt nici catehism, nici psaltire, nici evanghelie:

1. 1683, Sas Sebeş. *Sicriiulŭ de aurŭ.* Carte de propovedanie la morţi, scoasă din scripturile sfinte, cu porunca şi îndemnarea măriei sale Apafi Mihaiu, craiul Ardealului. Tipărită în tipografiia noao, în cetate în Sas Sebeş. — In prefaţă autorul zice şi el că «Rumînii nu grăim toţi într-un chip».

2. 1685, Alba Iulia. *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare.*—Dedicată lui Apafi Mihaiu.

1685, Alba Iulia. *Ceasloveţŭ,* care are întru sine slujbele de noapte şi de dzi. Scoase pre rumînie depre slovenie şi tipărită în mitropoliia Belgradului în dzilele prealuminatului Domn Apafi Mihaiu.—Cu blagosloveniia şi cheltuiala mitropolitului Varlaam al Belgradului şi al Vadului şi al Maramureşului şi al Silvaşului.

3. 1689, Alba Iulia. *Molitvenicŭ,* izvodit din slovenie pre limba rumînească supt crăirea şi biruinţa prea luminatului şi milostivului Domnu Mihail Apafi cel mai mare,... şi cu blagosloveniia preaosfinţitului părinte chir Varlaam, mitropolitul Belgradului şi a toată ţara Ardealului, eşteje i proci. Tipăritu-s-au în mitropoliia Belgradului.—In prefaţă popa Ion din Vinţ zice că mitropolitul a suportat şi cheltuiala.—La sfîrşitul prefeţei: Chiriac ghiser (=turnător de litere) i tipograf.—Pe Ceasoloveţul dela 1696 acest Chiriac iscăleşte popa Chiriac tipograful Moldovanul ispravnic de tot.

Popii Ioan din Vinţi se datoresc probabil şi:

4. 1687, Alba Iulia. *Rînduiala diaconstvelorŭ şi cu a văzglaşenilor care să dzic la liturghie, şi rînduiala vecerniei şi cu a utreniei.* Scoase şi tocmite depre limba slovenească pre limba rumînească, cu blagosloveniia preaosfinţitului kir Varlaam, arhiepiscop şi mitropolit Belgradului, i proci... In scaunul mitropoliii Belgradului tipărîndu-să.—La sfîrşit: Chiriac ghiser i tipograf.

5. 1689, Alba Iulia. *Poveste la 40 de mucenici.*

Alte cărţi:

6. 1696, Sibiu. *Ceaslovețŭ,* care are întru sine slujbele de noapte şi de dzi. Supt biruinţa putearnicului şi încununatului Iosif Leopold, craiul Budii şi Ţării Ungureşti şi Ardealului. Tradus din sloveneşte. Tipărită cu cheltuiala lui kir Teofil, mitropolitul Belgradului şi a Vadului şi a Maramorăşului şi a Silvaşului, şi a protopopului Ghiorghe Dăianul, notareş şi ispravnic de tot, de către popa Chiriac tipograful Moldovanul ispravnic de tot.

7. 1699, Alba Iulia, *Bucoavnă,* ce are întru sine deprinderea învăţăturii copiilor la carte şi simbolul credinţii creştineşti, zece porunci ale legii vechi şi ale cei nouă, şiepte taine ale besericii răsăritului, i proci. Cu voia preaosfinţitului kir Atanasie, mitropolitul Ardealului. Tocmită şi tipărită în sfînta mitropolie în Belgrad, de Mihaiu Iştvanovici tipograful.

8. 1699, Alba Iulia. *Chiriacodromion* sau Evanghelie învăţătoare,... în limba rumînească diortosit, supt biruinţa prealuminatului şi înălţatului craiul Budei şi a Ţării Ungureşti şi al Ardealului fiindu guvernator ţării măriia sa Bamfi Gheorghie, cu blagosloveniia prea sfin itului kir Atanasie, mitropolitul ţării,... de Mihaiu Iştvanovici tipograful cel din Ţara Rumînească, cu cheltuiala mitropolitului Atanasie şi al protopopului notareş Ghiorghe Dăianul, şi al lui Raţ Iştfan Kişfalud, odorbirăul Belgradului.— Constantin Brîncovanu, Domnul Munteniei, a ajutat şi el la tipărire trimeţînd în Ardeal pe tipograful Mihaiu Iştvanovici.

In ce priveşte însuş izvodul urmat, tipograful declară că «pre multe locuri nu precum în izvodul cel vechiu am lăsat, ce am schimbat au faţa cuvîntului, au a vremii, au am mai scăzut, au am mai adaos,... unde am mai adaos cîte ceva, am socotit maĭ spre întărire»; în ce priveşte litera «tipariulŭ aŭ fost ĭ foarte vechiu şi tocitŭ».—Intrebuinţează cuvîntul *ortografie*.

ADAUS

— In prefaţă, la cronicarii studiaţi în special să se adaîlgé *Radu Grecianu*.

— La operele străine ale lui Milescu (pg. 96) să se adauge traducerea din greceşte în ruseşte a cărţii lui Simion, arhiepiscopul Tesalonicului, Impotriva Ereziilor, Septemvre 1697, traducere citată la pg. 131.

— D. Russo, profesor la Universitatea din Bucureşti, îmi atrage atenţiea că calificativul *preafericitul* «nu se întrebuinţează numai cînd e vorba de un mort, ci se spune şi despre vii şi despre morţi, şi e titlul constant care se dă patriarhilor Alexandriei, Antiohiei, etc. (aflaţi în viaţă), precum patriarhul ecumenic poartă titlul παναγιώτατος. Intocmai cum se întrebuinţează cuvîntul grecesc παναγιώτατος, tot aşa şi traducerea lui *preafericit* e un simplu titlu şi nimic mai mult. Vezi de pildă în Legrand, Epistolaire Grec, titulatura patriarhilor Alexandriei: pg. 33, 76, 106 şi passim toate scrisorile adresate lui Hrisant al Ierusalimului, unde revine totdeauna cuvîntul παναγιώτατος; v. şi D. Russo, Manuscrisele greceşti din Biblioteca Academiei Romîne, Noua Revistă Romînă, 3 (1901) 282, 333, 335».

— Data morţii patriarhului Atanasie, 1724 (pg. 155) este dată de Radu Popescu, pg. Magazin Istoric IV 135-136.

Iaşi, 15 April 1922.

TABLA DE MATERII

CAPITOLUL II
1633–1654

A. Moldova.

B. Munteniea.

C. Ardeal.

CAPITOLUL III
1654—1678

A. Moldova.

B. Munteniea.

CAPITOLUL IV
1678—1700

A. Moldova.

B. Munteniea.

C. Ardeal.

I N D I C E

1. Nume.

2. Cuvinte.
